

T.C.
ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SÛDÎ'NİN HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ DÎVÂNİ ŞERHİ
(75a- 99b Varakları Arası Transkripsiyonlu
Metin-İnceleme)

Yüksek Lisans Tezi

Deniz ÖZEN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

Erzincan 2018

TEZ BİLDİRİMİ

“Sûdî'nin Hâfız-I Şirâzî Dîvânı Şerhi (75a- 99b Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 30/04/2018

Deniz ÖZEN

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

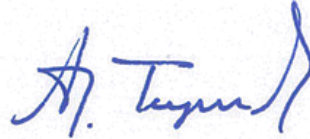
Danışman/ Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

Jüri: Prof. Dr. Turgut KARABEY

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TOPAL

SÛDÎ'NİN HÂFIZ-I ŞİRÂZÎ DÎVÂNİ ŞERHİ

(75a- 99b Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)

Deniz ÖZEN

Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2018

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

ÖZET

Hâfız-ı Şirâzî [1326/1389] İran edebiyatının en önemli şairlerinden biri olmasının yanı sıra Türk edebiyatına da etki etmiş bir şairdir. Tek eseri olan Dîvân'ı İran ve Dünya edebiyatında oldukça rağbet görmüştür. Bu rağbet Türk edebiyatında da yankı bulmuş, Dîvân'ı Türkçeye tercüme edilmiş ve şerhleri yapılmıştır. Bu şerhlerden biri de Bosnalı Sûdî'ninkidir. Bu çalışmada Sûdî'nin “Şerh-i Dîvân-ı Hâfız” isimli eserinin “75a-99b varakları” arasının transkripsiyonlu bir şekilde Latin alfabesine aktarımı yapılmıştır. Çalışma giriş, iki bölüm, sonuç, kaynakça, dizin ve sözlük kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde şerhin tanımı yapılmış, Osmanlı dönemindeki şerh geleneği hakkında bilgi verilmiş, Hâfız-ı Şirâzî ve Sûdî'nin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti tanıtılmıştır. Birinci bölümde Latin harflerine aktarımı yapılan kısımda geçen gramer terimleri, edebi sanatlar, kişi, mekan ve kitap isimleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise asıl amaç olan “75a-99b varakları arası” metin transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarılmıştır.

Çalışma; sonuç, kaynakça, dizin ve sözlük kısımlarıyla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâfız-ı Şirâzî, Sûdî, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Şerh.

COMMENT OF SÛDÎ OF HÂFIZ-I ŞİRÂZÎ DÎVÂNÎ

(Between 75a-99b pages)

Deniz ÖZEN

Institute Of Social Sciences Erzincan University

Master's Thesis, April 2018

Thesis Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

ABSTRACT

Hâfız-i Şîrâzî [1326/1389] is not only one of the most important poets of Iranian literature but also a poet influencing Turkish literature. His only work, the Dîvân'ı was highly popular in Iran and world literature. This popularity has also made an overwhelming impression in Turkish literature and the Dîvân was translated into Turkish and its commentaries were made. One of these commentaries is the commentary of the Bosnian Sûdî. In this study "75a-99b pages" of Sûdî's work called "Şerh-i Dîvân-ı Hâfız" have been transcribed into Latin alphabet. This study consists of introduction, two parts, result, bibliography, index and dictionary parts.

In the introduction, firstly the definition of commentary has been made, then information about the tradition of the Ottoman period has been given, and finally introductory information about Hâfız-ı Şîrâzî ve Sûdî's lives and their works and their personality has been given. In the first part, the information about the grammatical terms, literary arts, person, spaces, and book names which passed in the part transcribed into the Latin alphabet has been given. In the second part, the text "between pages 75a-99b" has been transcribed to Latin letters with text transcription, which is the main purpose of this study.

This study has been completed with bibliography, index and dictionary parts.

Key Words: Hâfız-ı Şîrâzî, Sûdî, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Commentary.

ÖN SÖZ

Divan edebiyatını anlamak adına yapılan çalışmalarda bu edebiyata kaynaklık eden Fars ve Arap edebiyatlarını iyi bilerek bu dönem eserlerini incelemek gerekir. Aksi halde ortak bir edebî kültür yaratan, yeni bir dünyaya kapı açan bu dönemin anlaşılmasında güçlük çekilir.

Fars ve Arap edebiyatlarından alınan ölçü, mazmun vb. yenilikler, bu dönemde birlikte harmanlanarak yeni bir tarz oluşturulmuştur. Bu yeni tarzla birlikte yeni konuların, yeni bakış açılarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu zamana kadar şiirlerde Allah'a, sevgiliye, aşka olan yaklaşımlar değişerek şiire yeni bir tarzla yaklaşmıştır. İşte bu sayede Türk edebiyatı en güzel dönemini yaşamış, zirveye oturacak şiirler yazılmış, şerhler yapılmıştır. Diğer edebiyatlarda yazılan eserlerin şerh edilmesiyle de bu dönem edebiyatı ve tarzı gelişim ve değişimini sürdürmeye devam etmiştir. Bu eserleri şarih denen kişiler şerh ederek günümüze ulaşmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu büyük şarihlerden olan Sûdî Bosnevî ve onun gibi birçok şarih sayesinde Arap ve Fars edebiyatlarında yazılan muazzam eserler edebiyatımızda can bulmuştur. Eğer şarihler tarafından bu şerhler yapılmıyaydı belki de çoğu insan yazılanları hakkıyla anlamayacak ve bu eserler karanlıkta, toprak altında kalmış bir hazine olacaktı. Şarihler bu hazineleri topraktan gün yüzüne çıkaran kişiler olmuşlardır.

Şerh etmek tabiki kolay bir iş olmamış şerh yaparken birçok şeye dikkat edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bunlardan en önemlisi ve en çok dikkat edilmesi gereken nokta eseri kendi yüzyılına göre değerlendirmek olacaktır. Zira eserler kendi yazıldığı yüzyıla göre değil de, şerh edildiği zamana göre değerlendirilirse şiirde hakiki olanı anlamamız zorlaşacak, anlam büyük oranda kaybolmuş olacaktı. İşte bu yüzden önemli olan o dönemin kültür ve edebiyat birikimini eserle birlikte yüzyıllara bırakabilmektedir. Diğer önemli bir husus ise eserin içeriğinin sistemli bir şekilde ele alınmasıdır.

Türk şairleri üzerinde derin izler bırakan Fars şairlerinin eserleri Türk edebiyatında sıkça okunan eserler olmuştur. Hâfız Dîvânı da bu eserlerden biridir. Çok okunan ve şairlerin üzerinde etkisi büyük olan bu eserin şerhi de elbette ki yapılmıştır.

Onun divanı birden çok defa şerh edilmiştir. Bu şerhler içerisinde en önemli yere sahip olan şerh şüphesiz ki birçok akademiye de ortak düşüncesi olan Sûdî Bosnevî'nin şerhidir. Sûdî Bosnevî'nin şerhi sayesinde Hâfız Dîvânı'nın muhtevası, incelikleri anlaşılabilir aynı zamanda şarih'in şerh yaparken kullandığı metod da görülmüştür. Bu sayede Türk edebiyatında böyle anlamlı bir eser de bu büyük şarih'in katkısıyla yerini almıştır.

Metin incelenirken Farsça beyitler Mehmet KANAR tarafından hazırlanmış olan Hâfız Dîvânı¹ adlı eserden alınmıştır. Açıklama kısmında ise kelimelerin Osmanlıca kullanımları esas alınmıştır.

Gerek beyitlerde gerek de açıklama kısımlarında vezin zorluğuyla bazı eklemeler yapılmıştır. Eklenen harf ve ibareler “[]” içerisinde gösterilmiştir. Okunamayan kısımlar orijinal metinden kopyalanarak metne eklenmiştir.

Öncelikle bu çalışmada, tezimin planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ilgi, destek ve zamanını esirgemeyen saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA'ya teşekkürü bir borç ve şeref bilirim.

Aynı zamanda, her daim bizi araştırıp öğrenmeye sevk eden ve bu süreçte de kapısı bizlere hep açık olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Turgut KARABEY'e;

Yine çalışmada, kaynak sağlayarak desteğini her daim hissettiren bir diğer saygıdeğer hocam, Çemişgezek Halk Kütüphanesi Müdürü Kağan GÖKALP'e;

Son olarak, benden maddi- manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bu gururu yaşamama vesile olan aileme teşekkürü borç bilirim.

Deniz ÖZEN

Nisan 2018, Erzincan

¹ Farsça'dan Çeviren Prof. Dr. Mehmet Kanar, *Hâfız-ı Şirâzi Hafız Divanı*, C.1-2, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	XI
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	XII
GİRİŞ	1
1. Şerh Nedir?	1
2. Osmanlı Şerh Geleneği	4
3. Hâfız-ı Şîrâzî.....	5
4. Türk Edebiyatı'nda Hâfız Şerhleri.....	7
4.1. Sürûrî Şerhi.....	8
4.2. Şem'î Şerhi.....	8
4.3. Konevî Şerhi	9
4.4. Sûdî Şerhi	9
5. Sûdî'nin Hayatı	9
6. Sûdî'nin Edebi Kişiliği	10
7. Sûdî'nin Eserleri	11
7.1. Şerh-i Divan-ı Hafız	11
7.2. Şerh-i Gülistân.....	12
7.3. Şerh-i Bostân	12
7.4. Şerh-i Kâfiye (Tercemetü'l-Kâfiye).....	12
7.5. Şerh-i Şâfiye	12
7.6. Şerh-i Mesnevî.....	12
7.7. Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	12
7.8. Şerh-i Dav'	12
I. BÖLÜM.....	13
GENEL DEĞERLENDİRME.....	13

I.1. Gramer Terimleri	13
I.2. Edebi Sanatlar	50
I.2.1. Leff ü neşr	51
I.2.2. Telmih	51
I.2.3. Teşbih	52
I.2.4. İktibas	52
I.2.5. Tenasüp	55
I.2.6. Tezat	56
I.2.7. İham	56
I.3. İmla Değişimleri	57
I.4. Eserde Geçen Kişi, Mekan, Tarikat, Kitap ve Peygamberler	58
I.4.1. Tuhfe-i Hüsami	58
I.4.2. Şah Şüca	58
I.4.3. Leyla ile Mecnun	60
I.4.4. Hüsrev-i Dihlevi	61
I.4.5. Devletşah	63
I.4.6. Şeyh-i Sanan Abdürrezzak-ı Yemeni Hazretleri	64
I.4.7. Halvetilik	65
I.4.8. Padişah Mahmud ve Kölesi Ayaz	66
I.4.9. Bağ-ı İrem	67
I.4.10. Haccac-ı Zalim	68
I.4.11. Harut ve Marut	69
I.4.12. Hz. Süleyman ve Hüdhdü Kuşu	71
I.4.13. Ebu Leheb	73
I.4.14. Sidre vü Tuba	74
I.4.15. Seba/Sebe Ülkesi	75
I.4.16. Hz. Musa Ve Karun	76
I.4.17. Eşhur-ı Hurum	78
I.4.18. Hz. İsa	78
I.4.19. Hz. Yakub	79
I.5. Eserde Geçen Aruz Kalıpları	81

I.5.1. Hezec Bahri	81
I.5.2. Remel Bahri	82
I.5.3. Muzârî Bahri	83
I.5.4. Müctes Bahri	84
I.5.5. Hafif Bahri	85
II. BÖLÜM.....	86
II.1. GAZEL ŞERHLERİ.....	86
II.1.1. Ğazel-i Diğer- 48	86
II.1.2. Ğazel-i Diğer- 49	92
II.1.3. Ğazel-i Diğer- 50	97
II.1.4. Ğazel-i Diğer- 51	102
II.1.5. Ğazel-i Diğer- 52	106
II.1.6. Ğazel-i Diğer- 53	111
II.1.7. Ğazel-i Diğer- 54	115
II.1.8. Ğazel-i Diğer- 55	119
II.1.9. Ğazel-i Diğer- 56	122
II.1.10. Ğazel-i Diğer- 57	126
II.1.11. Ğazel-i Diğer- 58	131
II.1.12. Ğazel-i Diğer- 59	135
II.1.13. Ğazel-i Diğer- 60	139
II.1.14. Ğazel-i Diğer- 61	142
II.1.15. Ğazel-i Diğer- 62	146
II.1.16. Ğazel-i Diğer- 63	149
II.1.17. Ğazel-i Diğer- 64	153
II.1.18. Ğazel-i Diğer- 65	159
II.1.19. Ğazel-i Diğer- 66	163
II.1.20. Ğazel-i Diğer- 67	168
II.1.21. Ğazel-i Diğer- 68	171
II.1.22. Ğazel-i Diğer- 69	175
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA.....	182

DİZİN.....	185
SÖZLÜK.....	189

KISALTMALAR

A.	Arapça
age	Adı geçen eser
bs.	Baskı
c.	Cilt
F.	Farsça
H.Ş	Hâfız-1 Şirâzî
Ör.	Örnek
s.	Sayfa
S	Sayı
T.	Türkçe
vb.	ve benzeri

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء : ˆ	ص : Ş, ş
ا : A, a, Ā, ā, E, e	ض : Ž, ž
ب : B, b	ط : Ṭ, ṭ
پ : P, p	ظ : Ẓ, ẓ
ت : T, t	ع : ˆ
ث : Ṣ, ṣ	غ : Ğ, ğ
ج : C, c	ف : F, f
چ : Ç, ç	ق : Ḳ, ḳ
ح : Ḥ, ḥ	ك : K, k
خ : Ḥ, ḥ	گ : G, g, ñ
د : D, d	ل : L, l
ذ : Ẓ, ẓ	م : M, m
ر : R, r	ن : N, n
ز : Z, z	و : V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, Ū, ū
ژ : J, j	ه : H, h, a, e
س : S, s	ی : Y, y, I, ı, İ, i, Ī, ī
ش : Ş, ş	

GİRİŞ

Türklerin İslamî medeniyet havzasına dahil olmalarından sonra başarıyla yerine getirdikleri işlerin başında, bu dini kendilerinden önce kabul etmiş olan Arap ve İran gibi iki uygarlığın kültür taşıyıcısı olan dillerine vakıf olup bu dillerde kaleme alınan eserleri edebî abideler şeklinde yorumlamaları gelmektedir.

Arapça ve Farsça yazılmış, anlaşılması güç bazı metinleri şerh etmek, Klasik Türk Edebiyatı'nda bir gelenek oluşturacak kadar disipline bağlı ciddi çalışmalardır. Yer yer eleştirilen bu geleneğin, esasında Osmanlı şiiri ve tarihini anlamak için belge niteliği taşıyan edebî ve tarihî ipuçlarıyla örülmüş olduğu inancındayız. Tarihsel gelişim ve değişimler neticesinde evrilen Türk edebiyatının seyrini görmek açısından günümüz okuyucusunun bu metinlerden büyük kazançlar sağlayabileceğini düşünüyoruz. Tarihsel bir metin çözümleme çalışması ancak böyle bir gelenek içerisinde hedefine ulaşır.

Hâfız gibi bir şairin çözülemeyen ve üzerinde hâlâ polemik yapılan metinleri vardır. İşte bu metinler Türkçe dışında bir dilde yazılınca şerh kaçınılmaz olmuştur. Yüzyıllarca süren edebî çabalardan sonra Osmanlı edebiyatı dünya edebiyatına büyük şârih ve şairler kazandırmıştır. Örneğin, İran'da ve İran edebiyatına az çok aşina olanların zihinlerine bugün bile “Hâfız” deyince, bu büyük şairin en iyi yorumcusu olarak kabul edilen Osmanlı şârihi Sûdî-i Bosnevî gelmektedir. Hayatı ve bazı eserleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Sûdî'nin şerhteki başarısı, çalışmalarının ekseninde olan ve yöntem olarak esas aldığı şârihane tecessüstür. Sûdî, ömrünün büyük bir kısmını vâkıf olduğu Arapça ve Farsça eserleri tetkik ile geçirmiştir.²

1. Şerh Nedir?

Edebi terim olarak “şerh” kelimesinin çeşitli lügatlerde birbirinden farklı tanımlarına rastlamak mümkündür. Şerhin, bir metnin gizli noktalarını keşfetmek ve

² Mehmet Taha Ayar, “*Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri*”, <http://journals.miu.ac.ir>, s.1.

açıklığa kavuşturmak; keşfetmek ve beyan etmek; örtülü bir şeyi açmak, gözler önüne sermek, açığa vurmak; açıklama, tanımlama, açma; edebi metinleri yorumlama, yorum; genişleme, yayma, kesme, arz etme, izah, beyan gibi manaları vardır. Terim anlamıyla şerh, bir metnin sınırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nükteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap şeklinde tanımlanmıştır.³

Yabancı bir dille yazılmış herhangi bir metni kendi birikimi ve düşüncesi doğrultusunda yorumlayarak açıklama anlayışı, şerhin genel sınırlarını oluşturur.

Şerh, Kur'an'ı anlama ve koruma çabasıyla ortaya çıkan, kök olarak "sefare"(görünen ve maddi varlıklar için) ve "fesare"(gizli ve maddi olmayan varlıklar için) eylemlerine dayanıp, "açmak" manasındaki "tefsir" ile de anlam akrabalığına sahip bir kavramdır. Türk edebiyatında göze çarpan şerh örnekleri "müşkilât" ve "şathiyât" adı verilen, görünüşte din dışı ama içerik olarak irfânî anlamlara işaret eden metinlerdir. İster bu tür metinlerin ister başka metinlerin şerhleri, şârihin dünya görüşüne göre şekil almaktadır. Buna Yunus Emre'nin bir şathiyesi örnek olarak verilebilir. Yunus Emre'nin "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" şiiri farklı şârihler tarafından farklı biçimde şerhe tabi tutulmuştur. Edebî metin şerhi, bir metnin daha iyi anlaşılması için, içinde geçen kelimelerin tahlili, edebî sanatların tesbiti, mazmunların işaret ettiği yerlerin tarifi ve aynı metnin ilişki içinde olduğu benzer metinlerle mukayesesi şeklinde yapılmıştır.⁴

İslâm'ı kabul etmiş kişilerin Kur'an'ı daha iyi anlama gayretleri tefsîr çalışmalarını doğurmuştur. Buradan hareketle İslâm dünyasında şerh çalışmalarının temel kaynağını "Tefsîr"lerin oluşturduğu söylenebilir. Şerhler; hadis, kelâm, fıkıh, mantık, hey'et, sarf, nahiv, belâgat gibi dinî ve ilmî içerikli eserler hakkında kaleme alındığı gibi manzum ve mensur edebî eserler için de kaleme alınmışlardır.⁵

³ Ozan Yılmaz, *Gülistan Şerhi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012, s. XI-XII.

⁴ Ayar, "*Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri*", s.3-4.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.23-30.

Bu konu hakkında Amil Çelebioğlu'nun düşüncesi ise şu yöndedir: “Eski şerhlerde ileri sürülen fikirlerin, yorumların isabeti, metodu haklı veya haksız ne kadar münakaşa ve tenkit edilirse edilsin onlar günümüzde kaybolan veya değişen kültür dünyamız ve kültür tarihimiz, hattâ tefekkür tarihimiz açısından değerlendirilmemiş en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımız olmakla ayrı bir ehemmiyeti hâizdir.”⁶

Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte, metnin sayfa kenarlarında yer alan şerhlerden; tek mısranın, beytin, cümle- nin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine, kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, Divan edebiyatında önemli bir yer tutar. Hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genel- de ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır.⁷

Bu şerhlerin yazılış sebeplerine gelince, bunun için tek bir sebep söylemek ek- sik olur. Muhtelif sebepleri olabilir. En geçerli sebepleri şöyle sıralayabiliriz: Konu- nun diğer insanlar tarafından anlaşılmaması, zor anlaşılması yahut yanlış anlaşılması. Yine tâliplerin arzuları ve şârihin kendi bildiği ve anladığını diğer insanlarla paylaş- mak istemesi de şerhlerin yazılma sebepleri arasında sayılabilir.

Şerh yazılan metinlerin ve yazılan şerhlerin uzunluğu konusunda belirli bir sı- nır yoktur. Bazen bir beytin veya o beyitteki bir kelimenin sayfalarca şerh edildiği olur. Bazan da birkaç cilt uzunluğundaki bir eser şerh edilmeye çalışılır. Bu konu şerh edilen metne ve şârihe göre değişebilmektedir.

Arapça, Farsça ve Türkçe her üç dilin de yoğun olarak kullanıldığı Osmanlı ilim ve kültür dünyasında şerhler konusunda da bir ayırım yapılmamıştır. Türk şârih-

⁶ Amil Çelebioğlu, “Yunus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, Türk Edebiyatı Dergisi, 1989, S. 193, s. 28.

⁷ Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.74.

leri Arapça, Farsça veya Türkçe bir esere bu üç dilden istedikleri biriyle şerh yazmışlardır.⁸

2. Osmanlı Şerh Geleneği

İslâm kültür coğrafyasında “şerh” ve “belâgat” çalışmaları aynı dönemde, 8. yüzyılda başlamış, bilhassa Anadolu, Osmanlı sahasında 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.⁹

Türk klasik edebiyatının ürünleri sayılan metin şerhleri, ilk bakışta her ne kadar filolojik çalışmalar olarak görülse de dikkatli incelendiklerinde bunların edebî kaygılarla ortaya konmuş sanat ürünleri olduğu görülür. Manzum metin şerhleri, Sûdî ve Vehbî Efendi şerhlerinde görüldüğü gibi, beytin merkeze alınmasıyla parçadan bütüne doğru bir plan takip edilerek yapılan çalışmalardır. Bu durumda şerhlerin kendisi de en az şerhi yapılan metin kadar edebî hususiyetleri haiz bir vesika haline gelebilmektedir. Bu tür şerhlerde şârih, kişisel kanaatlerini de esere uygular. Manzum eserler bu açıdan bakıldığında eleştirel metinler olarak da yorumlanabilirler.

Metin çözümlemelerinin ağırlıkta olduğu bu şerhlerde öncelikle şerhe tabi tutulacak metin başa konur. Daha sonra Sûdî ve Konevî’de olduğu gibi metinde geçen sözcüklerin gramatikal tahlilleri yapılır. Bu bölümlerde yer yer anlaşılması güç kavramlar başka şair ya da yazarlardan örneklerle desteklenir. Bu yöntem, Kur’an’ı anlama çabası sonucunda ortaya çıkan tefsir usulünün plan olarak takip ettiği yöntemdir. Buna göre kelimelerin “delâlet “ettikleri anlam geleneksel yönetime sadık kalınarak analiz edilir. Öyle ki beyitte kullanılan lafızlar şârihlere adeta “kılavuzluk” eder. Osmanlı kültüründe şerh geleneği o kadar güçlüdür ki bu gelenek içinde manzum lügat, muamma ve lügaz türlerine yazılan şerhler de önemli bir yer kaplar. Osmanlı şerh tarihinde, edebî niteliğine bakılmaksızın bazı metinler de şerhe tabi tutulmuştur. Şerhler bazen de din öğretisini halka yaymak amacı güdülerek yapılmıştır. Sâ’dî’nin

⁸ Mustafa Erdoğan, “*Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997, s.286-293.

⁹ Abdülkadir Dağlar, “*Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği Ve Hacı İbrâhim Efendi’nin Şerh-i Belâgat’ına Dâir*”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.161.

Bostan ve Gülistan, Mevlânâ'nın Mesnevî-i Manevî şerhleri hep bu amacın ürünleridir. Doğu edebiyatında tasavvuf sistemi, hem ortaya konan metnin oluşumunda hem bu metnin şerhinde daima yapıcı ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla şerhler bir takım tasavvufî mazmunların ışığında kaleme alınmıştır. XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın hem politik hem de edebî alanda verimli bir yüzyıldır. Sûdî'nin de içinde bulunduğu bu asırda Osmanlı şiiri ve nesri zirveye doğru yükselmektedir. Osmanlı eğitim sistemi içinde şerhler başlıca ders kaynaklarıdır denebilir. “Aritmetikte Bahâüddin el-Âmilî'nin Hulâsatü'l-Hisâb'ına yazılmış şerhin, geometride Şemsüddin es-Semerkandî'nin Eşkâlü't-Te'sîs'ine Kadızâde er-Rûmî'nin yazdığı şerhin, astronomide el-Çağminî'nin el-Mulahhas Fi'l Hey'e'sine yine Kadızâde'nin yazdığı şerhin, tıpta İbni Sînâ'nın el-Kânûn adlı eserine yazılmış şerhlerin, fizikte Esîrüddîn el-Ebherî'nin Hidâyetü'l-Hikme'si ile Necmüddîn el-Kâtibî'nin Hikme-tü'l-'Ayn'ına yazılmış şerhin ders kitabı olarak okutuldukları bilinmektedir.”¹⁰

3. Hâfız-ı Şîrâzî

Türk edebiyatı kaynaklarında Hâfız-ı Şîrâzî ismiyle tanınan büyük gazel şairinin asıl ismi Hoca Şemseddin Muhammed bin Bahaüddin-i Şîrâzî. H.Ş. 706 (M.1326/27) yılında Şiraz'da dünyaya gelmiş ve H.Ş. 769 (M.1389/90) yılında yine Şiraz'da vefat etmiştir.¹¹

Biyografisine dair elde bulunan en eski ve muteber belge, onun şiirlerini ölümden sonra toparlayıp bir divan haline getiren sınıf arkadaşı Muhammed Gölendâm'ın bu divana yazdığı ön sözdür. “Hâfız” lakabı kendisine Kur'an-ı Kerim'i ezbere bildiğinden verilmiştir. Kendi dönemindeki felsefe, mantık, dilbilim, kelam gibi bilimler hakkında öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır. Annesi Kâzerûn'lu olan şairin, babasının Salgurlular döneminde Kûhpâye'den Şiraz'a geldiği söylenir. Tezkirelerin verdiği bilgiye göre babası öldüğünde ailesini geçindirmek amacıyla bir süre fırında çalışmış ve yine bu döneminde ilme ilgi duymuştur. Şair,

¹⁰ Ayar, “*Hafiz-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri*”, s.3-4.

¹¹ Hamdi Birgören, “*İki şair: Hâfız ve Fuzûlî Karşılaştırması*” Turkish Studies, S.8, Ankara Summer 2013, s.302.

Kıvamüddin Ebu'l-Bekâ b. Mahmud-ı İsfahânî-yi Şîrâzî gibi zamanının büyük hocalarından ders alarak bu şahsiyetlerden büyük bir saygıyla söz etmektedir. Henüz bir öğrenciyken şiire ve ilme düşkün olan Hâfız, Gazan Han zamanında Şîraz'da kısa bir süre yönetimde bulunan, "rind" bir hayat tarzı ve dünya görüşüne sahip, aynı zamanda eğlenceye düşkünlüğüyle de bilinen Fars valisi Ebu İshak tarafından himaye edilmiştir. İşte böyle bir ortamda döneminin iktidarıyla yakın ilişkilerde bulunan Hâfız'ın ünü, Fars ülkesini aşip Hindistan'a, Bengal'e ulaşmıştır. Ebu İshak'ın son dönemlerinde, hükümeti baskıcı bazı yönetimler ele geçince Hâfız, Şîraz'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Hâfız'ın tek eseri, Dîvân'ıdır.

Fars muhayyilesinin hafızası olarak kabul edilen Hâfız, kaside, rubai ve kıtalar yazmış olmasına rağmen ona asıl şöhret kazandıran gazelleridir. Bütün şiirlerinin toplandığı Dîvân'ında altmış altı rubai, mesnevî türünde bir sâkînâme ve bir muganninâme, beş kasîde, bir muhammes, dört mesnevî, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır.¹²

Hâfız, İran'ın ön safta gelen şairlerindedir. O, görülen ve duyulan alemin üstünde bir alemde sesler getiriyordu. Hâfız, zahiri ilmi ile beraber üstün bir tasavvuf felsefesinin derin görüşüne sahipti. Hâfız-ı Şîrâzî bilhassa gazel vadisinde en büyük başarıya ulaşmıştır. Sanatın sihirli değneğine sahip olan ve her dokunduğu kelimeye ayrı bir can veren nadir sanatkarlardandır. Eserlerinde yer yer tasavvufa temas ederse de, bütün yazdıklarını tasavvuf sistemi ile izah etmek doğru olmasa gerektir. O mecaz ile hakikati birbirine o kadar çok yakınlaştırmıştır ki insan birinden diğerine geçtiğini hissetmez.¹³

Hâfız'ın şiirlerinin tasavvufî açıdan değerlendirilmesinde karşıt görüşler vardır. Tezkirelerde, herhangi bir şeyhe intisab ettiği söylenmese de tasavvufî çevrelerde bulunduğu kayıtlıdır. Kimileri ise onu kayıtsız şartsız mutasavvıf olarak tanımlar: "Hâfız mutasavvıf ve hakîki bir dindar idi. Allâh'a, peygambere inanan, dine ve din adamlarına karşı saygılı ve ehl-i beyte yüreği yanan Hayyam gibi yobazlara isyan

¹² Ayar, "Hafiz-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri", s.2.

¹³ Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, c.30, s.311.

bayrağını açarak onları mizanla hiev eden bir insandır. Mutasavvıftır.” Karşıt görüşlere örnek olarak Gölpınarlı ise, elde bilgi olmamakla beraber Hâfız’ın zamanının şeyhlerinden birine intisab etmiş olabileceğini söyledikten sonra Sûdî’den, Hâfız’ın Attar’a bağlandığı ve Halvetî olduğu bilgisini verir. Ancak Sûdî’ye katılmaz. Hâfız’ın Kalenderî olabileceğini söyler. Ancak Gölpınarlı nihayî görüş olarak Hâfız’ın şiirlerinden çeşitli örnekler verdikten sonra, “Artık Hâfız’ı koyu bir sofi, hatta bazılarının dediği gibi hakikati mecaz diliyle söyleyen bir zat olarak kabul etmek ve hemen her şiirinde görülen şarapla sevgiliyi tevile kalkışmak, ziyadece saf-dilliktir doğrusu. Hâfız, tasavvufтан da bahsetmemiş değildir. Bazı gazelleri vardır ki tamamiyle tasavvufîdir. Fakat tasavvufu, hiçbir vakit mecaz diliyle söylememiş, bu husustaki fikirlerini de apaçık ifade etmiştir”¹⁴

4. Türk Edebiyatı’nda Hâfız Şerhleri

Hâfız Dîvânı’na yazılan ilk şerh Mesnevî şârihi Surûrî’nindir (ö.1561). Bunu bir başka mesnevî şârihi Şem’î’nin (ö.1591) şerhi takib eder. Daha sonra Hâfız Dîvânı’nın bütün kaynaklarda en mükemmel şerhi olarak vasf edilen Sûdî’nin (ö. 1600) şerhi gelir.¹⁵

Abdülbaki Gölpınarlı bu şerhler için şu yorumları yapmıştır: “Şem’î, Mesnevî şerhinde olduğu gibi Hâfız şerhinde de birçok yanlış yapmış, Hâfız’ın birçok mazmununu anlayamamış, tasavvufî mânalar bulmak için yorulup durmuştur. Sûdî, şerhinde Surûrî ile Şem’î’nin hatalarını da alaycı bir tarzda ve âdeti veçhiyle biraz da mütaarrız bir ifade ile yer yer işaret eder. Sûdî, Hâfız’a ait menkabe kitaplarını görmüş, şifahî rivayetleri tespit etmiş, mazmunları tahlil ederken en âdi bir giyime kadar o devrin bütün hususiyetlerini araştırmış, gazeller arasına karışan ve Hâfız’a ait olmayan gazelleri büyük bir isabetle bulmuştur. Farsçaya iyiden iyiye vakıf olan Sûdî, iyi de tarih bilir. O devirde Şiraz’da saltanat süren ve vezirlik eden padişahlarla ve-

¹⁴ İbrahim Kolunsağ, “*Derviş Hâfız Abdülkadir Galebe-i Sultân-ı Aşk*”, (Danışman: Prof. Dr. Ömür Ceylan), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 10-11.

¹⁵ Kolunsağ, “*Derviş Hâfız Abdülkadir Galebe-i Sultân-ı Aşk*”, s.12.

zirlerden ve bunlarla çağdaş olanlardan, Hâfız ile muassır bulunan şairlerden, münasebet düştükçe bahseder. Üstadı Molla Halîmî ile Camî'nin kız kardeşi oğlu Molla Muhammed Emin ve divan sahibi Mevlânâ Sabûhi-i Bedahşî, Molla Ahmed-i Kazvinî, şeyh, molla ve şair olan Huseya-i Harzemî, Molla Muslihuddin-i Lârî ve Nəcəf'te mücavir olan Mevlânâ Efdaleddin gibi devrinin büyük âlimleriyle Hâfız'ın müşkül beyitlerini müzakere ettiğini bir münasebetle kaydeden Sûdî, Hâfız'ı hakikaten pek mükemmel anlamıştır.”¹⁶

4.1. Sürûrî Şerhi

Hâfız Divanı'na yazılan ilk Türkçe şerhtir. Telif tarihi 966/1559'dur. Eserin telif sebebi olarak mukaddimede bazı gönül ehli dostların kendisinden Hâfız Dîvânî'nda bulunan tasavvufî sırların açıklanmasını istemeleri üzerine eseri kaleme aldığını söyler ve böylece “kâsır ve nâkısların tâm ve kâmil, âmî ve gâfil olanların da ehl-i dil” olmalarını hedeflediğini belirtir.

Eserde;

572 gazel, 38 kıta, 74 rûbai, 6 Mesnevi, 2 kaside, 1 muhammes şerh edilmiştir.

Sûdî'nin şarihlerin rûbailer arasına koyduğu, fakat gazeller kısmına konulması gerektiğini söylediği 10 beyitlik gazel Sürûrî şerhinde rûbailer arasında bulunmaktadır. Eser basılmamıştır, sadece yazma nüshaları vardır. Yazma nüshalarının sayısı 73'tür. Sûdî şerhinin ise 52 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

4.2. Şem'î Şerhi

Sürûrî (öl. 969/1561-62) ile aynı asırda yaşayan Prizrenli Şem'î (öl. 1000/1591) tarafından yazılmıştır. Hâfız Dîvânî'na Sürûrî şerhinden sonra yazılan ikinci şerhtir.

Büyük çapta Sürûrî'yi örnek almıştır, yani metne tasavvufî anlamlar yüklemeye çalışmıştır. Eleştiriler kısmında ele aldığımız gibi Sûdî muhtelif yerlerde onun

¹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Hâfız Dîvânı*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s. 27-28.

Sürûrî'nin izinden gittiğini, bu yüzden onun düştüğü hatalara düşerek yanlışları tekrarladığını söyler. Eser basılmamıştır, sadece yazma nüshaları bulunmaktadır.

4.3. Konevî Şerhi

Eser mevlevî Muhammed Vehbî Konevî (öl. 1244/1828) tarafından yazılmıştır. Hâfız Dîvânî'na tasavvufî anlam yükleme hususunda en ileri giden birisi olarak kabul edilir. Eser kenarında Sûdî şerhi olmak üzere 1288-1289'da İstanbul'da 2 cilt olarak basılmıştır.

4.4. Sûdî Şerhi

Hafız Divanı'na Sürûrî ve Şem'î'den sonra yazılan üçüncü Türkçe şerhtir.¹⁷

5. Sûdî'nin Hayatı

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli ve kesin bilgiden mahrum olduğumuz bu Osmanlı şârihinin, asıl adı Ahmed'tir. Bosna'nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde doğduğu bilinmektedir. Doğum tarihine ve ailesine ilişkin ise herhangi kesin bir kayıt yoktur. Şârihin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı Müellifleri eserinde 1005/1596 yılında İstanbul'da vefat ettiği ve Yusuf Paşa camisi avlusuna defnolunduğu kaydedilmiştir.¹⁸

Sûdî diye adlandırılması doğduğu köye nisbetledir. İlk eğitimini muhtemelen Foça'da aldıktan sonra Saraybosna'ya gitti. Şerh-i Gülistân'ındaki kayıtlardan öğrenim hayatının bir kısmının burada geçtiği anlaşılmaktadır. Daha sonra İstanbul'a geçerek yükseköğrenimini tamamladı.

Öğreniminin ardından kısa bir süre Erzurum'a ve oradan Diyarbakır'a gitti. Bu sırada yirmibeş yaşlarında olduğu tahmin edilen Sûdî, Diyarbakır'da Molla Muslihiddin-i Lari'nin derslerine katıldı. Ardından Dımaşk'a geçerek Halim-i Şîrvânî'den

¹⁷ İbrahim Kaya, “Şerh-i Divan-ı Hafız (Sûdî) Kelimeler-Remizler-Kavramlar”, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, 2008, s.45-51.

¹⁸ Mehmet Taha Ayar, “Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî Ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları”, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Atillâ Şentürk), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 10-11.

Gülistân'ı okudu. Sabûhi-i Bedahşi ve Hüseyin-i Harizmi'nin derslerine devam etti. Bağdat, Kûfe ve Necef'te birkaç yıl kalıp tahsilini sürdürdü. Bu dönemde hac farizâsını da ifâ edip İstanbul'a döndü.¹⁹

Sûdî'nin, Hâfız Dîvânı şerhini yazdığı zamana kadar evlenmediğini kendi ifadelerinden anlıyoruz. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı ömrünün sonuna doğru yazdığı dikkate alınırsa ömür boyu hiç evlenmediği şeklinde bir yargıya ulaşmak mümkündür.²⁰

6. Sûdî'nin Edebi Kişiliği

Sûdî ağırlıklı olarak şerh ve tercüme vadisinde kalem oynatmış birisidir. Kendisinin bir divanı veya mesnevisi yoktur. Şerhlerinde bazan şerhe tarih düşürmek ve bazan de diğer sebeplerle oldukça sınırlı sayıda şiirler kaleme aldığını görmekteyiz. Böylesine şiirle, hem de İran edebiyatının en müstesna şahsiyetleri olan Hâfız, Sa'dî gibi büyük sanatkârların şiirleriyle içli dışlı olmuş birisinin şiir yazmamış olması kayda değer bir husustur. Aslında sadece bunların şiirleriyle meşgul olmuştur demek de oldukça yanıltıcı olacaktır.

Sûdî'nin esas başarısı şerh vadisinde, bilhassa Hâfız'ı şerhetmesinde görülmektedir. Onun şarihçiliği hakkında genelde olumlu ifadeler kullanılır, ama eleştirenler de görülmektedir.²¹

Sûdî özellikle Fars dili ve edebiyatı konusunda dönemin başarılı alimlerinden biriydi. Bazı Arapça eserlerin tercüme ve şerhiyle meşgul olması Arapça'ya vakıf olduğunu, Türkçe şerh ve tercüme yanında Gılman-ı Hâssa'ya hoca tayin edilmesi de iyi Türkçe bildiğini göstermektedir.²²

¹⁹ Adnan Şimşek, *Sûdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ının I. Cildinde Klasik Türk Edebiyatı İle İlgili Kavramlar*, (Danışman: Doç. Dr. Ahmet Kartal), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2004, s.4.

²⁰ Kaya, “*Şerh-i Divan-ı Hafız (Sûdî) Kelimeler-Remizler-Kavramlar*”, s.24.

²¹ Kaya, *age*, s. 26-27.

²² Muhammed Aruçi, “*Sûdî Bosnevî*”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c. 37, s. 466.

7. Sûdî'nin Eserleri

- 1) Şerh-i Dîvân-ı Hâfız
- 2) Şerh-i Gülistân
- 3) Şerh-i Bostân
- 4) Şerh-i Kâfiye
- 5) Şerh-i Şâfiye
- 6) Şerh-i Mesnevî
- 7) Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî
- 8) Şerh-i Dav'
- 9) Hâşiye 'Alâ-Şerhi Hidayeti'l- Hikme
- 10) Risâleleri²³

7.1. Şerh-i Divan-ı Hafız

14. yüzyılda yaşamış İranlı şair Hâfız-ı Şirazi'nin divanına yaptığı şerhtir. Sudî bu şerhinde, içerisinde müphem beyitler bulunan Hâfız Dîvânı ile ilgili görüşlerini bir araya getirerek söz konusu beyitleri tek tek şerh eder. Bir takım mazmunlar hakkında bilgi vererek beyitleri nesre çevirir, metni oluşturan kelimelerin gramer özellikleri hakkında görüşlerini beyan eder.²⁴

Sûdî'nin 1595 tarihinde tamamlamış olduğu bu eseri Mevlâna ve Sa'dî'nin eserlerinden sonra en çok okunan eserdir. Farsça öğrenmek isteyenlerin ilk başvuru kaynaklarından olan eser alanında yazılmış en iyi şerh olarak kabul edilmektedir. İran'da dahi hala en iyi Hâfız şerhi olarak nitelenen bu eser Farsça'ya tercüme edilmiştir. Hâfız gibi "Lisânü'l-Gayb" ve "Tercümânü'l-Esrâr" olarak adlandırılan bir şairin çözülemeyen birçok beyti Sûdî'nin isabetli yorumlarıyla aydınlanmıştır.

²³ Yılmaz, *Gülistan Şerhi*, s. L.

²⁴ Yılmaz, *age*, s. LI.

Esasında Hâfiz Dîvânı'nı, Sûdî'den önce, Şem`î ve Sürûrî gibi şârihler şerh etmişlerse de Sûdî bu iki şârihin eserlerindeki naiflikleri görerek kendisi de aynı eseri şerhe koyulmuştur.²⁵

7.2. Şerh-i Gülistân

Sûdî'nin 1595 yılında kaleme aldığı ikinci eserdir.

7.3. Şerh-i Bostân

Sûdî'nin 1597 yılında Sa`dî Şîrâzî'nin Bûstan adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu eser Farsça'ya tercüme edilmiştir.

7.4. Şerh-i Kâfiye (Tercemetü'l-Kâfiye)

Sûdî'nin Arapça nahve dair yazdığı ilk büyük eseri, İbnü'l- Hâcib'in Arapça küçük bir nahiv kitabı olan el-Kâfiye adlı eserine 1588 yılında yazdığı şerhtir.

7.5. Şerh-i Şâfiye

İbn-i Hâcib'in Arap gramerini içeren el-Şâfiye eserine yazılan şerhtir.

7.6. Şerh-i Mesnevî

Sûdî'nin, Mevlâna'nın Mesnevî'sine yazdığı bir şerhtir.

7.7. Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî

Gülşen-i Tevhîd sahibi Şâhidî'nin Lügat-i Şâhidî ismiyle meşhur manzum Farsça lügatçesine yapmış olduğu şerhtir.²⁶

7.8. Şerh-i Dav'

Muhammed bin Muhammed Tacüddin el-İsferayini tarafından Mutarrizî'nin el-Misbah fi' n- Nahv isimli gramer kitabına yazılmış bir şerhtir.²⁷

²⁵ Ayar, "Hâfiz-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî Ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları", s.12.

²⁶ Ayar, *age*, s.12-13.

²⁷ Yılmaz, *age*, s. LII.

I. BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

I.1. Gramer Terimleri

‘**Atf**’: Kelime veya cümleleri atf edatlarıyla birbirine bağlamak. (82b, 98a)

Ez ān zemān ki zi çengem bereft rūd-i ‘aziz

Kenār-ı dāmen-i men hemçu rūd-i Ceyhūn est

Ba‘z-ı nüshada, zi çeşmem bereft vāki‘dür. **Çeng** pençe ve kaynaştır. **Rūd** püser ma‘nāsınadır. Hōrāsān dili üzre uşak ma‘nāsına. **Rūd** dere olmak i‘tibārıyla çeşme ma‘nāsınadır ve sazaklı olmak i‘tibārıyla çenge münāsibdür. **Kenār-ı dāmen** ekşer-i nüshada izāfetle vāki‘dür. Ve ba‘zısında kenār u dāmen ‘atfladur. (82b)

Bār-ı dil-i Mecnūn u ham-ı turre-i Leylī

Ruḥ-sāre-i Maḥmūd u kefi pāy-ı Ayāz est

Bār yükden kināyetdür, miḥnet ma‘nāsına ve bu iki **vāv** muḳārenetçündür ‘atf degildir. (98a)

‘**Atf-ı tefsir**’ (‘**Atf-ı tefsiri**’): Aynı anlamda olan iki kelimenin yan yana kullanılması. (78a, 95b)

Bulbulī berg-i gulī hoşreng der minḳār dāšt

Venderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāšt

Māba‘dında berg ü nevāya enderānuñ hemzesi vāvla vāşıl olur. **Berg ü nevā** ‘atf-ı tefsirīdür. Her yerde ki berg lafzı nevāyla veyā sāzla berg [ü] sāz gibi zikr olsa **berg**den murād, ni‘metdür. **Nevā ḥod** ni‘met ma‘nāsınadır. Şiḫāḥ-ı Fūrde berg sāz-ı miḥmānī dimiş ya‘nī konukluk yarağı vü esbābı. Hoş, eyi ma‘nā-yı iltizamisi muḥtemeldür. **Nālehā** nālenüñ cem‘idür, inildiler dimekdür. Āḫirinde hā-yı resmī olan kelime hā ile terkib olsa ya‘nī edāt-ı cem‘i olan hā ile lālehā ve ‘acibehā ve jālehā gibi hā-yı resmī kināyetden şāḳıf olur, ḡaflet olunmaya. **Zār** zelil ma‘nāsına. Zār u zelil dirler ‘atf-ı tefsir tarikiyle. Gāh olur ki zār u za‘if dirler. Za‘ife ‘atf-ı tefsir tarikiyle. Ammā zārī, yā ile olıcak. **Zārīden**den müştakḳ olur inledi ma‘nāsına. Pes

feryād u fiğān u nāleye ‘atf-1 tefsīrī vāķi’ olur. Pes zārīyla zārīnuñ beyninde fark fāhiş-i ğarābet bundadır ki Rūmuñ ekşeri ehl-i Fūrsī ikisinūñ arasını fark eylemedi. Hattā birisi ki kendiye hūsn-i zannı ğālibdür. Hoş nālehā zār dāştuñ ma’ nāsına da hoş zār u nāleler tūtdı dimiş. (78a)

Der zulf-i çun kemendeş iy dil mepiç k’āncā

Serhā burīde bīnī bī-curm u bī-cināyet

Der ħarf-i şıla. **Kemend**, okruğdur, Türkīsi müsta’ mel degildür. Fārisīsi müsta’ meldür. **Mepiç**, nehy-i muhātabdur piçīdenden. **Ki** ta’ līl. **Āncā**, anda. Ya’ nī kemend gibi zūlfde. **Burīde** bānuñ zammı ve rānuñ kesriyle ism-i mef’ ūldür, kesilmiş ma’ nāsına. **Cūrm** günāh. **Cināyet**, ‘atf-1 tefsīrdür. (95b)

Bā-yı şıla: İle bağlacı. (75b, 86b, 90b, 93a, 95a, 96a, 97b)

Der hırka zen āteş ki ham-1 ebrū-yı sākī

Ber mī-şikened gūşe-i mihrāb-1 imāmet

Der bā-yı şıla ma’ nāsınadır. (95a)

Zīn āteş-i nūhūfte ki der sīne-i menest

Ĥorşīd şu’ le īst ki der āsumān girift

Nūhūfte gizli. **Ki**, rābıta-ı şıfatdur iki mışrā’ ile ĥorşīd mübtedā şu’ le īst ĥaberidür. [**Der**], **bā-yı şıla** ma’ nāsınadır. **Girift**, alışdı dimekdür. (75b)

Zi dovr-i bāde be cān rāhatī resān sākī

Ki renc-i ĥāṭirem ez covr-i dovr-i gerdūn est

Zi dovr-i bāde tağdır-i kelām; zi dovr-i meclis-i bādedür, [bāde] meclis[in]ūñ devrinden. **Be cān bā-yı şıla**. (82b)

Cem’-i keşret: Çokluk çoğulu, üçten başlayarak sınırsız sayılar için kullanılır. Fu’ l, fu’ ul, fu’ al, fi’ al, fu’ āl, fe’ alet, fa’ lī, fi’ alet, fu’ ‘al, fu’ ‘āl, fi’ āl, fu’ ūl, fi’ lān, fu’ lān, fu’ alā’, ef’ ilā’ kalıpları vardır. (82b)

Zi bî-ḥodî ṭaleb-i yâr mî-koned Ḥâfîz

Çu muflisî ki ṭaleb-kâr-i genc-i Kârûn est

Bî-ḥod lâ ya'kıl ve **yâ** maşdar. Ṭalebüñ yâre izâfeti maşdaruñ mef'ûlinedür. **Müflis** şol kimse ki aqçe ve altun şâhibi iken manķır ḥarclanmağa iḥtiyâc ola. **Zirâ fels** fânuñ fethi ve lâmuñ sükûnuyla manķıra dirler. Cem' -i kılleti eflus ve cem' -i kesreti fülûs gelür. (82b)

Cem' -i kıllet: Azlık çoğulu. Üç ile on arasındaki sayılara delalet eden kırık çokluk kalıpları olup dört kalıbı vardır: Ef' ul, ef' âl, ef' ilet, fi' let. (82b)

Zi bî-ḥodî ṭaleb-i yâr mî-koned Ḥâfîz

Çu muflisî ki ṭaleb-kâr-i genc-i Kârûn est

Bî-ḥod lâ ya'kıl ve **yâ** maşdar. Ṭalebüñ yâre izâfeti maşdaruñ mef'ûlinedür. **Müflis** şol kimse ki aqçe ve altun şâhibi iken manķır ḥarclanmağa iḥtiyâc ola. **Zirâ fels** fânuñ fethi ve lâmuñ sükûnuyla manķıra dirler. Cem' -i kılleti eflus ve cem' -i kesreti fülûs gelür. (82b)

Cîm-i 'Acemiyye: İran alfabesinde “Ç” harfi. (87a)

Mezen zi çün u çerâ dem ki bende-i muķbil

Ḳabûl kerd be-cân her soḥen ki solṭân goft

Ba' z-ı nüşhada sulṭân yerine cânân vâқи' dür. Ammâ bendeye sulṭân ensebdür. **Çün** vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür, keyfe ma' nāsına. **Çerâ** cîm-i 'Acemiyyenüñ fethi ve kesriyle niçün dimekdür. Aşlında çi ile rādan mürekkebdür. Bu iki lafz dillerinde ya' nî isti' mällerinde ta' allül ve bahāneden kināyettür. **Dem** nefes. Çün ü çerādan nefes urma ya' nî ta' allül ve bahāne eyleme. **Muķbil** şâhib-i iķbâl ya' nî sa' âdetli dimekdür. **Becân** bâ ma' ma' nāsına. (87a)

Edât-ı cem' : Çokluk eki, çokluk edatı. (78a, 85b)

Şādî-i meclisiyân der ḳadem-i maḳdem-i tust

Cây-i ğam bād her ân dil ki neḥ'âhed şâdet

Şādide yā maşdar. **Meclisiyān**da **yā** nisbet ve elif ve nūn edāt-1 cem'dür. Ehl-i meclis dimekdür. **Qadem** luğat-ı 'Arabīde şabandur. **Maqdem** maşdar mīmi, qūdūm ma' nāsına, qademūñ maqdemē izāfeti isti'āre tārīkiyledür. (85b)

Bulbuli berg-i guli hoşreng der minķār dāşt

Venderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāşt

Nālehā nālenūñ cem' idür, iñildiler dimekdür. Āhirinde hā-yı resmī olan kelime hā ile terkīb olsa ya' nī edāt-1 cem' i olan hā ile lālehā ve 'acībehā ve jālehā gibi hā-yı resmī kināyetden şāķıt olur, ğaflet olunmaya. (78a)

Edāt-1 fā'il: Fāil ismi yapan ek. Sonuna geldiği kelimeyi işi yapan hükmüne getirir, bu kelimeye özne görevi yükler. (82b, 86b)

Zi bi-ħodī taleb-i yār mī-koned Hāfiz

Çu muflisī ki taleb-kār-i genc-i Qārūn est

Bi-ħod lā ya' kııl ve **yā** maşdar. Talebūñ yāre izāfeti maşdarūñ mef'ūlinedür. **Müflis** şol kimse ki aqçe ve altun şāhibi iken manķır ħarclanmağa iħtiyāc ola. **Zirā fels** fānuñ fethi ve lāmuñ sükūnuyla manķıra dirler. Cem' -i kıilleti eflus ve cem' -i keşreti fülūs gelür. **Kār edāt-1 fā'ıldür**. Gāh olur ki elifini ħazf idüb ger dirler. Sitemger ve cefā-ger gibi. (82b)

Figān ki ān meh-i nā-mihr-bān-ı düşmen-dust

Be terk-i şöħbet-i yārān-ı ħod çi āsān goft

Nā edāt-1 nefy ü selbdür. **Mihr** maħabbet. **Bān edāt-1 fā'ıldür**. Bāğ-bān ve derbān gibi bāğcı ve qapıcı dimekdür. Bunda da maħabbetci ya' nī ehl-i maħabbet dimekdür. Pes **mihr-bān**, vaşf-ı terkībī di[y]en bilmezmiş. (86b)

Edāt-1 ħaber: Yükleme eki, ek fiil, bildirme edatı. Farsça'da bildirme edatı "sīn ve tā" harflerinin birleşmesinden oluşan "est" yapısıyla meydana gelir. Çoğulu "end" şeklindedir. (84a, 97a)

Ser-i pe[y]vend-i tu tenhā ne dil-i Hāfiz rāst

Kīst ānkeş ser-i pe[y]vend-i tu der ħātır nīst

Ser sevdā. **Peyvend** ittişāl ve vuşul. [**Tenhā**] Yalñız. **Rā** taḥşış ifāde ider ve **sīn** ve **tā** edāt-ı haberdür. **Ānkeş**, şin kīst lafzında keye rāci' dür. (84a)

Zihī himmet ki Hāfız rāst k'ez dunyī vu ez 'uqbī

Neyāyed hīç der çeşmeş be cuz ḥāk-i ser-i küyet

Zihī zānuñ fetḥi ve kesriyle kelime-i taḥşīn ve ta' accübdür. **Ki** rābıta-ı şıfat. **Rā** edāt-ı taḥşış ve **sīn**, edāt-ı haber, Hāfızuñdur dimek olur. **Ki** taḥşīn-i himmete 'illetdür ve zā' müfessirde ibtidā min ma' nāsına. (97a)

Edāt-ı ḥāl: Şimdiki zaman eki, -yor, -iken. Eklendiği fiile geniş zaman, şimdiki zaman ve süreklilik anlamı katar. (93a)

İy gāyib ez nazar be Hūdā mī-sipāremet

Cānem besūhtī vü be dil düst dāremet

İy ḥarf-i nidā münādāsı maḥzūf taḥdīr-i kelām iy cān nā-gāyibdür. **Be Hūdā** bā şıla. **Mī** edāt-ı ḥāl. **Sipāremet** fi' l-i muzāri'. **Mīm-i zamīr** merfū' -ı muttaşıl fā' ili ve tā-yı zamīr, mañşüb-ı muttaşıl mef' üli mü'eddā-yı kelime şimdiki ḥālde işmarlarum seni dimekdür. (93a)

Edāt-ı istifhām: Soru edatı. (88a)

Goftem iy mesned-i Cem, cām-ı cihānbīnet ku

Goft efsūs ki ān devlet-i bīdār beḥuft

Ve **cām-ı cihān-bīnden** murād, gül-i muṭabbaḥdur ki ḳadeḥe beñzer ve **cihān-bīn** vaşf-ı terkībīdür, cihān görici ma' nāsına ve cāma cihān-bīnūñ vaşfını işbāt eylemek mecāzdur cihānı görmege sebep oldığıçün. **Zirā** ḥaḳīḳatde cihān gören aña nāzır olanlardur. Pes cihān-bīnden murād cihān-nümādur. Niteki ekşer-i isti' mālde böyledür. **Ku** edāt-ı istifhāmdur, ḳanı ma' nāsına. (88a)

Edāt-ı Muḳārenet: Birliktelik bildiren edat. (92a)

İy gāyib ez nazar ki şudī hem-nişīn-i dil

Mī-güyemet du' ā vu şenā mī-firistemet

İy harf-i nidā münādā maḥzūfdur taḳdīr-i kelām iy cānān-ı ğāyib ez nazardur. **Ki** rābıṭ-ı şıfatdur. **Şudī** māzī-i muḥāṭabdur. *Hem edāt-ı mukārenet*, hem-ḥücre ve hem-ḥāne ve hem-sefere gibi.

Edāt-ı nidā: Seslenme edatı. (76b)

Sākī biyā ki yār zi ruḥ perde bergirift

Kār-ı çerāğ-ı ḥalvetiyān bāz dergirift

Sākī münādā *edāt-ı nidā* maḥzūfdur. **Bergirift** ḳaldurdu dimekdür. **Ḥalvetiyān** Ḥalvetinüñ cem‘ idür. **Bāz dergirift** gine alıṣdı ya‘ nī tıṭıṣdı. (76b)

Edāt-i nisbet: Nisbet eki. (99a)

Derd-mendī-i men-i sūḥte-i zār u nizār

Zāhiren ḥācet-i taḳrīr u beyān in heme nīst

Derd āğrı. **Mend** *edāt-i nisbet*dür, derdli dimekdür. Devlet-mend devletli dimekdür. (99a)

Edāt-ı selb, edāt-ı nefy: Olumsuzluk edatı. Türkçe’de “değil, -ma, -sız, -siz” yapılarından oluşan olumsuzluk unsuru. (86b, 95a)

Ḥāşā ki men ez covr u cefā-yı tu benālem

Bī-dād-ı laṭifān heme luṭfest u kerāmet

Bī *edāt-ı selb* ve dād ‘adl pes **bī-dād** zālīm dimekdür. **Kerāmet** keremdür. (95a)

Fiğān ki ān meh-i nā-mihr-bān-ı düşmen-dust

Be terk-i şoḥbet-i yārān-ı ḥod çi āsān goft

Nā *edāt-ı nefy ü selb*dür. **Mihr** maḥabbet. **Bān** *edāt-ı fā’* ildür. Bāğ-bān ve der-bān gibi bāğcı ve ḳapıcı dimekdür. Bunda da maḥabbetci ya‘ nī ehl-i maḥabbet dimekdür. Pes **mihr-bān**, vaşf-ı terkībī di[y]en bilmezmiş. (86b)

Edāt-ı ta’lil: Sebebiyet bildiren edat. Türkçe’de “ için, çünkü” edatı sebebiyet bildiren edatlarındandır. (83b)

Ez revān-baḥṣī-yi ‘İsī nezenem pīṣ-i tū dem

Z’ānki der rūḥ-fezāyī çu lebet māhir nīst

Revān rūḥ-ı insānī. **Revān-baḥṣī** vaṣf-ı terkībī, baḥṣīdenden. **Yā** maṣdar. **Nezenem pīṣ-i tū dem** senūñ önüñde nefes urmam. Ya‘nī tekellüm eylemem. **Z’ān edāt-ı ta‘līl**. **Ki** beyān. (83b)

Edāt-ı te’kīd: Kuvvetlendirme edatı. Anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanılır. (90a)

Feryād-ı Ḥāfız īn heme āḥir be herze nīst

Hem kıṣṣa-ı ḡarīb u ḥadīṣī ‘acīb hest

İn heme bu kadar ve bu deñli dimekdür. **Āḥir** edāt-ı te’kīd. **Be herze** bā zāyid-dür te’kīd ifade ider. Ancak **herze** bī-fāyide zāyid söze dirler. **Hem edāt-ı te’kīd**. **Ḳıṣṣa-ı ḡarīb u ḥadīṣī ‘acīb** terkībleri tavṣīfdür ve yā’lar vaḥdet içündür. (90a)

Edāt-ı teşbīh: Benzetme edatı. Türkçe’deki benzetme edatları “gibi, işte, sanki” iken Arapça’daki benzetme edatı kelime başına gelen “kāf(ke)” harfidir. (80a, 87b)

Yārab megīreṣ erçi dil-i çun kebūterem

Efkend u koṣt u ‘izzet-i ṣayd-ı ḥarem nedāṣt

Megīr nehy-i muḥāṭabdur. **Ṣīn-i zamīr**, yāre rāci‘dür. Yārab yāri mu’āḥeze eyleme dimekdür. **Erçi** egerçi muḥaffedür. **Çün edāt-ı teşbīh**dür. **Kebūter** gügerçin. **Mīm** zamīr-i mütekellim-i vaḥdedür. (80a)

Ṣubḥ-dem murḡ-ı çemen bā gul-i nev-ḥāste goft

Nāz kem kon ki derīn bāḡ besī çun tu ṣikuft

Nāzı [87b] eksik eyle demek degildür ba‘zıları çann eyledüğü gibi. **Besī** çok. **Çün edāt-ı teşbīh**. **Ṣikuft** açıldı fi‘l-i māzī-i lāzım. (87b)

Elif-i memdūde: Uzatılarak okunan elif harfi. (85b)

Çeṣm-i bed dūr kezān tefriḡa ḥoṣ bāz āverd

Ṭāli‘ -i nām-ver u dovlet-i māder-zādet

Nām-ver adlı ya‘nī meşhūr dimekdür. Nām ile verden mürekkebdür. Nisbet ma‘nāsını ifāde ider. Behre-ver ve zūr-ver naşībli²⁸ ve zorlu dimekdür ve-ķıs. Ba‘zılar didiler ki nām-ver, nām āverden muħaffefdür. Taħfif-i hemze ile ammā bunda bunlara münāķaşa eylemek olur ki elif-i memdūde taħfifī ķıyāsī degil. Ol cihetdendür ki imlāya dāħil eylemişler. Nem-gīn ve ğam-gīn aşlı nem-āgīn ve ğam-āgīndür didüğine ma‘lūm ola Fārisīde āħiri mīm olan kelime[y]i nisbet eylemeli ol-sañ olur edāt-ı nisbeti bir kāf- ı ‘Acemī-i meksūre ile tavassuť idersin ve ğam-gīn nem-gīn ve sehm-gīn gibi. (85b)

Emr-i ğāyib: Fiil-i muzārī sıgasıdır, üçüncü şahsa verilen emir. (84b)

Sāķiyā āmeden-i ‘ıyd mubārek bādet

V’ān mevā‘id ki kerdī merevād ez yādet

Sāķiyā münādā, **elif** ħarf-i nidā. **Āmeden-i ‘ıyd** izāfeti maşdaruñ fā‘iline izāfetidür. Bayramuñ gelmekligi dimekdür. **Bād** emr-i ğāyibdür bevedīdenden bānuñ fetħiyle. Ve tā-yı ħiṭāb ma‘nā cihetinden mubāreke muķayyeddür, mubāreket bād taķdirinde. (84b)

Emr-i muħāṭab: 2. Şahıs emir kipi. (76a, 80b, 82b, 84b, 93a, 94a, 94b)

Furşat şomor ṭarīķa-i rindī ki in nişān

Çun rāh-ı genc ber heme kes āşikāre nīst

Şomor emr-i muħāṭabdur şomordenden. **Ṭarīķa** lafzına hā-yı resmī ‘alāmet-i naķldür. ‘Urza ve ma‘şūķa gibi. (84b)

Mey-ħor ki her ki āħir-i kār-i cihān bedīd

Ez ğam sebūk ber āmed u rıtl-ı girān girift

Mey, muķaddem mef‘ūldür ħoruñ ki, emr-i muħāṭabdur. **Ki** ta‘līl. **Āħir-i kār** işüñ şoñu. (76a)

²⁸ Yazmada “”şeklindedir.

Hâfız beber tu gūy-i feşāhat ki mudde' i

Hıçeş huner nebūd haber nız hem nedāšt

Beber emr-i muhātabdur. **Borīdenden**, ilet dimekdür. Bordenden diyen iştiķāk ahvālını bilmez imiş. (80b)

Fi' l-i emr-i mütekellim-i ma' gayruhū: I. Çokluk şahıs emir eki almış fiil. (97b)

Rāzī ki ber-i halk negoftīm u negūim

Bā düst begūim ki ū mahrem-i rāz est

Rāzī yā vahdet. **Ki** rābıta-ı sıfatdur. **Ber** kat ya' nı ' inde ma' nāsına, muzāfdur halka yā-yı bāınıyla. **Bā**, şıla. **Begūim** fi' l-i mustakbel veyā fi' l-i emr-i mütekellim-i ma' gayruhū. **Ki** ta' lıl. (97b)

Fi' l-i lāzım: Geçişsiz fiil. (75b, 99a)

Ez tehettük mekon endişe vü çün gül-hoş bāş

Zān ki temkīn-i cihān-i güzerān in heme nīst

Tehettük, [99a] maşdardur tefe' ul bāından, perdenüñ yırtılmasına dirler, fi' l-i lāzımdur. Şānı müte' addisi hetk dirler. Perde yırtıdı diyecek yirde tehettük bunda ' ırz perdesi yırtılmasından kināyetdür ki ma' nā-yı lāzımesi rüsvāylıkdur. (99a)

Fi' l-i māzī-i gāyib: Geçmiş zaman III. şahıs eki almış fiil. (77b)

Bār-i gamī ki hātır-ı mā haste kerde būd

' İsi-demi Hōdā befiristād u bergirift

Bār yük. **Gamīda yā** vahdet. **Ki** rābıta-ı sıfat. **Hātır-ı mā** muḳaddem mef' ülidür haste kerde būduñ ve bu cümle, sıfatdur gama. **Haste kerde būd** mecrūh eylemişdi. **Befiristād bā** te' kīd, **firistād** fi' l-i māzī-i gāyib gönderdi dimekdür. (77b)

Fi' l-i māzī: Bir işin geçmiş zamanda olduğunu bildiren kip. (87b)

Tā ebed būy-ı maḥabbet be meşāmeş neresed

Herki hāk-i der-i mey-hāne be ruhsāre neruft

Tā intihā, gāyet. **Büy-ı maḥabbet** izāfet-i beyāniyyedür. **Neruft** fi' l-i māzī süpürmedi dimekdür. (87b)

Fi' l-i māzī-i lāzım: Geçişsiz mazi fiili. (87b)

Şubḥ-dem murğ-ı çemen bā gul-i nev-ḥāste goft

Nāz kem kon ki derīn bāğ besī çun tu şikuft

Şubḥ-dem sabāḥ vaḳti. **Murğ-i çemen** bülbül. **Gül-i nev-ḥāste** tāze açılmış. **Nāz kem kon** nāzı külliyyen terk eyle dimekdür. Nāzı [87b] eksik eyle demek degildür ba' zıları zann eyledüğü gibi. **Besī** çok. **Çün** edāt-ı teşbīh. **Şikuft** açıldı fi' l-i māzī-i lāzım. (87b)

Fi' l-i māzī-i muḥāṭab: Geçmiş zaman II. şahıs eki almış fiil. (93a)

İy gāyib ez nazar be Ḥodā mī-sipāremet

Cānem besūḥtī vü be dil dūst dāremet

İy ḥarf-i nidā münādāsı maḥzūf taḳdīr-i kelām iy cān nā-gāyibdür. **Be Ḥudā** bā şıla. **Mī** edāt-ı ḥāl. **Sipāremet** fi' l-i muzāri'. **Mīm-i zamīr** merfū' -ı muttaşıl fā' ili ve tā-yı zamīr, maṣnūb-ı muttaşıl mef' ūli mü'eddā-yı kelime şimdiki ḥālde işmarlarum seni dimekdür. **Yā** ḥarf-i te'kīd. **Sūḥtī** fi' l-i māzī-i muḥāṭabdur. **Yā** zamīr-i muḥāṭab fā' ili, yaḳduñ dimekdür. **Vü be dil** vāv ḥāl ve **bā** zarf; **yā** ma' iyyet. (93a)

Fi' l-i māzī-i müfred-i gāyib: Görülen Geçmiş Zaman III. Tekil Şahıs eki almış fiil. (77a, 85b)

Ān işve dād 'aşḳ ki taḳvā zi reh bereft

Vān luṭf kerd dūst ki düşmen ḥazer girift

Ān ism-i işāretdür 'işveye. Lami' i Çelebī, manzūmesinde 'işve gönül aldamaḳ imiş. **Dād** fi' l-i māzī-i müfred-i gāyib 'aşḳ fā' ili. **Ki** rābıṭa-ı şıfat. Taḳvā mübtedā zi reh bereft haberi ve bu cümle, şıfatıdır 'işvenüñ. **Taḳvā** da taḳī de perḥīzkāra dirler. **Zi reh bereft** ya' nī taḳvā ḳalḳdı gitdi. **Vān luṭf kerd dūst** ya' nī mübālağa luṭf eyledi. **Düşmenden** murād, raḳībdür. (77a)

Çeşm-i bed dūr kezān tefriķa hoş bāz āverd

Ṭālī' -i nām-ver u dovlet-i māder-zādet

Māder ana. **Zād fi' l-i māzī-i müfred-i gāyib** zādenden lāzım ve müte' addī gelir. Toğmak ve toğurmak. İmdi devlet-i māder-zād anasından bile toğduğı devlet ya' nī anası ķarnında muķadder olan devletdür. Ba' zı Fārisī bilmezler nām-zed ile nām-zādı fark eylemeyüb yavuklıya nām-zād di[r]lerimiş nām-zed maķāmında. (85b)

Fi' l-i māzī-yi mütekellim-i vahde: Görülen Geçmiş Zaman I. Teklik Şahıs eki almış fiil. (81a, 93b)

Hengām-i vedā' -ı tu zi bes girye ki kerdem

Dūr ez ruķ-i tu çeşm-i merā nūr nemāndest

Hengām vakt. **Vedā'** vāvın fethiyle ismdür tevdi' ma' nāsına. Selām, teslim ve kelām, teklīm ma' nāsına olduğı gibi. **Vedā'** uñ tu lafzına izāfeti maşdaruñ fā' iline veyā mef' üline izāfetidür. Ya' nī senüñ bize vedā' uñ veya bizüm saña vedā' uñ ma' nāsına. Ya' nī zā-yı meksüre ez lafzından muķaffefdür min ve 'an ma' nāsına. **Bes** bisyār ma' nāsına bir ismdür. **Girye** ismdür, ağlama ma' nāsına. Hānde ism olduğı gibi gülme ma' nāsına. **Kerdem fi' l-i māzī-i mütekellim-i vahde** eyledüm dimekdür. **Dūr ez ruķ-i tu** ' ibāretinüñ zāhiren iķbāra ve inşāya taķammüli var ya' nī du' ā olmak var. Senüñ ruķuñdan ırağ ola ma' nāsına. Niteki Türkide dostlardan ve hāzırlardan ırağ olsun dirler maķām-ı du' āda. Ammā murād inşādur maķall-i ķarinesiyle iķbār degildir. Te'emmül tedebbür. **Çeşm-i merā** izāfet-i lāmiyyedür. Benüm gözümüñ nūrı ķalmamışdur. (81a)

Ger bāyedem şoden sūy-ı Hārūt-ı Bābilī

Şad güne cādūvī bekonem tā biyāremet

El- ' ilmu ' inde' llāh **cādūvīde** yā-yı şāniyye maşdariyyedür. **Bā** harf-i istiķbāl. **Konem fi' l-i muzāri' -i mütekellim-i vahde.** **Tā** ta' līl. **Bā** harf-i istiķbāl. (93b)

Fi' l-i māzī-i nefis-i mütekellim-i vahde: Görülen Geçmiş Zaman I. Teklik Şahıs eki almış fiil. (93a)

Mihrāb-1 ebruvān benumā tā seher-gehī

Dest-i du' ā ber ārem u der gerden āremet

Mihrābūn ebruvāna izāfeti, müşebbehün-bihūñ, müşebbehe izāfetidür. Hāşılı izāfet-i beyāniyyedür. **Ebruvān** ebrūnuñ cem' idür hilāf-ı kıyās üzerine. **Benumā** emr-i muhātabdur. **Tā** ta' lîl. **Seher-gehī** geh gāhdan muhaffefdür ve **yā** harf-i vaḥdet. Du' āya dest işbātı isti' āre tarīkiyledür. **A'nī** izāfet-i beyāniyyedür. **Ber ārem ber** harf-i isti' lādur. 'Arabīde 'alā gibi. **Ārem**, fi' l-i māzī-i nefsi-i mütেকellim-i vaḥde şıgasıdır. Ārīdenden ki muhaffefdür āverīdenden. **Der** harf-i şıla bā ma' nāsına. (93a)

Fi' l-i muzāri: Hem hāle hem istikbale delalet eden kip. (76b, 86b, 87b, 93a)

Hāfız çü āb-1 luḫf zi nazm-1 tu mī-çeked

Hāsīd çigūne nukte tevāned ber ān girift

Āb-1 luḫf izāfet-i beyāniyyedür. **Mī-çeked** fi' l-i muzāri' çekīdenden ṭammaḳ ma' nāsınadır. (76b)

Girih be bād mezen gerçi ber murād vezed

Ki in sohen be meşel bād bā Süleymān goft

Girih düğümdür. **Be bād** bā şıla. **Mezen** nehy-i muhātabdur. **Vezed** fi' l muzāri' vezīdenden, yel esmek. **Ki** ta' lîl. **in sohen** mışrā' -ı evvelūñ maẓmūnına işāretdür. **Be meşel** muzāf-ı maḫzūfdur. Be tarīḳ-i meşel taḳdīrinde. **Bā süleymān** bā şıla. **Goftuñ** fā' ili bāddur. (86b)

Fi' l-i muzāri-i muhātab: Hem hāle hem istikbale delalet eden kipin II. şahısla kullanılması. (78a, 84a)

Hāfız tu in du' ā zi ki āmūḫtī ki yār

Ta' vīz kerd şī' r-i tu rā vu be zer girift

Hāfız münādā harf-i nidā maḫzūfdur. **Ki** ismdür kim ma' nāsına. **Āmūḫtī** fi' l-i muzāri' -i muhātabdur. Bunda lāzım vaki' dūr. **Yā**, mışrā' -ı şāniye merhūndur. **Ta' vīz** 'avze ḫamā' il ma' nāsında isti' māl iderler. **Be zer girift** altunıyla ḳapladı dimekdür. (78a)

Her geh ki dil be ‘aşk dehî hoş demî buved

Der kâr-i hayr hâcet-i hiç istihâre nîst

Geh gâhdan muhaffefdür, vâkt ma‘nâsınadır. **Ki** râbıta-ı şıfat. **Dehî** fi‘l-mużâri‘-i muhâtabdur, **dehî**den virmek ma‘nâsına. **Dehîde yâ** vahdet veyâ tenkîr veyâ maşdarî tutanlar ma‘nâyı bilmezmiş. **İstihâre** bir şeyüñ hayriyyetini taleb eylemekdür. (84a)

Fi‘l-i mużâri‘-i müfred-i gâyib: Geniş Zaman III. Teklik Şahıs eki almış fiil. (93b)

Ger bāyedem şoden süy-i Hārūt-ı Bābilī

Şad gūne cāduvī bekonem tā biyāremet

Bāyed, fi‘l-i mużâri‘-i müfred-i gāyibdür, bāyedenden, gerek ma‘nâsına. Mîm-i zamîr manşûb-ı muttaşıl mef‘ûli ma‘nâda ammâ şodene nâzırdur, şodenem taqdirinde ve **şoden** reften ma‘nâsına fâ‘ilidür bāyedüñ. Hārütüñ Bābile izāfeti ednâ mülābese iledür. Anda maḥbûs olduğıçün. **Yâ** harf-i nisbet. **Bābil** Bağdād ile Hille arasında bir yerüñ ismidür. (93b)

Fi‘l-i mużâri‘-i müfred-i mü’ennes-i gāyibe: Geniş Zaman III. Teklik Şahıs (müennes) eki almış fiil. (79b)

Çeşm-i Hāfız zîr-i bām-ı kaşr-ı ân hūrî-sirişt²⁹

Şive-i cennāt-i tecrî tahtehā’l-enhār dāşt

Sirişt hılkat ma‘nâsınadır. **Hūrî-sirişt** hūrî yarādılışlı dimekdür. **Cennāt** cennetüñ cem‘idür, bāğçeler. **Tecrî** fi‘l-i mużâri‘-i müfred-i mü’ennes-i gāyibe. **Taht** alt, muḥābili fevḫdur. Hā-yı zamîr cennāte rāci‘dür. **El-enhār** nehrüñ cem‘idür, ırmaqlar tecrînüñ fâ‘ilidür. Tegrî fâ‘iliyle ve mef‘ülün fihisiyle maḥallen mecrūr şıfatıdur cennātuñ. (79b)

²⁹ Yazmada “hūrāsirişt” şeklindedir.

Fi‘l-i muzāri‘ -i mütékellim-i vaḥde: Geniş Zaman I. Teklik Şahıs eki almış fiil.
(94a)

Ḥāhem ki piş mī-remet iy bī-vefā ṭabīb

Bīmār bāz pors ki der intizāremet³⁰

Ḥāhem fi‘l-i muzāri‘-i mütékellim-i vaḥdedür. **Ki** beyān. **Mī-remet** fi‘l-i muzāri‘-i mütékellim-i vaḥde. **Mīm-i zāmīr** merfū‘-i fā‘ili ve tā-yı zāmīr, manşüb-ı mef‘ulidür. **İy**, ḥarf-i nidā ve münādā **ṭabīb** zarūret-i veznün te’ḥīr kılınmışdur taḳdīr-i kelām iy ṭabīb-i bī-vefādur. **Bīmār**, muḳaddem mef‘ulidür bāz pors[un]. **Bāz** te’kīd ifāde ider **porsīdenen**, şor dimekdür. Ancaḳ pors pānuñ zammıyla emr-i muḥāṭabdur. **Ki** ta‘līl. **İntizāremet** mīm-i mütékellim muzāfun ileyhdür ve mecmū‘-ı muzāf ve muzāfun ileyhe muzāf olmışdur. **Tā**, muḥāṭabdur. (94a)

Fi‘l-i nefy-i māzī: Geçmiş zamanın olumsuz fiili. (80b)

Ḥāfız beber tu gūy-i feşāḥat ki mudde‘ī

Hıçeş huner nebūd ḥaber nīz hem nedāşt

Müdde‘īden murād, hışmdur. **Hıçeş** şīn-ı zāmīr, müdde‘īye rāci‘dür. **Hūner** ‘aybuñ naḳīzı ki ‘Arabca menḳabet dirler. Mīmūñ ve ḳāfuñ ve bānuñ fetḫalarıyla. **Nebūd** fi‘l-i nefy-i māzī mā-kāne ma‘nāsına aşlında būd idi müştarekdür fi‘lle ḥarf beyinde ḥarf olıcaḳ. Ḥikāyet-i ḥāl-i māzī ifāde ider. ‘Arabīde kāne gibi meşelā kāne Zeydun ḳāyimen diseḳ Zeyd ḳāyim idi dimekdür. Kezālik Zeyd ḳāyim būd diseḳ ammā fi‘l olıcaḳ gene kāne gibidür, oldı ma‘nāsına. Bundan nūn-ı nāfiye ile leyse ma‘nāsınadır. Hunereş nīst ma‘nāsına nedāşt ḳarīnesiyle. Nīz ve nūz ve henüz ba‘zıları bunları ḥarf-i ‘atfdan eyledi. İmdi **ḥaber nīz hem nedāşt**un ma‘nāsı ḥaberi de yoḳ dimekdür. (80b)

Hā-yı resmī: “ه” şeklinde yazılan “he” harfī. Farsça’da sonu bu harfle biten isimlere “elif, nun, ye” harfleri dahil olduğunda bu harf kāf-ı Acemī’ye yani “ك” harfīne dönüşür. (75b, 78a, 80b, 84b)

³⁰ Yazmada “ intizāremet” şeklindedir.

Ḥāhem şoden be kūy-ı muġān āstīn-feşān

Zīn fitnehā ki dāmen-i āḫir zemān girift

Şoden reften ma‘nāsınadır. **Kūy-ı muġān** meyḫāneler. **Āstīn** yeñ. **Āstīn-feşān** vaşf-ı terkībīdür. **Fişānīdenden** şaçmaq ve silkmek ma‘nāsınadır. **Fitnehā** fitnenüñ cem‘idür. Ma‘lūm ola ki her kelimenüñ aḫirinde hā-yı resmī ola. Fitne vü jāle vü ğonçe vü h‘āce gibi [76a] hā ile cem‘ oldıġı ḫinde edāt-ı cem‘ ol hānuñ yerine yazarlar kendinüñ hāsı yazılmaz. **Āḫir** bunda sūkūn-ı rā ile oġunur. **Żarūret-i vezniçün** āḫir-dāmen zamāne izāfeti isti‘āre tarīķiyledür, izāfet-i beyāniyyedür. **Zīrā** dāmen-i āḫir kendidür. (75b)

Bī-mihr-i ruḫet rüz-i merā nūr nemāndest

Vez ömri merā cuz şeb-i deycūr nemāndest

Mihrüñ ruḫa³¹ izāfeti, beyāniyyedür. Ruḫuñ³² tāya lāmiyye ve rüzüñ merāya lāmiyye. **Mihr** güneş. **Nemāndāst** aşlında nemānde estdür **żarūret-i vezniçün** hā-yı resmī ḫazf olmışdur. (80b)

Ḥarf-i şıla: Eklendiġi kelimeye yaklaşma, yönelme ve birliktelik anlamı katan “-la, -le, -a, -e” görevindeki ek. (78b, 93a, 95b, 98a)

Miḫrāb-ı ebruvān benümā tā seḫer-geḫī

Dest-i du‘ā ber ārem u der gerden āremet

Miḫrābūn ebruvāna izāfeti, müşebbehün-bihüñ, müşebbehe izāfetidür. **Ḥāşılı** izāfet-i beyāniyyedür. **Ebruvān** ebrünuñ cem‘ idür ḫilāf-ı kıyās üzerine. **Benümā** emr-i muḫātabdur. **Tā** ta‘lil. **Seḫer-geḫī** geh gāhdan muḫaffedür ve **yā** ḫarf-i vaḫdet. Du‘āya dest işbātı isti‘āre tarīķiyledür. **A‘nī** izāfet-i beyāniyyedür. **Ber ārem ber** ḫarf-i isti‘lādur. ‘Arabīde ‘alā gibi. **Ārem**, fi‘l-i māzī-i nefsi mütekellim-i vaḫde şıġasıdır. **Ārīdenden** ki muḫaffedür āverīdenden. **Der** ḫarf-i şıla bā ma‘nāsına. **Āre-**

³¹ Yazmada “rūḫa” şeklindedir.

³² Yazmada “rūḫuñ” şeklindedir.

met elini kaldıram. Ya' nî du' âya el kaldırub saña du' â idüb iki kollarımı boynuña hamâyil idmege ' ayn-ı kemâl irüşmeye. (93a)

Der nemîgired niyâz u nâz-ı mâ bâ hüsni düst

Hürrem ân kez nâzenînân baht ber-ğor-dâr dâşt

Der nemîgired te'sîr eylemez dimekdür. **Niyâz** ' arz-ı hâcet ve **nâz** fahr ma' nâsinadur. **Bâ hüsni** bâ, harf-i şıla. **Hürrem** şâd. **Nâzenînân** cem' -i nâzenîndür. **Nîn** ism-i mensûbı nâzdur hilâf-ı kıyâs üzre. Zîrâ nûn-ı evvelüñ nisbeten dağl yokdur. Ammâ nûn-ı şânî te' kîd-i nisbet içündür. **Ber-ğor-dâr** iki vaşf-ı terkîbînden mürekkebdür. Birisi ber-ğor biride dâr lafzıyla terkîbdür. Ammâ isti' mâl-i ber, vaşf-ı terkîbî hükminindedür. **Ber** yemiş; **ğordenden** yemek; **dâr** dârîdenden tutmağ. **Ber-ğor** tutucu bahtı ola dimekdür. (78b)

Harf-i atf: İki kelime veya cümleyi bir hükümde toplayan, birini ötekine bağlayan edat, bağlama edatı. (78a)

Bulbulî berg-i gulî hoşreng der minğâr dâşt

Venderân berg u nevâ hoş nâlehâ-yı zâr dâşt

Bülbülîde yâ vahdet. **Berg** kâf-ı ' Acemî ile yapraqdur ya' nî nebâtât cinsinüñ³³ yapraqı. **Gülî**deki **yâ** da vahdetdür ve bergüñ güle izâfeti lâmiyyedür. **Hoş** güle şıfatdur. Güzel renkli dimekdür. **Minğâr** kuş burnına dirler. Aşlında ism-i âletdür. Nağrdan ki ma' nâsı her nesne[y]i bıçağla veyâ bir ğayr âletle oymağdur. **Venderân vâv** harf-i ' atf, mutazammındur ma' nâ-yı hâletî. **Ender** zarf; **ân** işâretdür. (78a)

Harf-i ibtidâ: Ön ek. (85a)

Çeşm-i bed dür kezân tefriğa hoş bâz âverd

Ṭâli' -i nâm-ver u dovlet-i mâder-zâdet

³³ Yazmada "hüsünün" şeklindedir.

Çeşm-i bed dūr du‘ āyladur duħter reze. **Ki** ta‘lil. **Ze** harf-i ibtidā. **Ān** işāretdür tefriķaya. Beyt-i sābıķda bād-ı ħazāna işāret eyledüĝi gibi ve ikisi de bir ma‘nādan kināyetdür. (85a)

Ĥarf-i istikbāl: Geniş zaman gövdeli fiillerin başına gelerek onlara “-asın, -esin” şeklinde gelecek zaman anlamı katan “ba” ön eki. (83a, 93a, 93b)

‘**Āķıbet dest bedān serv-i bulendeş beresed**

Her ki rā der talebet himmet-i ū ķāşır nīst

Ba‘z-ı nüşhada serv-i bülendet vāķi‘dür. ‘**Āķıbet destüñ** aşlı ‘āķıbet desteş idi. Zārūret-i veznün şın-ı zamīr bülende muķayyed oldı. **Bedān** aşlında be-ān idi. Hemze dāla ķalb olmuşdur. Bedīn de aşlında be-īn idi. **Şın-ı zamīr** mışrā‘-i şānīde her ki rādaki ki lafzına rāci‘dür izmār ķable‘z-zıķr tarıķıyle. **Beresed bā** harf-i istikbāl. **Resed** muzāri‘ resīdenden, fā‘ili destdür. Ū zamīr, ki lafzına rāci‘dür. (83a)

Tā dāmen-i kefen nekeşem zır-i pāy-i ħāk

Bāver mekon ki dest zi dāmen bedāremet

Tā intihā, ĝāyet yā tevķit. Dāmenüñ kefene izāfeti isti‘āre tarıķıyledür şıbden. Zırā ħākde pā olmaz, şıb olur. **Bāver** ism-i cāmiddür. İstiklālen isti‘māli yoķdur. Belki dāşten ve kerden müştaķķātıyıla müsta‘meldür. Niteki bunda kerden murādifi kendinüñ nehy-i muĥātabıyıla müsta‘meldür. Mü‘eddā-yı ‘ibāret inanma dimekdür ki beyān bedāremet. **Bā** harf-i istikbāl. (93a)

Ĥarf-i isti‘lā: Eklendiĝi kelimeye “üzerine, üzerinde, üstüne” anlamı katan yer-yön edatı. (93a)

Miħrāb-ı ebruvān benumā tā seħer-geħi

Dest-i du‘ā ber ārem u der gerden āremet

Miħrābūn ebruvāna izāfeti, müşebbehün-bihūñ, müşebbehe izāfetidür. Ĥāşılı izāfet-i beyāniyyedür. **Ebruvān** ebrūnuñ cem‘ idür ħilāf-ı kıyās üzerine. **Benumā** emr-i muĥātabdur. **Tā** ta‘lil. **Seħer-geħi** geh ĝāħdan muĥaffedür ve **yā** harf-i vaħdet. Du‘āya dest işbātı isti‘āre tarıķıyledür. **A‘nī** izāfet-i beyāniyyedür. **Ber ārem ber** harf-i isti‘lādur. ‘Arabīde ‘alā gibi. (93a)

Harf-i müctelibe: Farsça kelimelerde iki sesli harf arasına konulan, yazılmasına rağmen okunuşta ortadan kalkan, bazen de izafet yapmak için kullanılan “hemze” harfî. Kelimede aslî olarak yer almaz. (91b)

Veh ki durdâne-i çunîn nâzik

Der şeb-i târ suftenem heves est

Durdânede yâ vahdet içindir. Hemze, vahdetçün di[y]en işâbet eylememiş. Zîrâ vahdete manşûş olan yâdur. Bi'l-ittifâk hemze harf-i müctelibedür. Yâ-yı mâ-ğabline işâlçün. (91b)

Harf-i nidâ: Seslenme edatı. (76b, 78a, 84b, 85b, 87b, 92a, 93a, 94a, 95a, 98a)

Hâhem ki piş mi-remet iy bî-vefâ tabîb

Bimâr bâz pors ki der intizâremet³⁴

Hâhem fi' l-i muzâri' -i mütekellim-i vahdedür. **Ki** beyân. **Mi-remet** fi' l-i muzâri' -i mütekellim-i vahde. **Mim-i zamîr** merfû' -i fâ' ili ve tâ-yı zamîr, manşûb-ı mef' ulidür. **İy**, harf-i nidâ ve münâdâ **tabîb** zarûret-i veznçün te' hîr kılınmışdur taqdîr-i kelâm iy tabîb-i bî-vefâdur. (94a)

Hâfiz ez dest medih şöhet-i in keştî-i Nüh

Verne tufân-ı havâdiş bebered bunyâdet

Hâfiz, münâdâ harf-i nidâ mahzûfdur. **Keştî-i Nüh**dan gârağ, pereme³⁵ şeklinde olan [86a] kadehdür ki ba' zı kimseler anı gümüşden ve ba' zılar bakırdan ve ba' zılar ağacdan iderler Rûm abdâlları gibi. **Verne** ve egermeden muhaffedür ve illâ ma' nâsına. **Tufân** şuyûñ ve yağmuruñ gâlib olub eşyâyı kaplamağa dirler. **Havâdiş** hâdişenüñ cem' idür. **Ez dest medih** elden virme ya' nî şalıvirme kadeh şöhetini. Hâşılı **bunyâd**dan murâd, vücûdudur. (85b)

³⁴ Yazmada “ intizâremet” şeklindedir.

³⁵ Yazmada “pürme” şeklindedir.

İy gāyib ez nazar ki şudî hem-nişîn-i dil

Mi-güyemet du' ā vu şenā mî-firistemet

İy harf-i nidā münādā mahzūfdur taqdîr-i kelām iy cānān-ı gāyib ez nazardur. **Ki** rābıt-ı şıfatdur. **Şudî** māzî-i muhâtabdur. Hem edât-ı muşkârenet, hem-ğücre ve hem-ğāne ve hem-sefere gibi. (92a)

Harf-i nisbet: Eklendiği kelimeye mensûbiyet manası katan nisbet eki. (93b)

Ger bāyedem şoden sūy-ı Hārūt-ı Bābilî

Şad gūne cāduvî bekonem tā biyāremet

Bāyed, fi' l-i muzāri' -i müfred-i gāyibdür, bāyedenden, gerek ma' nāsına. Mîm-i zamîr manşûb-ı muttaşıl mef' ūli ma' nāda ammā şodene nāzırdur, şodenem taqdîrinde ve **şoden** reften ma' nāsına fā' ilidür bāyedüñ. Hārütüñ Bābile izāfeti ednā mülābese iledür. Anda maḥbûs olduğıçün. **Yā** harf-i nisbet. **Bābil** Bağdād ile Hille arasında bir yerüñ ismidür. (93b)

Harf-i ta'lîl: Sebebiyet bildiren edat. Türkçe'de “ için, çünkü” edatı sebebiyet bildiren edatlarındandır. (78b, 92a)

Ĥiz tā ber kilik-i ān naḳḳāş cān-efşān konîm

Kîm heme naḳş-ı 'aceb der gerdiş-i pergār dāşt

Ĥiz ḥiṭāb-ı 'āmmdur, ḳalk dimekdür. **Kilik** 'Acemden iki kāf bile mesmū' dur. 'Arabî ammā edvām kāf-ı evvelî[y]i 'Acemî oḳurlar. Ĥāşılı ikisi de kāfî meksūr oḳur. **Cān-efşān** vaşf-ı terkîbîdür. **Efşānidenden** silkinmek ve saçmaḳ ma' nāsınadır ve cāyızdür ki vaşf-ı terkîbî olmayub efşān ism ola. Nişār ya' nî şaçıcı ma' nāsına ve cān konîm lafzınuñ muḳaddem mef' ūli ola. Cānı efşān idelüm dimek ola vech-i şānî eşaḥḥdur. Zîrā vech-i evvel ḥodrā lafzını taqdîr eylemek muḥtācdur. Ĥodrā cān-efşān konîm dimek olur. **Kāf** harf-i ta'lîl. [79a] **İn** işāretdür heme naḳş ibāretine. **Gerdiş** ism-i maşdar. Gerdîdenden, dönüş ma' nāsına. **Pergār** Türkçe pergel didikleri âletdür. (78b)

Tā leşker-i ğamet nekoned mulk-i dil herāb

Cān-ı ‘azīz-i ğod be nevā mī-firistemet

Tā harf-i ta‘lil. **Mülk** mīmüñ zammı ve lâmuñ sükünüyla memleket ma‘nāsınadır. **Be nevā** bā ma‘iyyet ifāde ider. **Nevā** berg ü sāz ü azıķ ma‘nāsınadır. Aşl-ı terkīb be-resem nevādur. (92a)

Harf-i te‘kīd: Kuvvetlendirme edatı. Anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanılır. (93a)

İy ğāyib ez nazār be Ğodā mī-sipāremet

Cānem besūhtī vü be dil düst dāremet

İy harf-i nidā münādāsı maḥzūf taķdīr-i kelām iy cān nā-ğāyibdür. **Be Ğodā** bā şıla. **Mī** edāt-ı ḥāl. **Sipāremet** fi‘l-i muzāri‘. **Mim-i zamīr** merfū‘-ı muttaşıl fā‘ili ve tā-yı zamīr, mañşüb-ı muttaşıl mef‘ülī mü‘eddā-yı kelime şimdiki ḥālde işmarlarum seni dimekdür. **Yā** harf-i te‘kīd. **Sūhtī** fi‘l-i māzī-i muḥāṭabdur. **Yā** zamīr-i muḥāṭab fā‘ili, yaķduñ dimekdür. **Vü be dil** vāv ḥāl ve **bā** zarf; **yā** ma‘iyyet. (93a)

Harf-i vahdet: Teklik eki. Eklendiĝi kelimeye “bir” adetten oluşma yani belirlilik manası katar. (93a)

Miḥrāb-ı ebruvān benümā tā seḥer-geḥī

Dest-i du‘ā ber ārem u der gerden āremet

Miḥrābūn ebruvāna izāfeti, müşebbehün-bihüñ, müşebbehe izāfetidür. Ḥāşılı izāfet-i beyāniyyedür. **Ebruvān** ebrünuñ cem‘ idür ḥilāf-ı kıyās üzerine. **Benümā** emr-i muḥāṭabdur. **Tā** ta‘lil. **Seḥer-geḥī** geh gāḥdan muḥaffedür ve **yā** harf-i vahdet. Du‘āya dest işbātı isti‘āre ṭarīķiyedür. (93a)

Hemze-i müctelibe: Farsça kelimelerde iki sesli harf arasına konulan, yazılmasına rağmen okunuşta ortadan kalkan, bazen de izafet yapmak için kullanılan “hemze” harfi. Kelimede aslı olarak yer almaz. (89b)

Rüy-i tu kes nedīd u hezāret raķīb hest

Der ğonçeī henüz u şadet ‘andelīb hest

Gönçe lafzında maşdariyyet zāhirdür di[y]en kimse mükerrer haṭā eylemiş. Zīrā bu ma' nā yānuñdur hemzenüñ degil. Niteki sâbıka beyān olunmuşdur. Şāniyen gönçede maşdariyyet zāhirdür didüginde haṭādur ki anda yā ḥiṭābçündür. Ve hemze-i müctelibe yā-yı mā-ḳabline işālçündür. (89b)

Hikāyet-i hāl-i māzī: Görülen geçmiş zamanın hikayesi. (75a, 75b, 77b, 78a, 80b, 81a, 85a)

Mi-ḥ'āst gul ki dem zened ez reng u bŷy-ı dŷst

Ez gayret-i şabā nefes ender dehān girift

Mi-ḥ'āst hikāyet-i hāl-i māzīdür. Demden murād, nefes ya' nī tekellüm eyleye dimekdür. Şīn-ı zamīr güle rāci' dŷr. Nefes ender dehān girift sözini ağızında tutdı ya' nī söylemedi. (75a)

Her serv-ḳad ki ber meh u ḥŷr ḥusn mī-furŷht

Çün tu der āmedī pey-i kār-ı diger girift

Ḥŷr vāv-ı resmīyle güneş. **Mī-furŷht** şatardı hikāyet-i hāl-i māzīdür. **Pey-i kār-ı diger girift** ğayr işüñ ardın tutdı. Ya' nī ḥusn fŷrŷşluğı terk idüb ğayr kārā mübāşir oldı. Zīrā sen gelmekle bıdā' a ve sermāyesi bī-i' tibār oldı. Kesāda dŷşdi. (78a)

Mī-refṭ ḥayāl-i tu zi çeşm-i men u mī-goft

Heyhāt ezīn gŷşe ki ma' mŷr nemāndest

Mī-refṭ hikāyet-i hāl-i māzī, giderdi dimekdür ve **mī-goft** da böyledür. Mışrā' -ı şānīnŷñ mażmŷnı mī-goftuñ maḳŷl, ḳavldur. **Heyhāt** ' Ārabīde ismdür. (81a)

İ'rāb: Arapça'da kelimenin son harfindeki harekenin değışmesi. (75b)

Zīn āteş-i nŷhŷfte ki der sīne-i menest

Ḥorşīd şu' le īst ki der āsumān girift

Bu gizli āteşden ki benŷm sīn[e]mdedür güneş bir şu' ledür ki āsumāna alışdı ya' nī āsumān sīn[e]mŷñ āteşinden tutışdı. Ve ḥŷrşīd andan bir şu' ledür. Sŷrŷrī bu beytŷñ İ'rābında dimiş ki mışrā' -ı evvel mübtedā ve mısra' -i şānī ḥaberi intihā bu

i' rābdan hazzı yoğimiş. Bu beytde girift 'ibāretlerini tıtdı dimekle ta' bir idenler tıtdılar aplar degil imiş. (75b)

İsm-i Ālet: Arapa'da "mif' al ve mif' āl" vezinleriyle yapılan alet ismi. (78a)

Bulbuli berg-i guli hoşreng der minar dāřt

Venderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāřt

Būlbūlīde yā vaħdet. **Berg** kāf-ı 'Acemī ile yapraqdur ya' nī nebātāt cinsinūn³⁶ yapraqı. **Gūlī**deki yā da vaħdetdür ve bergūn güle izāfeti lāmiyyedür. **Hoř** güle řıfatdur. Güzel renkli dimekdür. **Minar** uř burnına dirler. Ařlında ism-i āletdür. Nar-dan ki ma' nāsı her nesne[y]i bıaqla veyā bir ayr āletle oymaqdur. (78a)

İsm-i cāmīd: Hibir kelimeden türememiş isim. (93a)

Tā dāmen-i kefen nekeşem zīr-i pāy-i hāk

Bāver mekon ki dest zi dāmen bedāremet

Tā intihā, āyet yā tevit. Dāmenūn kefene izāfeti isti' āre řarīiyledür řibden. Zīrā hākde pā olmaz, řib olur. **Bāver** ism-i cāmīddür. İstīqlālen isti' māli yodur. Belki dāřten ve kerden müřtaātıyıla müsta'meldür. Niteki bunda kerden murādifi kendinūn nehy-i muātabıyıla müsta'meldür. Mü'eddā-yı 'ibāret inanma dimekdür ki beyān bedāremet. **Bā** arf-i istīqbāl. (93a)

İsm-i fā'il: Eylemi gerekleştiren, özne. (79a,81b, 83b, 92a)

Ger murīd-i rāh-ı 'aşi fikr-i bed-nāmī mekon

şeyh-i şan' ān hıra rehn-i hāne-i hāmmār dāřt

Hıra fuarā giydügi ferāceye dirler. **Rehn** tıtu[y]a dirler. **Hāmmār** mübālaa ile ism-i fā'ildür, **hām**r şatıcı ma' nāsına. (79a)

Beste dām-ı afes bād u morg-i vaşi

āyir-i Sidre eger der şalebet řāyir nīst

³⁶ Yazmada "hūsnūnūn" řeklindedir.

Dām-1 kafes izāfet-i beyāniyyedür. **Ḳafes** lafzı, ‘Arab şādla oḡur ammā ‘Acem sinle oḡur. **Ṭāyir** lafz-ı müşterekdür. **Murḡ** kuşa dirler ve hem uçucı ma‘nāsına ya‘nī ism-i fā‘ildür täre yaṭiruden. Pes bunda evvelkisi murāddur. Murḡ-ı sidre dimek olur. (83b)

İsm-i işāret: İşaret zamiri. İşaret görevinde kullanılan kelimelerin ortak adı. (77a)

Ān işve dād ‘aşḡ ki taḡvā zi reh bereft

Vān luṭf kerd dūst ki düşmen ḡazer girift

Ān ism-i işāretdür ‘işveye. Lamī‘ī Çelebī, manzūmesinde ‘işve gönül aldamaḡ imiş. **Dād** fi‘l-i māzī-i müfred-i ḡāyib ‘aşḡ fā‘ili. **Ki** rābıta-ı şıfat. Taḡvā mübtedā zi reh bereft ḡaberi ve bu cümle, şıfatıdur ‘işvenüñ. **Taḡvā** da taḡı de perhīzkāra dirler. **Zi reh bereft** ya‘nī taḡvā ḡalkdı gitdi. **Vān luṭf kerd dūst** ya‘nī mübālaḡa luṭf eyledi. **Düşmeden** murād, raḡıbdür. (77a)

İsm-i maşdar: Fiil ismi. Maşdar eki almadan maşdar görevinde bulunabilirler. (79a)

Ḥiz tā ber kilik-i ān naḡḡāş cān-efşān konīm

Kīn heme naḡş-ı ‘aceb der gerdiş-i pergār dāşt

Ḥiz ḡıṭāb-ı ‘āmmıdur, ḡalk dimekdür. **Kilik** ‘Acemden iki kāf bile mesmū‘dur. ‘Arabī ammā edvām kāf-ı evvelī[y]i ‘Acemī oḡurlar. Ḥāşılı ikisi de kāfi meksūr oḡur. **Cān-efşān** vaşf-ı terkībīdür. **Efşānīden** silkinmek ve saḡmaḡ ma‘nāsınadır ve cāyızdır ki vaşf-ı terkībī olmayub efşān ism ola. Nişār ya‘nī saḡıcı ma‘nāsına ve cān konīm lafzınıñ muḡaddem mef‘ūli ola. Cānı efşān idelüm dimek ola vech-i şānī eşaḡḡdur. Zīrā vech-i evvel ḡodrā lafzını taḡdir eylemek muḡtācdur. Ḥodrā cān-efşān konīm dimek olur. **Kāf** ḡarf-i ta‘lil. [79a] **İn** işāretdür heme naḡş ibāretine. **Gerdiş** ism-i maşdar. Gerdīden, dönüş ma‘nāsına. **Pergār** Türkçe pergel didikleri āletdür. (79a)

İsm-i mef‘ül: Fa‘ilin yaptıḡı fiillerden etkilenen unsura verilen isim. (81b, 95b)

Der hicr-i tu ger çeşm-i merā āb-ı nemānd

Gū hūn-ı ciger rız ki ma' zūr nemāndest

Ma' zūr maşdardur, ism-i mef'ūl vezni üzerine. Meysūr, yusr; ma' sūr, 'usr ma' nāsına olduğu gibi. (81b)

Sākiyā āmeden-i 'ıyd mubārek bādet

V'ān mevā' id ki kerdī merevād ez yādet

Sākiyā münādā, **elif** harf-i nidā. **Āmeden-i 'ıyd** izāfeti maşdaruñ fā' iline izāfetidür. Bayramuñ gelmekligi dimekdür. **Bād** emr-i gāyibdür bevedīdenden bānuñ fetḫiyle. Ve tā-yı ḫiṭāb ma' nā cihetinden mubāreke muḫayyeddür, mubāreket bād taḫdīrinde. **Mevā' id** cem' -i mev' [ū]ddur. İsm-i mef'ūl va' de olunmuş ma' nāsına. **Merevād** nehy-i gāyibdür revīdenden. (95b)

İsm-i Mensüb: "i" nispet ekini alarak alarak mensubiyyet ifade eden isim. (78b)

Der nemīgired niyāz u nāz-ı mā bā ḫusn-i dūst

Ḫurrem ān kez nāzeninān baḫt ber-ḫor-dār dāşt

Der nemīgired te'sir eylemez dimekdür. **Niyāz** 'arz-ı ḫācet ve **nāz** faḫr ma' nāsınadır. **Bā ḫusn** bā, harf-i şıla. **Ḫurrem** şād. **Nāzeninān** cem' -i nāzenīndür. **Nin** ism-i mensübı nāzdur ḫilāf-ı kıyās üzre. **Zirā** nūn-ı evvelüñ nisbeten daḫl yoḫdur. Ammā nūn-ı şānī te'kīd-i nisbet içündür. **Ber-ḫor-dār** iki vaşf-ı terkībīnden mürekkebdür. Birisi ber-ḫor biride dār lafzıyla terkībdür. Ammā isti' māl-i ber, vaşf-ı terkībī ḫükminindedür. **Ber** yemiş; **ḫordenden** yemek; **dār** dārīdenden tutmaḫ. **Ber-ḫor** tutıcı baḫtı ola dimekdür. (78b)

İşāret: Gösterme. (78b,79a, 80a, 84a, 85a)

Goftemeş der 'ayn-i vaşl in nāle vü feryād çist

Goft mā rā cilve-i ma' şūḫ der in kār dāşt

Şin-ı zamīr bülbüle rāci' dūr. 'Ayn-ı vaşldan murād, maḫz-ı vaşldur. **Cilve** 'arz-ı cemāldür. **İn** işāretdür nāle vü feryād lafzına. (78b)

Vaqt-i ān şîrîn kalendar hoş ki der etvâr-ı seyr

Zıkr-i tesbîh-i melek der halka-i zunnâr dâşt

Ān ışâretdür. Mezkûr şeyhe şîrîn kalendar didügi anuñcündür ki hırkasını sarāba rehn idüb ve ‘üryân kaldı. **Etvâr** cem‘-i tavr aḥvāl ma‘nāsına. **Seyrden** murād, sülûkdur ya‘nî aḥvāl-ı sülûkda. (79a)

İzâfet-i beyāniyye: Belirtisiz isim tamlaması. (76a,76b, 80b, 82a, 83a, 83b, 86a, 86b, 87b, 90b, 91b, 93a, 95b, 96a)

Hâfiz çü āb-ı luṭf zi nazm-ı tu mî-çeked

Hâsid çigüne nukte tevâned ber ān girift

Āb-ı luṭf izâfet-i beyāniyyedür. **Mî-çeked** fi‘l-i muzâri‘ çekidenden tammaḳ ma‘nâsinadur. (76b)

Beste dām-ı kafes bād çu morg-i vaḥşî

Ṭâyir-i Sidre eger der talebet ṭâyir nîst

Dām-ı kafes izâfet-i beyāniyyedür. **Kafes** lafzı, ‘Arab şādla oḳur ammā ‘Acem sinle oḳur. **Ṭâyir** lafz-ı müşterekdür. **Murğ** kuşa dirler ve hem uçucı ma‘nāsına ya‘nî ism-i fâ‘ildür fâre yaṭîruden. Pes bunda evvelkisi murâddur. Murğ-ı sidre dimek olur. (83b)

İzâfet-i lâmiyye: Belirtili isim tamlaması. (78a, 81a, 82a, 89b, 90a, 90b)

Hengâm-i vedâ‘-ı tu zi bes girye ki kerdem

Dür ez ruḥ-i tu çeşm-i merâ nür nemândest

Dür ez ruḥ-i tu ‘ibâretinüñ zâhiren iḥbâra ve inşaya taḥammüli var ya‘nî du‘â olmaḳ var. Senüñ ruḥuñdan ırağ ola ma‘nāsına. Niteki Türkide dostlardan ve ḥâzırlardan ırağ olsun dirler maḳâm-ı du‘âda. Ammâ murād inşâdur maḥall-i qarînesiyle iḥbâr degildir. Te‘emmül tedebbür. **Çeşm-i merâ** izâfet-i lâmiyyedür. Benüm gözümüñ nûrı ḳalmamışdur. (81a)

Be dām-ı zulf-i tu dil mubtelâ-yı ḥîştan est

Bekuş be ğamze ki u rā sezâ-yı ḥîştan est

Mübtelā-yı h̄iştēn est izāfet-i lāmiyyedür. Kendinüñ mübtelāsıdır. Ya‘nī kendi kendinüñ mübtelāsıdır ki kendini mübtelā eylemişdür. **Sezā-yı h̄iştēn est** kendinüñ lāyık[1]dur. (90a)

İzāfetü‘l ‘āmm ile‘l-hāşş: Cins ismin özel isimle tamlama kurması. (85a)

Der şigiftē ki der in muddet-i eyyām-ı firāk

Ber girifti zi harifān dil u dil mī-dādet

Der zarf. **Şigift** kāfuñ kesriyle ve zammeleriyle ve kāf-ı sükūniyla lafz-ı müştērekdür. **Ta‘accüb** ve açmak ve açılmak. Ya‘nī lāzım ve müte‘addī beyinde. Bunda ta‘accüb ma‘nāsınadır. Ta‘accübde[y]em dimekdür. **Müddet** zamān, eyyāma izāfetü‘l ‘āmm ile‘l-hāşş kabīlindendür. Ve eyyāmuñ firāka lāmiyyedür. **Ber girifti zi harifān dil** hariflerden gönlüñi kaldırdıñ ya‘nī çekdüñ aldıñ. (85a)

Kāf-ı Acemiyye: Farsça “ گ ” harfi. (75b,76a,76b,77b, 78a, 85b)

Āsūde ber kenār çu pergār mī-şodem

Devrān çu nokta ‘ākıbetem der miyān girift

Āsūde diñlenmiş, rāhat olmuş ma‘nāsınadır. **Pergār** bā-yı ‘Acemīnūñ feth ve kāf-ı ‘Acemiyyeyle pergel demek olur. **Mī-şodem**, hikāyet-i hāl-i māzī, olurum demek olur. ‘Ākıbetüñ mimi, ma‘nāda miyāna maşrūfdur. (75b)

Kāf-ı Sükūn: Harekesiz “ گ ” harfi. (85a)

Der şigiftē ki der in muddet-i eyyām-ı firāk

Ber girifti zi harifān dil u dil mī-dādet

Der zarf. **Şigift** kāfuñ kesriyle ve zammeleriyle ve kāf-ı sükūniyla lafz-ı müştērekdür. **Ta‘accüb** ve açmak ve açılmak. Ya‘nī lāzım ve müte‘addī beyinde. Bunda ta‘accüb ma‘nāsınadır. Ta‘accübde[y]em dimekdür. **Müddet** zamān, eyyāma izāfetü‘l ‘āmm ile‘l-hāşş kabīlindendür. Ve eyyāmuñ firāka lāmiyyedür. **Ber girifti zi harifān dil** hariflerden gönlüñi kaldırdıñ ya‘nī çekdüñ aldıñ. (85a)

Lafz-ı müşterek: İki ayrı anlam ve yapıyı bünyesinde birleştiren kelime. (83b, 85a, 88b, 90b, 92b)

Beste dām-1 kafes bād çu morğ-i vaḫṣī

Ṭāyir-i Sidre eger der ṭalebet ṭāyir nīst

Dām-1 kafes izāfet-i beyāniyyedür. **Ḳafes** lafzı, ‘Arab şādla oğur ammā ‘Acem sinle oğur. **Ṭāyir** lafz-ı müştarekdür. **Murğ** kuşa dirler ve hem uçucu ma‘ nāsına ya‘ nī ism-i fā‘ ildür ṭāre yaṭīruden. Pes bunda evvelkisi murāddur. Murğ-ı sidre dimek olur. (83b)

Der şigiftem ki der in muddet-i eyyām-ı firāk

Ber girifti zi ḫarīfān dil u dil mī-dādet

Der zarf. **Şigift** kāfuñ kesriyle ve zammeleriyle ve kāf-ı sükūniyla lafz-ı müştarekdür. **Ta‘accüb** ve açmaq ve açılmaq. Ya‘ nī lāzım ve müte‘addī beyninde. Bunda ta‘accüb ma‘ nāsınadır. Ta‘accübde[y]em dimekdür. **Müddet** zamān, eyyāma izāfetü’l ‘āmm ile’l-ḫāṣṣ kabīlindendür. Ve eyyāmuñ firāka lāmiyyedür. **Ber girifti zi ḫarīfān dil** ḫarīflerden göñlüñi ḳaldırduñ ya‘ nī çekdüñ alduñ. (85a)

Lāzım: Nesne almayan fiil. (85a, 85b)

Der şigiftem ki der in muddet-i eyyām-ı firāk

Ber girifti zi ḫarīfān dil u dil mī-dādet

Der zarf. **Şigift** kāfuñ kesriyle ve zammeleriyle ve kāf-ı sükūniyla lafz-ı müştarekdür. **Ta‘accüb** ve açmaq ve açılmaq. Ya‘ nī lāzım ve müte‘addī beyninde. Bunda ta‘accüb ma‘ nāsınadır. Ta‘accübde[y]em dimekdür. **Müddet** zamān, eyyāma izāfetü’l ‘āmm ile’l-ḫāṣṣ kabīlindendür. Ve eyyāmuñ firāka lāmiyyedür. **Ber girifti zi ḫarīfān dil** ḫarīflerden göñlüñi ḳaldırduñ ya‘ nī çekdüñ alduñ. (85a)

Mahzūf: Kullanım durumuna göre bir harfin ya da kelimenin düşürülerek ortadan kaldırılması.(76b, 85b, 90b, 92a, 93a, 95a, 98a)

Sākī biyā ki yār zi ruḫ perde bergirift

Kār-ı çerāğ-ı ḫalvetiyān bāz dergirift

Sākī münādā edāt-ı nidā mahzūfdur. **Bergirift** ḳaldurdu dimekdür. **Ḫalvetiyān** Ḫalvetinüñ cem‘ idür. **Bāz dergirift** gine alıṣdı ya‘ nī ṭutıṣdı. (76b)

Çu rāy-1 ‘aşk zedī bā tu gofem iy bülbül

Mekon ki ān gül-i hūd-rū berāy-1 h̄’išten est

Rāy lafz-1 müşterekdür, fikr ma‘nāsına olması meşhürdür. Hind pādişāhına da rāy dirler. Rāyuñ ‘aşka izāfeti maşdaruñ mef‘ üline izāfet[i]dür. **Bā tu bā** şıla. **Mekon** nehy-i muhātabdur kendiden mef‘ üli maḥzūfdur. Mekon rāy-1 ‘aşk ve rāy-1 ‘aşk mekun taḳdīrindedür. **Ki** ta‘lil. **Hūd-rū** vaşf-1 terkībīdür, kendi kendine bitici gül ya‘nī kimse terbiyesiyle vücūd bulmuş degil. (90b)

Ma‘nā-yı iltizamī: Bir kelimenin ya da kelime grubunun aslı manası dışında, cümle içinde olması gereken manası. (78a)

Bulbulī berg-i gulī hoşreng der minḳār dāşt

Venderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāşt

Venderān vāv ḥarf-i ‘aṭf, mutazammındur ma‘nā-yı ḥāletī. **Ender** zarf; **ān** işāretdür. Māba‘ında berg ü nevāya enderānuñ hemzesi vāvla vāşıl olur. **Berg ü nevā** ‘aṭf-1 tefsīrīdür. Her yerde ki berg lafzı nevāyla veyā sāzla berg [ü] sāz gibi zıkr olsa **berg**den murād, ni‘metdür. **Nevā ḥod** ni‘met ma‘nāsınadır. Şiḥāḥ-1 Fürsde berg sāz-1 miḥmānī dimiş ya‘nī konukluk yarağı vü esbābı. **Hoş**, eyi ma‘nā-yı iltizamīsi muḥtemeldür. (78a)

Maşdar: İş, oluş, hareket bildiren eylem. Kök anlamına gelir. (75a)

İfşā-yı rāz-1 ḥalvetiyān h̄’āst kerd şem’

Şükr-i Ḥodā ki sırr-1 dileş der zebān girift

İfşā if‘āl bābından masdardur, fāş eylemek ma‘nāsına. **Ḥalvetiyān** ḥalvetīnūñ cem‘idür. Ḥalvete mensūblar dimekdür.³⁷ **H̄’āst kerd** māzī māzīye muḳārin olsa ikincisinden ma‘nā-yı maşdarı murāddur, h̄’āst kerdenden taḳdīrinde. Fā‘ili şem‘dür. (75a)

Mef‘ül-i fiḥ: Zaman, mekan bildiren mef‘ül. (79b)

³⁷ Metinde iki kez yazılmıştır.

Çeşm-i Hâfız zir-i bâm-ı kaşr-ı ân hürî-sirişt³⁸

Şive-i cennât-i tecrî tahtehâ'l-enhâr dâşt

Sirişt hılkat ma' nâsınadır. **Hürî-sirişt** hürî yarādılışlı dimekdür. **Cennât** cenne-tüñ cem'idür, bāğçeler. **Tecrî** fi'l-i muzâri'-i müfred-i mü'ennes-i gâyibe. **Taht** alt, muğâbili fevğdur. Hâ-yı zamîr cennâte râci'dür. **El-enhâr** nehrüñ cem'idür, ırmaqlar tecrîñüñ fâ'ilidür. Tegrî fâ'iliyle ve mef'ülün fihisiyle mağallen mecrür şıfatıdur cennātuñ. (79b)

Mevşûf: Belirtilen, nitelenen(sıfat takımlarında). (83a)

Eşkem ikrâm-ı tavâf-ı hâremet mi-bended

Gerçi ez hün-ı dil-i riş demî tâhir nîst

Hâremden murâd, cānān hâremidür. Dil[üñ] rişe izâfeti mevsûfuñ şıfata izâfeti-dür. **Riş** mecrüh ya'nî yaralı ma' nâsınadır. **Dem** vaqt ma' nâsına, bir ma' nâsı da kândur ki hünla müterâdifdür. Pes bunda tenâsüb tarîkiyle zikr olmışdur. Ve **yâ** vahdet. **Tâhir** pāk. Ba'z-ı nüshada zâhir vâki'dür. (83a)

Muqaddem mef'ül: Cümle içerisinde fiile bağı olan ilk mef'ul, birinci mef'ul. (76a, 77a, 77b, 80a)

Bâ in heme her ânki ne h'ârî keşid ezü

Hercâ ki hiç keseş muhterem nedâşt

İn işâretdür luğ u kerem-i yâre. Ya'nî yâr ki bu cümle luğ u keremiyle. **Her** ânki her ol kimse ki dimekdür. Ne, ma' nâda keşide muqayyeddür ne-keşide taqdirinde. **H'ârî** zelil. **Yâ** maşdar. **Hercâ** reftüñ muqaddem mef'ülidür. **Keseş** şin-i zamîr her ânkideki ki lafzına râci'dür. **Muhterem** hürmetli dimekdür. (80a)

Mey-hor ki her ki âhir-i kâr-i cihân bedid

Ez gam sebük ber âmed u ritl-ı girân girift

³⁸ Yazmada "hürâsirişt" şeklindedir.

Mey, mukaddem mef'üldür horuñ ki, emr-i muhâtabdur. **Ki** ta' lîl. **Âhir-i kâr** işüñ şoñu. **Sebük** yeyn[i]dür ammâ bunuñ gibi yerlerde fevrî ve tîzî. **Rıtl** rānuñ fetħi ve kesriyle ve tãnuñ sükūnuyla nısf batman ma' nāsınadır. Ammâ böyle yerlerde büyük kadehdür. **Girān** kâf-ı 'Acemīnūñ kesriyle ağır ma' nāsınadır. Rıtl, girān ile vaşf eyledüğü toluluğı i' tibārdur. Ya' nî yarım batman bāde ile tolı ağır kadehi ele aldı. (76a)

Muzāf: İzafetlerde tamlanan unsuru. (75a, 84b, 91a, 94a, 95a, 97b, 98b)

Negrift der-tu girye-i Hāfız be hiç rüy

Heyrān-ı ān dilem ki kem ez seng-i hāre nîst

Negrift te'şîr eylemedi. **Der** bā-[y1] şıla ma' nāsınadır. **Rüy** vech ve tarîk ma' nāsınadır. **Hiç** veche ve tarîk üzre dimekdür. **Hayrān** ān lafzına muẓāfdur. Lām ma' nāsına. **Ki** ta' lîl. **Hāre** kara taş. (84b)

Z'ān yār-ı dil-nevāzem şukrist bā şikāyet

Ger nukte-dān-ı 'aşkı hoş bişnev in hikāyet

Dil-nevāz vaşf-ı terkībīdür nevāzīdenden gönül oħşayıcı dimekdür. Ri'āyet-i hātırdan ta' bīrdür. **Nükte-dān** da vaşf-ı terkībīdür dānīdenden. **Nükte** söz bilici ma' nāsına, muẓāf olmuşdur aşkıye, ism-i fā' ilüñ mef' üline izāfeti gibi. (95a)

Muzāf-ı mahzūf: İzafet öğelerinden muzafın(tamlananın) ortadan kaldırılması. (86b)

Girih be bād mezen gerçi ber murād vezed

Ki in soħen be meşel bād bā Suleymān goft

Girih düğümdür. **Be bād** bā şıla. **Mezen** nehy-i muhâtabdur. **Vezed** fi' l muzāri' vezīdenden, yel esmek. **Ki** ta' lîl. **in soħen** mısrā' -ı evvelüñ maẓmūnına işāretdür. **Be meşel** muẓāf-ı mahzūfdur. Be tarîk-i meşel taqđirinde. **Bā sūleymān** bā şıla. **Goftuñ** fā' ili bāddur. (86b)

Münādā: Ünlem cümlesinde "kendisine seslenilen". (76b, 78a, 84b, 93a, 94a, 95a, 98a)

Sākī biyā ki yār zi ruḥ perde bergirift

Kār-ı çerāg-ı ḥalvetiyān bāz dergirift

Sākī münādā edāt-ı nidā maḥzūfdur. **Bergirift** kaldurdu dimekdür. **Ḥalvetiyān** Ḥalvetinüñ cem' idür. **Bāz dergirift** gine alışdı ya' nī tıtışdı. (76b)

Sākiyā āmeden-i 'ıyd mubārek bādet

V'an mevā' id ki kerdī merevād ez yādet

Sākiyā münādā, elif ḥarf-i nidā. **Āmeden-i 'ıyd** izāfeti mařdaruñ fā' iline izāfetidür. Bayramuñ gelmekligi dimekdür. **Bād** emr-i gāyibdür bevedīdenden bānuñ fetḥiyle. Ve tā-yı ḥiṭāb ma' nā cihetinden mubāreke muḳayyeddür, mubāreket bād taḳdīrinde. **Mevā' id** cem'-i mev' [ū]ddur. İsm-i mef' ul va' de olunmuř ma' nāsına. **Merevād** nehy-i gāyibdür revīdenden. (84b)

Müşebbehün-bihüñ müşebbehe izāfeti: Benzeyenin benzetilenle tamlama kurması. (93a)

Mihrāb-ı ebruvān benümā tā seḥer-gehī

Dest-i du' ā ber ārem u der gerden āremet

Mihrābūn ebruvāna izāfeti, müşebbehün-bihüñ müşebbehe izāfetidür. Ḥāřılı izāfet-i beyāniyyedür. **Ebruvān** ebrūnuñ cem' idür ḥilāf-ı kıyās üzerine. **Benümā** emr-i muḥāṭabdur. **Tā** ta' līl. **Seḥer-gehī** geh gāhdan muḥaffedür ve **yā** ḥarf-i vaḥdet. (93a)

Müte'addī: Geçişli (fiil). (84b, 85a, 85b)

Beresān bendegī-i duḥter-i rez gū be der āy

Ki dem u himmet-i mā kerd zi gam āzādet

Beresān emr-i muḥāṭab resānīdenden müte' addīdür. Beyt-i sābıḳda sākīye ḥiṭāb ider. **Bendegī** yā-[y1] maşdariyye ile ḳulluḳ. **Duḥter** kıız. **Rez** degek ya' nī ařma çubuğı rez kıızı řarābdan kināyetdür. **Gū [85a] be der āy**, yine sākīye ḥiṭābdur, iy sākī rez kıızına şaşra gel di. **Ki** ta' līl. **Dem** nefes. **Āzādet** tāsı ma' nāda gama muḳayyeddür gamet, āzād kerd taḳdīrinde. (84b)

Ez tehattük mekon endişe vü çün gül-hoş bāş

Zān ki temkīn-i cihān-ı güzerān in heme nīst

Tehattük, [99a] maşdardur tefe[‘] ul bābından, perdenüñ yırtılmasına dirler, fi[‘] l-i lāzımdur. Şānī müte[‘] addīsi hetk dirler. Perde yırtıdı diyecek yirde tehattük bunda [‘] ırz perdesi yırtılmasından kināyetdür ki ma[‘] nā-yı lāzımesi rüsvāylıqdur. (99a)

Nefy-i māzī: Geçmiş zamanın olumsuzu. (88b)

Eşk-i Hāfiż ħired u şabr be deryā endaĥt

Çi koned sūz-ı ğam-ı [‘] aşq neyārist nihuft

Neyārist nefy-i māzīdür, qādir olmadı ma[‘] nāsına. **Nihuft** nihuften gizlemek di-mekdür. (88b)

Nehy-i muĥātab: Emir kipinin II. tekil şahıs olumsuzluk hali. (80a, 84a, 86b, 90b, 93a, 95b)

Girih be bād mezen gerçi ber murād vezed

Ki in soĥen be meşel bād bā Suleymān goft

Girih düğümdür. **Be bād bā** şıla. **Mezen** nehy-i muĥātabdur. **Vezed** fi[‘] l muzāri[‘] vezidenden, yel esmek. **Ki** ta[‘] lil. **In soĥen** mışrā[‘] -ı evvelüñ mażmūnına işāretdür. **Be meşel** muzāf-ı maĥzūfdur. Be tarīĥ-i meşel taqđirinde. **Bā sūleymān** bā şıla. **Goftuñ** fā[‘] ili bāddur. (86b)

Yārab megīreş erçi dil-i çun kebūterem

Efkend u koşt u [‘] izzet-i şayd-ı ĥarem nedāşt

Megīr nehy-i muĥātabdur. **Şin-i zamīr**, yāre rāci[‘] dür. Yārab yarı mu[‘] aĥeze ey-leme dimekdür. **Erçi** egerçi muĥaffedür. **Çün** edāt-ı teşbihdür. **Kebūter** gügerçin. **Mim** zamīr-i mütekellim-i vaĥdedür. **Efkend** yıkdı ve **koşt** depeledi. **Vāv** ĥāliyyedür. [‘] İzzetüñ şayda izāfeti maşdaruñ me[‘] ūlinedür ve şayduñ ĥareme lāmiyyedür. (80a)

Nūn-ı nāfiye: Fiilin başına gelerek olumsuzluk yapan “n” harfi. (80b, 93b)

Ḥāfız beber tu gūy-i feṣāḥat ki mudde'ī

Hıçeş huner nebūd ḥaber nız hem nedāšt

Nebūd fi' l-i nefy-i māzī mā-kāne ma' nāsına aşlında būd idi müşterekdür fi' lle ḥarf beyninde ḥarf olıcağ. Ḥikāyet-i ḥāl-i māzī ifāde ider. ' Arabīde kāne gibi meşelā kāne Zeydun ḳāyimen diseḳ Zeyd ḳāyım idi dimekdür. Kezālik Zeyd ḳāyım būd diseḳ ammā fi' l olıcağ gene kāne gibidür, oldı ma' nāsına. Bundan nūn-ı nāfiye ile ley-se ma' nāsınadır. (80b)

Rābıt-ı sıfat, Rābıta-ı sıfat: Sıfat bağlacı. (75b, 77a, 77b, 81a, 82a, 84a, 86a, 92a, 97a, 97b)

Ān işve dād ' aşḳ ki taḳvā zi reh bereft

Vān luṭf kerd dūst ki düşmen ḥazer girift

Ān ism-i işāretdür ' işveye. Lami' i Çelebī, manzūmesinde ' işve gönül aldamağ imiş. **Dād** fi' l-i māzī-i müfred-i ḡāyib ' aşḳ fā' ili. **Ki rābıta-ı sıfat.** Taḳvā mübtedā zi reh bereft ḥaberi ve bu cümle, şıfatıdır ' işvenüñ. **Taḳvā** da taḳı de perhizkāra dirler. **Zi reh bereft** ya' nī taḳvā ḳalḳdı gitdi. **Vān luṭf kerd dūst** ya' nī mübālağa luṭf eyledi. **Düşmenden** murād, raḳıbdür. (77a)

Beyād-i la' l-i tu vu çeşm-i mest-i mey-gūnest

Zi cām-ı ḡam mey-i la' l-i ki mī-ḥorem ḥūn est

Ba' z-ı nüshada tu bī çeşm vāḳi' dür. **Cām[un]** ḡama izāfeti beyāniyyedir. **La' lide yā** vaḥdet veyā tenkirdür. **Ki rābıta-ı sıfat.** (82a)

Zihī himmet ki Ḥāfız rāst k'ez dunyī vu ez ' uḳbī

Neyāyed hıç der çeşmeş be cuz ḥāk-i ser-i kūyet

Zihī zānuñ fetḫi ve kesriyle kelime-i taḫsīn ve ta' accübdür. **Ki rābıta-ı sıfat.** **Rā** edāt-ı taḫşış ve **sīn**, edāt-ı ḥaber, Ḥāfızuñdur dimeḳ olur. **Ki** taḫsīn-i himmete ' illetdür ve zā' müfessirde ibtidā min ma' nāsına. **Dūnyī** ' Arabīde dūnyā elif ile yazılır ve elif ile oḳunur. (97a)

Şıfat-1 müşebbehe: İsmın önüne gelerek onu türlü açılardan niteleyen kelime.
(96b)

Pes ez çendın şekībāi şebī yā Rab tevān dīden

Ki şem^ç-i dīde efrūzīm der mihrāb-ı ebrūyet

Şekībā, şıfat-1 müşebbehedür, şaburluğ ma^ç nāsına. Yā-yı şāniyye maşdardur, şaburluğ. (96b)

Sükūn-1 rā: Cezmli okunan r harfı.(76a)

H^hāhem şoden be kūy-ı muğān āstīn-feşān

Zīn fitnehā ki dāmen-i āhīr zemān girift

Şoden reften ma^ç nāsınadır. **Kūy-ı muğān** meyḥāneler. **Āstīn** yeñ. **Āstīn-feşān** vaşf-ı terkībīdür. **Fişānidenden** şaçmağ ve silkmek ma^ç nāsınadır. **Fitnehā** fitnenüñ cem^ç idür. Ma^ç lūm ola ki her kelimenüñ ahirinde hā-yı resmī ola. Fitne vü jāle vü gonçe vü h^hāce gibi [76a] hā ile cem^ç oldığı ḥinde edāt-ı cem^ç ol hānuñ yerine yazarlar kendinüñ hāsı yazılmaz. Āhīr bunda sükūn-1 rā ile oğunur. Zārūret-i vezniçün āhīr-dāmen zamāne izāfeti isti^ç āre tarīkiyledür, izāfet-i beyāniyyedür. Zīrā dāmen-i āhīr kendidür. (76a)

Şīn-1 zamīr: Farsça bitişik zamirlerden III. Teklik şahıs zamiri “şīn”. (75a, 78b, 80a, 80b, 83a, 91a)

Mī-h^hāst gul ki dem zened ez reng u būy-ı düst

Ez gayret-i şabā nefes ender dehān girift

Mī-h^hāst ḥikāyet-i ḥāl-i māzīdür. **Demden** murād, nefes ya^ç nī tekellüm eyleye dimekdür. Şīn-1 zamīr güle rāci^ç dür. **Nefes ender dehān girift** sözini ağızında tutdı ya^ç nī söylemedi. (75a)

Goftemeş der ‘ayn-i vaşl īn nāle vü feryād çīst

Goft mā rā cilve-i ma^ç şūğ der īn kār dāşt

Şīn-1 zamīr bülbüle rāci^ç dür. ‘**Ayn-1 vaşl**dan murād, maḥz-ı vaşldur. **Cilve** ‘arz-ı cemāldür. **İn** işāretdür nāle vü feryād lafzına. (78b)

Tā-yı hitāb: Farsça'da "sen" anlamına gelen ve kelimenin sonuna eklenen "tā" harfî. (84b)

Sākīyā āmeden-i 'ıyd mubārek bādet

V'an mevā'id ki kerdī merevād ez yādet

Sākīyā münādā, **elif** harf-i nidā. **Āmeden-i 'ıyd** izāfeti maşdaruñ fā'iline izāfeti-dür. Bayramuñ gelmekligi dimekdür. **Bād** emr-i gāyibdür bevedīdenden bānuñ fethiyle. Ve **tā-yı hitāb** ma' nā cihetinden mübāreke muqayyeddür, mübāreket bād taqdīrinde. **Mevā'id** cem'-i mev'[ū]ddür. İsm-i mef'ül va' de olunmuş ma'nāsına. **Merevād** nehy-i gāyibdür revīdenden. (84b)

Tavşif: Niteleme, vasıflandırma. (90a)

Feryād-ı Hāfız in heme āhir be herze nist

Hem kışsa-ı garīb u hadīşī ' acīb hest

in heme bu kadar ve bu deñli dimekdür. **Āhir** edāt-ı te'kīd. **Be herze** bā zāyid-dür te'kīd ifāde ider. Ancak **herze** bī-fāyide zāyid söze dirler. **Hem** edāt-ı te'kīd. **Kışsa-ı garīb u hadīşī ' acīb** terkībleri **tavşif**dür ve yā'lar vahdet içündür. (90a)

Tenkir: Bir ismi nekre yapma, ya'nī harf-i tarifsiz, eliflamsız kullanma. (82b,82a, 82b)

Z'an yār-ı dil-nevāzem şukrist bā şikāyet

Ger nukte-dān-ı ' aşkı hoş bişnev in hikāyet

Şukristdeki **yā**, **tenkīr** içündür, vahdet degıldür. (95b)

Te'kīd: İfadenin kastolunan manaya nüfuz edebilme imkanından uzak olmasıdır. (86a, 86b, 90a, 94a)

Nişān-ı yār-ı seferkerde ez ki porsem bāz

Ki herçi goft berīd-i şabā perişān goft

Seferkerde sefer eylemiş. **Ki** ismdür. **Bāz** **te'kīd** ifāde ider. **Bāz** girü ma'nāsını virenler isti' mālī bilmez imiş. **Ki** ta' līl. **Berīd-i şabā** izāfet-i beyāniyyedür. ' Arabca elçiye dirler ammā şu' arā-yı ' Acem peyk ma'nāsında isti' māl ider. (86a)

Feryād-1 Hāfız in heme āhir be herze nist

Hem kışsa-1 ğarīb u hadişi ‘ acib hest

İn heme bu kadar ve bu deñli dimekdür. Āhir edāt-1 te’kîd. Be herze bā zāyid-
dür te’kîd ifade ider. Ancak herze bî-fâyide zāyid söze dirler. Hem edāt-1 te’kîd.
Kışsa-1 ğarīb u hadişi ‘ acib terkîbleri tavşifdür ve yâ’lar vahdet içündür. (90a)

Vasf-1 terkîbî: Başlangıçta belirtili isim tamlamasıyken, izafetin kaldırılması
suretiyle genel anlamlı bir sıfat tamlaması haline gelen terkip. (75b, 76a,77a, 78b,
80b, 82b, 83b,86b, 88a, 89a, 90b, 91a, 94a, 95a, 95b)

H’āhem şoden be kūy-1 muġān āstīn-feşān

Zīn fitnehā ki dāmen-i āhir zemān girift

Şoden reften ma’ nāsınadır. Kūy-1 muġān meyġāneler. Āstīn yeñ. Āstīn-feşān
vasf-1 terkîbîdür. Fişānīdenen şaçmaq ve silmek ma’ nāsınadır. Fitnehā fitnenüñ
cem’ idür. (75b)

Zīnhār ez-in ibāret-i şīrīn-i dil-firīb

Gūyī ki piste-i tu soġen der şeker girift

Zīnhār u zīnhār luġatdür, bunda amān ma’ nāsınadır. Dil-firīb vasf-1 terkîbîdür.
Firībīdenen gönül aldaçı dimekdür. Gūyā ki piste-i tu bir nüşhada gūyā bulundı elif
ile. Sāyirinde heb gūy yā ile bulundı. Yādan elif münāsibdür. Egerçi nādirdür. Piste-
den murād dehānīdür. (77a)

Besūht Hāfız u der şart-1 ‘ aşk u cān-bāzī

Henüz ber ser-i ‘ ahd u vefā-yı ħ’işten est

Cān-bāz vasf-1 terkîbîdür, cān oynadıcı ma’ nāsınadır. (91a)

Vāv-1 ‘ atf: Ulama vavı, bağlaç. (94a)

Hūnem berīht v’ez ġam-1 hecrem ħalāş dād

Mīnnet-pezīr ġamze-i ħancer guzāremet

Berih̄t ve **dād** fi' illeri ğamzeye müteveccihlerdür tenāzu' tariķiyle. **V'ez ğam vāv-ı 'atf** bunda meftūh okunmaķ gerek vezne ğalel gelmeye. (94a)

Vāv-ı resmī: YazılıŖta gösterilen, ancak okunuŖta bir hükmü olmayan “vav” harfi. (77b)

Her serv-ķad ki ber meh u ğūr ğusn mī-furūĖt

Ćün tu der āmedī pey-i kār-ı diger girift

Ėūr vāv-ı resmīyle ğüneŖ. **Mī-furūĖt** Ŗatardı Ėikāyet-i Ėāl-i māzīdür. **Pey-i kār-ı diger girift** ğayr iŖūñ ardın tutdı. Ya' nī Ėusn fūrūŖluĖı terk idüb ğayr kāra mübāŖir oldı. Zīrā sen gelmekle bıdā' a ve sermāyesi bī-i' tibār oldı. Kesāda dūŖdı. (77b)

Yā-yı maŖdariyye: Eklendiği kelimeye masdariyyet manası katan masdar eki. Bunlardan “yā” eklendiği kelimeye “-lık, -lik” manası da verir. (96a)

İy āfitāb-ı Ėübān mī-cūŖed enderūnem

Yek sā' atem begoncān der sāye-i Ėimāyet

Ba' z-ı nüŖhada, **Ėübān** yerine Ėübī dūŖmiŖ. **Yā-yı maŖdariyye** ile Ėüzellik demekdür. (96a)

Yā-yı Nisbī: Eklendiği kelimeye mensubiyet manası katan nispet eki. (79b)

ĆeŖm-i Ėāfiz zīr-i bām-ı ķaŖr-ı ān Ėūrī-siriŖt³⁹

Ŗīve-i cennāt-i tecrī taĖtehā'l-enhār dāŖt

Bām Ŗam. **Ėūrī** bu ism bu Ŗüretde gelmek taŖarrufāt-ı 'Acemendür. Zīrā Ėūr cem' -i aĖver ü Ėavrādur. Pes aña **yā-yı nisbī** ziyāde eylemeli olsalar yā-[y1] vāĖidine redd iderler veyā cem' -i ķilletle cem' iderler. Andan Ŗoñra nisbet iderler. Ammā 'Acem Ėūr lafzı müfred i' tibār idüb elif ve nūnla cem' idüb Ėūrān dirler (79b)

Zamīr-i Ėitāb: Hitap Ėörevinde kullanılan Ŗahıs zamiri. (92b)

³⁹ Yazmada “ĖūrāsiriŖt” Ŗeklinedir.

Tā muṭribān zi şevk-i menet āgehī dehend

Qavl u ğazel be sāz u nevā mī-firistemet

Tā ta' lîl. **Muṭribān** muṭribūñ cem'idür. Bunda sâzendeler ve kûyendeler murâddur. **Şevk** nefsüñ bir nesneye çekilmesine dirler. Ya' nî ziyâde mâyil olmasına. **Menet tā** zamîr-i hitâbdur. **Āgehī yā** maşdar. **Dehend** muzâri' -i cem' -i ğâyibdür. **Qavl u ğazel** her birisi ' ilm-i engâmuñ bir nev'idür. Niteki bu fenne qarışana ma'lûmdur. **Be sâz** bā ma' ma'nāsına. **Sâz** düzen ma'nāsınadır ve muṭlaq çalgı âletine dirler. **Nevā** naĝamâtdan bir naĝmenüñ ismidür. (92b)

Zamîr-i mütekellim-i vahde: Farsça'da I. Teklik Şahıs zamiri. (80a)

Yārab megîreş erçi dil-i çun kebüterem

Efkend u koşt u ' izzet-i şayd-ı harem nedâşt

Megîr nehy-i muḥâtabdur. **Şin-i zamîr**, yāre rāci' dür. Yārab yāri mu'āheze eyleme dimekdür. **Erçi** egerçi muḥaffedür. **Çün** edât-ı teşbihdür. **Kebüter** gügerçin. **Mim** zamîr-i mütekellim-i vahdedür. (80a)

I.2. Edebi Sanatlar

Edebi sanatlar, söze açıklık ve incelik, manaya güç ve derinlik veren ve şiirde gerekli olan en önemli unsurlardır. Bugüne kadar daha çok söze güzellik katan unsurlar olarak sayılmışlardır. Halbuki edebi sanatlar, söze estetik kazandırmak işlevine ek olarak aynı zamanda şairin/okurun hayal dünyasını açık ve etkili olarak sergilemeye yarayan anlam figürleri manzumesidir.

Şüphesiz edebi sanatlar, edebi metinlerin çözümlenmesi ve anlamlandırılmasında da dikkate alınması gereken önemli unsurlar arasındadır. Öyle ki ister sözlü ister yazılı olsun, edebi metinlerin hem oluşum hem de çözüm aşamasında gözardı edilemeyecek işlevlere sahiptirler.

Edebi sanatların bu önemi; öncelikle sözde tasarruf sağlamalarına, sözü güzelleştirip ilgi çekici hale getirmelerine; dolayısıyla da muhatabın duygularına hitap edilmesine, etkilenmesine ve ikna edilmesine imkan sağlamalarına dayanmaktadır.

Şimdi de şerhte incelediğimiz kısımlarda geçen edebi sanatlara bir göz atalım:

I.2.1. Leff ü neşr

Anlam birliğine dayalı edebi sanatlardan biri ve tenasüb sanatının özel şekli olan leff ü neşrin sözlük karşılığı “dürüp toplama ve yayma”dır. Edebi sanat olarak tanımını şöyledir: Aralarında anlam birliği olan iki ve daha fazla sözün geometrik biçimde beyitte veya söz içerisinde dağılımına denir. Leff ü neşr kendi arasında 2’ye ayrılır:

Leff ü neşr-i müşevveş: Düzenli leff ü neşrin tam tersidir, dağınık olarak yer alır.

Leff ü neşr-i müretteb: Birinci mısradaki söylenenlerin karşılıklarının ikinci mısradaki aynı sırayla yer aldığı leff ü neşr türüdür. (89a)

Der çemen bād-ı bahārī zi kenār-ı gül ü [89a] serv

Be hevā-dārī-i ān ‘ārīz u kāmēt ber hāst

Çemende bād-ı bahārī gülile servün katında ol cānānuñ ‘ārīz u kāmēti maḥābetile kılqıdı ya‘nī peydā olub cānān cānibine i[rü]şdi geldi, yel kılqıdı dirler. Hāşılı ‘ārīz hevāsıyla güli terk eyledi. Ve kāmēti hevāsıyla servi **leff ü neşr-i müretteb** tarīkiyle. (89a)

I.2.2. Telmih

Benzetmeye dayalı sanatlardan olan telmih, bir metinde tarihi bir olaya, kahramana, meşhur bir hikayeye, inanca göndermede bulunmak, hatırlatma yapmaktır. (79a)

Ger murīd-i rāh-ı ‘aşkı fikr-i bed-nāmī mekon

Şeyh-i Şan‘ān hırka rehn-i hāne-i hāmmār dāst

Eger ‘aşkuñ yolına tālīb iseñ bed-nāmlık fikrini terk eyle. Mısrā‘-ı şānī hükm-i ta‘lilde vāki‘dür. Taqdīr-i kelām zīrā Şeyh-i Şan‘ān böyle ‘azīm mürşid iken Kayşariyye şehri kāfir elinde iken bir kāfir kızına ‘aşıq olub hınzırlarına çobanlık eyleyüb kız ile şurb-ı hāmr eyleyüb hiç bed-nāmlık fikrini eylemedi. Hāşılı kız

şeyhden hamr talep eyledi. Şeyh ise efkar-ı nâsden idi. Ve hiç nesneye mâlik degil idi. Vardı bir hammāra hırkasını bir miqdār şarāba rehn eyledi ve getürdi kız ile içdi. Pes H̄āce'nüñ hırka rehn-i hāne-i hammār buyurduğı mezkūr Şeyh-i Şan'ānuñ kışşasınıñ **telmiḥ**idür. (79a)

I.2.3. Teşbih

Sözün anlamını güçlendirmek, söze açıklık kazandırmak için aralarında benzerlik kurulan iki şeyden birini diğere benzetmeye denir. (76b, 80b)

Sākī biyā ki yār zi ruḥ perde bergirift

Kār-ı çerāğ-ı ḥalvetiyān bāz dergirift

İy sākī, gel ki yār ruḥından perde-i ḥicābı kıldurdu ve giderdi. Gine ehl-i ḥalvetüñ çerāğı işi yalıñlandı ve çerāğları rüşen oldı. Ya'nī ehl-i ḥalvetüñ çerāğları söyünmüşdi, gine o parladı. Hāşılı cānānuñ rüyını çerāğa **teşbih** ider. Ve rüyını örtüb perde içine çekmesini çerāğüñ söyünmesine ve perde kıldurub aña yüzini gösterdügini girü çerāğüñ yalıñlanmasına. (76b)

I.2.4. İktibas

Bir metinde ayet veya hadislere bütün ya da parça olarak yer vermektir. (79b, 94b, 97a, 98b,)

Çeşm-i Hāfız zir-i bām-ı kaşr-ı ān ḥür-i-sirişt

Şive-i cennāt-i tecrī taḥteḥā'l-enhār dāşt

Cennātün tecrīye'l taḥta'l-enhār → Altlarından ırmaklar akan cennetler. Tevbe/100.) (79b)

El-minnetu li'llāh ki der-i mey-kede bāz est

Z'ān rü ki merā ber der-i ü rüy-ı niyāz est

Minnet maşdardur menne yemunnu ya'nī naşere bābından bir maşdarīde menndür tāsız ḥāşılı maşadır. Ma'lüm ola ki minnet iki kısmdur. Birisi tevbiḥī ve birisi tenbiḥī. Tevbiḥī oldur ki bir kimseye bir iyilik eyleyesin sonra ol iyiligüñ iyiligi

başına kaçsın ya‘nī ben saña filān iyiligi eyledüm mi diyü. Minnet, mezmümdür
‘aqlen ve şer‘en zīrā naql ile menhīdür kavluhū te‘ālā.

Lā tubtīlū şadaķātikum bi‘l-menni ve‘l- ezā→ Başa kakmak ve eziyet etmekle
sadakalarınızı boşa çıkarmayın. (Bakara/264) (97a)

El-minnetu li‘llāh ki der-i mey-kede bāz est

Z‘ān rū ki merā ber der-i ū rūy-ı niyāz est

Tenbīhī oldur ki bir kimse evlādına ve etbā‘ına ‘alā sebīli‘l-isti‘tāf dir ki be-
nüm size ri‘āyetüm, sāyirūñ evlādına ve etbā‘ına ri‘āyeti gibi degildür. Belki vücūh
ile anlardan ziyādedür. Bu minnet, mezmüm degildür ve āyet-i kerīme ile manşūşdur
“Kavluhū te‘ālā **be li‘llāhu yemunnu ‘aleyküm**” Pes minnet bunda tevbiḥī olduğı
taķdırece maķşūd i‘tirāf olur ki minnet Allāh’a lāyıkdur. Ya‘nī bu kadar ni‘am ki bize
i‘tā eylemişdür ve dāyim bunda[n] ötüri bize tevbiḥ eylese lāyıkdur.

Be lillāhu yemunnu ‘aleyküm→ Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik san-
mayın.⁴⁰

Rūz-ı evvel ki ser-i zulf-i tu dīdem goftem

Ki perişāni-i ĩn silsile rā aḫir nīst

Rūz-ı evvelden murād, **elestu bi-rabbikum** gūnidür.

Elestu bi-rabbikum→ Ben sizin rabbiniz değıl miyim?⁴¹ (83b)

Beste dām-ı kafes bād çu morg-i vaḫşī

Ṭāyir-i Sidre eger der ṭalebet ṭāyir nīst

⁴⁰ “Müslüman olmalarını bir lütüfta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: ‘ Müslüman ol-
manızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın. **Tam tersine** eğer doğru kimselerseniz sizi imana
erdirmesinden dolayı **Allah size lütüfta bulunmuş oluyor.**” Hucurat suresi 49/17.

⁴¹ “Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine
karşı şahit tutarak **‘Ben sizin rabbiniz değıl miyim?’** demişti. Onlar da ‘Evet şahit olduk (ki
Rabbimizsin) demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememe-
niz içindir.”Araf Suresi 7/172.

Dām-ı kafes izāfet-i beyāniyyedür. Kafes lafzı, ‘ Arab şādla oğur ammā ‘ Acem sinle oğur. Tāyir lafz-ı müşterekdür. Murğ kuşa dirler ve hem uçucı ma‘ nāsına ya‘ nī ism-i fā‘ ildür täre yañiruden. Pes bunda evvelkisi murāddur. Murğ-ı sidre dimek olur. Ya‘ nī Cebrā’ il-i emīn ki anuñ maqāmı **sidretü’l-müntehā**dur ki bir yere uçmaq istese andan pervāz ider. Ve yine anda qonar ve şānisi murād olunca perende ya‘ nī uçucı ma‘ nāsına.

Sidretü’l-müntehā → Sidre ağacı⁴² (83b)

İmrüz ki der dest-i tuem merḥametī kon

Ferdā ki şevem ḥāk çı sūd eşk-i nedāmet

Bugün ki senüñ elüñde[y]üm iy cānān, baña merḥamet eyle. Zirā yarın ki toprak olam ya‘ nī ne fāyide peşimān olub ağlamak. Ya‘ nī bugün ki dünyāda şağum ve ḥālbuki baña ri‘ āyet eylemek elüñden gelür. Pes merḥamet idüb ri‘ āyet eyle. Zirā yarın öldiğümden şoñra baña acıyub peşimān olsañ gerek ammā **şoñ peşimānlık fāyide virmez.** (94b)

Ḥāşıl-ı kārgeh-i kevn [ü] mekān in heme nīst

Bāde pīş ār ki esbāb-ı cihān in heme nīst

Dünyā kārḥanesinüñ ḥāşılı hiç nesne degildür. İmdi bāde getür ki esbāb u emti‘ a-ı dünyā hiç nesne degildür. Ya‘ nī **dünyā ve mā fihā i‘ timād ve i‘ tibāra lāyık degildür.**

Ve mā fihā i‘ timād ve i‘ tibāra → Dünyā ve mā fihā i‘ timād ve i‘ tibāra lāyık degildür. (98a)

Ber leb-i baḥr-i fenā muntazirīm iy sākī

Furşatī dān ki zi leb tā be dehān in heme nīst

Baḥr-ı fenā kenārında muntazırız iy sākī. Ya‘ nī baḥr-ı fenā kenārında ḥumār-dan helāk olmağa müşerref olub muntazır ve mutavaqqıf-ı iḥsānuñuz. İy sākī, bize

⁴² “Sidre ağacı” Necm Suresi 53/14.

cām leb-ā-leb şunmağa fırsat bil, zîrâ fırsat serî' ü'z-zevâldur. Meşeldür ki **el-furşatu seyfun** ya' nî fırsat bir keskin kılıçdur. Hâşılı serî' ü'l-muzîdür kılıç gibi. Hâşıl lebden dehâna dek hiç nesne olmaduğı gibi zamân-ı fırsatda hiç nesne degil.

El-furşatü seyfun → Fırsat keskin bir kılıçdır. (98b)

Ger âmedem be kûy-ı tu çendân ğarîb nîst

Çun men der in diyâr ferāvân ğarîb hest

Eger senüñ maħallüñe geldüm ise ol kadar 'aceb degildür. Mısrâ' -ı şânî hükm-i ta' lîlledür. Zîrâ benüm gibi bu diyârda çok ğarîb var. Hâşılı benüm senüñ maħallüñe gelmem ğarîb degildür. Zîrâ ğurebâ maķâmıdır. Ğarîb ise ğarîbe mâyıldür ki **el-ĝarîbu ile'l-ĝarîbi yemîlu** ve yârdan murâd kûy-ı cânândur. (89b)

Her çend burdî âbem rûy ez deret netâbem

Covr ez ħabîb ħoş-ter kez mudde' i ri' âyet

Her ne deñli ki yüzüm şuyını iletduñ ya' nî 'arzum zâyî' eyledüñ. Yüzümü ħapuñdan döndüremem ya' nî âstâne-i sa' âdet-i me' âbuñı terk eylemem. Zîrâ ħabîbden cevri ü cefâ ħoşraķdur düşmenüñ ri' âyetinden. Zîrâ **küllü fi' lin mine'l-melîhi melîhudur**. (96a)

Hâşâ ki men ez covr u cefâ-yı tu benâlem

Bî-dâd-ı laţîfân heme luţfest u kerâmet

H'âce cânânına ħiţâb idüb buyurur: Hâşâ ben senüñ cevri u cefâñdan inleyüb şikâyet iderüm. Mısrâ' -i şânî, hükm-i ta' lilde vâķi' dür. Zîrâ laţîflerüñ zulmı heb ihsândandır. Zîrâ **küllü fi' lin mine'l-laţîfi laţîfudur**. (95a)

I.2.5. Tenasüp

Sözcük anlamı uygunluk, yakınlıktır. Bir beyitte veya cümlede mecaza dayanan kelimeler arasındaki anlam birliğini sağlayan kelimeler dizisine tenasüp adı verilir. (96b, 75b)

Mudâmem mest mî-dâred nesîm-i ca' d-ı ĝisüyet

Herâbem mî-koned her dem firîb-i çeşm-i cādüyet

Senüñ gīsüñ ca‘ dinuñ nesîmi beni dāyim mest tatar ya‘ nî gīsüñüñ tatlı koğusu her zamān beni esirik tatar ve çeşm-i cādüñüñ firîbi beni dāyim ħarāb eyler. Müdām ü mest ü ħarāb, **mürā‘ āt-1 nazîr** qabilindendür. (96b)

Āsüde ber kenār çu pergār mî-şodem

Devrān çu noqta ‘āqıbetem der miyān girift

Kenārda pergār gibi āsüde olurdum ya‘ nî hoş-ĥāl geçinirdüm. ‘Āqıbet, devrān noqta gibi ortada tıtdı ya‘ nî tıttı ortaya getürdi. Ĥāşılı ĥalkdan külliyeñ ‘uzlet eyleyüb ĥuzürda [degil] idüm. ‘Āqıbet devrān beni noqta-yı dā’ire gibi ortaya ya‘ nî ĥalk arasına tıttı götürdi. Pergār ü devrān ü noqta vü miyān, **mürā‘ āt-1 nazîr** şan‘ atıdur. (75b)

I.2.6. Tezat

Tek noktada birleşebilen birbirine karşıt olan özellikleri bir arada söyleme sanatıdır. (98a)

Şerĥ-i şiken-i zulf-i ĥam-ender-ĥam-ı cānān

Küteĥ netevān kerd ki in kışşa dirāz est

Cānānuñ bürümi ve bögümi çok zülfinüñ şiken ve şikencinüñ şerĥini kışşa kılmak olmaz. Zirā bu uzun kışşadır. Zirā ziyāde tatvile muĥtāc. Dirāz u kutāĥ, **tezād** qabilindendür. (98a)

I.2.7. İham

İki manalı kelimelerden en az kullanılan manayı bilerek kullanma. (82a, 87b, 88b)

‘Āşık-1 muflis eger qalb-i dileş kerd nişār

Mekoneş ‘ayb ki ber naqd-i revān qādir nîst

Ba‘z-1 nüshada qalb-i dilet vāqı‘dür. Pes ĥitāb cānānadur. ‘Āşık-1 muflis izāfet-i beyāniyyedür. Qalbüñ dile izāfeti şıfatuñ mevşüfa izāfetidür. Aşl-1 kelām, dil-i qalbeş idi. Veznçün taqdîm ve te’ĥîr irtikāb eyledi. Qalb iki ma‘ nāya gelür. Biri yaramaz altun aqçe ki geçmeye, biri de yürek ma‘ nāsına. İmdi bunda qalb evvelki

ma' nāsınadır. Ammā dille mürādif olduğu cihetden dille zikri tenāsüb tarīkiyledür. Şin-ı zamīr 'āşika rācī' dūr. Naqd-i revān izāfet-i beyāniyyedür. Revān **ihām** tarīkiyle zikr olmışdur. Bir ma' nāsı rāyicdūr ya' nī geçer altun ve aqçe ve bir ma' nāsı rūh-ı insānidür. (82a)

1.3. İmla Değişimleri

1- Akuzatif eki “yı” yerine hemzenin kullanımı. Güzel he ile biten kelimelere ekin bu şekilde getirildiği görülebilir:

Ör: Nüşhai → nüşha[y]ı vb.

2- Bazı yerlerde 1. teklik şahıs eki olan “-Im” eki “-nIn” şeklinde yazılmıştır:

Ör: Çekeyim → çekeyin vb.

3- Kaf'ın kef şeklinde kullandığı yerler görülür:

Ör: Buyurdukları → buyurdikleri, ' ayyārlıq → ' ayyārlık vb.

4- Ecvef bir kelimenin ism-i fā' ili yapılırken ya da içerisinde hemze bulunan bir kelime yazılırken şārih çoğu zaman hemzeyi atmamakla birlikte “ye” harfini de yazmıştır.

Ör: Cāyız, fāyide vb.

5- “c” harfinin “ç” şeklinde yazıldığı görülür:

Ör: Baş çekiçi vb.

6- Olduğu kelimesi, olduğu şeklinde görülür.

I.4. Eserde Geçen Kişi, Mekan, Tarikat, Kitap ve Peygamberler

I.4.1. Tuhfe-i Hüsamî

Hüsameddin Efendi'nin bilinen tek eseri Tuhfe-i Hüsamî'dir. Hüsamî metnin sonunda bu eseri on iki yaşında yazdığını kaydetmiştir. Manzum Farsça gramer kitabı olan eser, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin imla özelliklerini taşımaktadır. Farsça öğrenmek isteyenler için yazılan eserde sade ve külfetsiz bir dil kullanılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve her bab için farklı bir vezin tercih edilmiştir. Toplam 477 beyitten oluşan Tuhfe-i Hüsamî'nin 957/1549 yılında yazıldığı eserin sonunda geçmektedir.⁴³

‘Āşık ki şud ki yār be hāleş nazar nekerd

İy H̄āce derd nîst vegerne şabîb hest

Evvelki ki ismdür; ikinci ki rabıtdur. Mā-ba‘ dını muqābiline rabt ider. İy H̄āce hıṭāb-ı ‘āmmıdur. İy ‘azîz dimekdür. Derd ağrı. Niteki **Tuhfe-i H̄üsāmî**de derd: ağrı, düzd: uğrı, derün: iç, der: çapu dimiş. Soñra ba‘ z-ı beliyyelerde isti‘ māl eylediler. (90a)

I.4.2. Şah Şüca

(Celaledin bin Muhammed), Fars, Kirman ve çevresinde hüküm süren Muzaffari Devleti'nin hükümdarı. Babası Muhammed tahttan indirilerek Kale-i Sefid'e hapsedilince başa geçti. Bir süre sonra Muhammed, Kale-i Sefid'i ele geçirerek Şah Şüca'ya karşı cephe aldı. Baba ile oğul arasındaki mücadeleler 1364'te Muhammed'in ölümüyle sona erdi. Tahtı ele geçiren Şah Şüca Yezd dolaylarına akınlarda bulunan kardeşi Şah Mahmud'u İsfahan'da kuşattı ve ona hakimiyetini kabul ettirdi. Bir süre sonra Tebriz hakimi Celayirli Üveys ile anlaşılan Mahmud, Şah Şüca'nın hakim olduğu topraklara yeniden akınlara başladı. Şiraz'ı ele geçirdi fakat bir süre sonra burayı Şah Şüca'ya geri vermek zorunda kaldı. Abbasi halifesinin hakimiyetini tanıyan Şah Şüca, kardeşi Mahmud'un ölümünden sonra İsfahan şehrini ele geçirdi.

⁴³ Tolga Elbirlik, *Tuhfe-i Hüsamî: Çevri Metin, Dil ve Üslup İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2006, s. 120.

Hakimiyetini Azerbaycan'a kadar yaymak istedi. Bu amaçla Tebriz hakimi Üveys'in halefi Hüseyin'in üstüne yürüdü ve Kazvin'i aldı. Sonra Tebriz'i kuşatarak ele geçirdi. Şiraz'a geri dönmesi üzerine Tebriz tekrar Hüseyin'in eline geçti. İki devlet adamı arasında barış yapıldıysa da barış pek uzun sürmedi. Sultaniye'yi kuşattı ve ele geçirdi. Bu sırada Hüseyin'in yerine geçen kardeşi Ahmet Şah, kendisine isyan eden kardeşi Beyazıd'a karşı Şah Şüca'dan yardım istedi. Beyazıd'ın elinden Sultaniye'yi alan Şah Şüca, buraya kendi adamlarını yerleştirdi. Şiraz'a geri dönünce şehir, Ahmed Şah'ın eline geçti. Timur'un yaklaşması üzerine Şah Şüca, onunla iyi geçindi ve ona değerli hediyeler gönderdi. Kısa bir süre sonra da öldü.⁴⁴

Çeşm-i bed dūr kezān tefriķa hoş bāz āverd

Ṭālī' -i nām-ver u dovlet-i māder-zādet

Çeşm-i bed dūr du' āyladur duħter reze. Ki ta' līl. Ze ħarf-i ibtidā. Ān işāretdür tefriķaya. Beyt-i sābıķda bād-ı ħazāna işāret eyledügi gibi ve ikisi de bir ma' nādan kināyetdür. Tefriķa lafzıyla niçe zamān rindāndan müfāraķat idüb tenhā küplerde ve fucılarda maħbūs ve maħşūr olub olduğıdur. Bu ğazel ol ma' nā[y]ı işrāb ider ki şarāba niçe zamān yasaķlar ola Devletşāh zamānındaki gibi. Şoñra **Şāh Şücā'** gelüb bāde-nüş olmağın bādeye icāzet vire. Niteki bā ķāfiyesinde şubħ-ı dovlet ğazelinde geçmişdür ve niteki şīn ķāfiyesinde gelecekdür inşāllāhu te' ālā. Bāz āverd bi-ħasebi'l-luğat girü getürdi.

Der gulistān-ı İrem dūş ğu ez luğf-ı hevā

Zulf-i sunbul zi nesīm-i seherī mī-āşuft

Gülistān-ı İrem izāfet-i beyāniyyedür. Bunda murād, ol Bāğ-ı İremdür ki Şīrāzda **Şāh Şücā'** uñ bāğğesidür ki meşhūr seyrān-ğāh[1]dur Şīrāzuñ. Ve Ķur'āndaki Bāğ-ı İrem ki cennetüñ ismidür. Anı ihām ider. Zulf-i sünbül izāfetde beyāniyyedür. Mī-āşuft āşuftten delirmek ve ħariş muruş olmağ. Ĥāşılı nesīm hübüb eyledügi vaķt sünbüller ħareket idüb ğāh biri birine ħaruşub ve ğāh ayrılıub bu ħāletinden āşuft

⁴⁴ *Meydan Larousse*, Meydan yayınevi, c.11, İstanbul 1990, s. 707.

lafzıyla ta' bîr eylemiş ve mışrâ' uñ ma' nāsını sünbül zülf, seher yeliyle perişân oldı.
Ya' nî açıldı diyen kimse maqşūd añlamamışdur. (87b)

I.4.3. Leyla ile Mecnun

İslam edebiyatlarında mesnevi konusu olan aşk hikayesi. Hikaye kahramanlarının gerçek kişiler olduğu sanılmaktadır. Bir rivayete göre Kays b. Mülevveha'l-Amiri'nin lakabıdır ve bu hikaye onun şiirlerinin yorumundan doğmuştur. Ancak onun Emevi ailesinden olup amcasının kızını seven bir genç olduğunu ileri sürenler de vardır. Leyla'nın gerçek adı ise Leyla binti Mehdi b. Sa' di'l-Amiri'dir.

Hikayenin konusu kısaca şudur: Necid çöllerinde, Beni Amir kabilesinden Kays ile Leyla daha çocukken birbirlerini severler. Dedikodular çoğalınca Leyla'nın annesi kızını çadırına kapatır. Kays ise sevgilisini göremeyince üzüntüyle aklı başından gider ve sahralara düşer. Bir süre sonra da mecnun(deli) diye anılmaya başlar. Kays'ın babası oğlunun derdini öğrenince Leyla'yı ailesinden isterse de Kays mecnun olduğu için kızı vermezler. Bunun üzerine babası iyileşmesi için onu Kabe'ye dua etmeye götürür. Fakat Kays derdinin çoğalması ve aşkının artması için duada bulunur. Duası kabul olunmuştur. Babası çaresizlik içinde eve döner. Mecnun ise çöllerde yabani hayvanlarla dostluk kurup arkadaşlık eder. Bu arada yanık aşk şiirleri yazmaktadır. Nevfel adlı bir Arap beyi onun şiirlerini okur onun bu acıklı haline bir son vermek için Leyla'yı babasından tekrar ister. Kızı iyilikle alamayınca da ordusunu toplar Leyla'nın kabilesiyle savaşa girer. Mecnun Leyla'yı o denli sevmektedir ki ona ait hiçbir şeye zarar gelmesini istemez ve Leyla'nın kabilesi savaşı kazansın diye duada bulunur. Nevfel yenilir ve bu mağlubiyeti nefesine yediremeyip tekrar savaşa başlar. Bu defa galip gelir ama Mecnun'un duasını öğrendiği için kızı almadan çekip gider. Sonra Leyla'yı İbn Selam adlı biriyle evlendirirler. Leyla ise Mecnun'un aşkına sadık kalmak için bir yalan uydurur ve kocasına çocukluğundan beri bir cin tarafından sevildiğini eğer ona el sürerse cinin her ikisini de öldüreceğini söyler. Böylece adamı kandırıp kendisinden uzak tutar. Bir müddet sonra Mecnun'un intizarları sonucu İbn Selam ölür. Serbest kalan Leyla Mecnun'u aramaya koyulur. Çölde onu bulursa da Mecnun onu tanımaz ve visale gücü olmadığını bildirir. Çünkü artık maddi varlıklarla ilgisini kesmiş ve manevi bir aşk ile sarhoş gezer olmuştur.

Leyla umutsuz bir halde geri döner. Bir müddet acı çektikten sonra da ölür. Bunu haber alan Mecnun Leyla'nın mezarına koşar ve orada kendisinin de ölmesi için Tanrıya yakarır. Yakarışı kabul edilir ve son nefesinde "Leyla!.." diyerek can verir. Sevgilisi ile cennette buluşurlar.

Leyla ile Mecnun hikayesi ilk defa bir bütünlük içinde ve mesnevi şeklinde İran'da ele alınmıştır. Genceli Nizami'nin kaleminden çıkan bu ilk Leyli ve Mecnun mesnevisi doğrudan Arap kaynaklarına dayanır. Ancak o, rivayetleri konuya uygun biçimde değiştirip yenileştirmiştir. Hamsesi içinde yer alan eser, Nizami'nin en ustaca yazılmış eseridir. Eser Türkçeye çevrilmiştir. Nizami'den sonra Fars ve Türk edebiyatlarında aynı konu defalarca kaleme alınmıştır.

Hemen bütün şairler Leyli(karanlık, gece) ve Mecnun(deli, aşk çılgını) kelimeleri üzerinde sanatlar yapmışlar ve sevgilinin saçını ve aşıklığı birer mazmun haline getirmişlerdir.⁴⁵

Dest-i Mecnūn u dāmen-i Leylī

Rūy-ı Maḥmūd u ḥāk-i pāy-ı Ayāz

Mecnūnuñ iztirāb-ı ḥātırı ḥam-ı ṭurre-i Leyliledür ve Sultān Maḥmūduñ yüzi Ayāzuñ ṭapanıyladır. Ya' nī ol iki şey meşelā zemāndur. Bu ikisi meşelā zemān olduğu gibi ya' nī **Mecnūn** ki 'āşıkdur. Aña **Leyliden** belā ve meşekḳat lāzımdur ve Maḥmūd egerçi pādişāh ve Ayāz bendesidür. (98a)

I.4.4. Hüsrev-i Dihlevi

Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf. 651'de (1253) Delhi'nin kuzeyindeki Müminpur kasabasında doğdu. Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Laçın adlı bir Türk kabilesine mensup olan babası Seyfeddin Mahmud önce Keş'e sonra Belh'e ardından da Cengizhan'ın zulmünden kaçarak Hindistan'a göç etmişti. Delhi sultanı Şemseddin İltutmüş'un hizmetine giren Seyfeddin, gösterdiği başarılarından dolayı kendisine ıкта edilen Müminpur'a yerleşti. Burada meşhur emir

⁴⁵ İskender PALA, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 347-349.

İmadülmülk'ün kızıyla evlendi. Emir Hüsrev, Seyfeddin'in bu evlilikten doğan üç oğlundan biridir. Kendi ifadesinden küçük yaşta üstün zeka ve kabiliyetiyle dikkati çektiği, medrese eğitimi gördüğü yıllarda şiir söylemeye başladığı anlaşılan Emir Hüsrev yedi sekiz yaşlarında iken babasını kaybedince dedesi İmadülmülk'ün himayesine girdi ve onun huzurunda yapılan edebi ve ilmi sohbetleri dinleyerek yetişti. Bu sohbetler Emir Hüsrev'in musikiye de ilgi duymasını sağladı. Meşhur Çiştiiye şeyhlerinden Nizameddin Evliya ile muhtemelen bu yıllarda tanıştı. Böyle bir kültür ortamında kabiliyetlerini geliştirme imkanı bulan Emir Hüsrev on iki yaşına geldiğinde şair olarak belli bir seviyeye ulaşmıştı. On dokuz yaşında ilk divanı Tuhfetü's-Sıgar'ı tertip etti. Daha sonra Türk emirlerinin maiyetine girerek onların meclislerinde söz sahibi oldu. 17 Eylül 1325 yılında da vefat etti ve Nizameddin Evliya'nın kabrinin yakınına defnedildi.

Hayatı boyunca ilim, sanat ve tasavvufla iç içe yaşayan Emir Hüsrev'in Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır. Hindistan'da o zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Tarihi olayları mesnevi tarzında kaleme alması onun en önemli özelliklerinden biridir. Bu eserlerden hareketle Delhi Sultanlığı'nın tarihi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Türklüğüyle övünen Emir Hüsrev'in bir özelliği de Hint- Müslüman musiki geleneğinin kurucusu olmasıdır. Türk divan şairleri büyük üstatlardan biri olarak kabul ettikleri Emir Hüsrev'in tesiri altında kalmışlar, özellikle Leyla ve Mecnun konusunu işleyen mesnevilerde onun yolunu takip etmişlerdir.⁴⁶

Mā rā be-men' -i 'aql metersān u mey biyār

K'ān şihne der vilāyet-i mā hīç kāre nīst

Bizi 'aql men' iyle ya' nī 'aql māni' ve memnū' olmağla kōrķutma ve mey getir. Zīrā 'aql şihnesi bizüm vilāyetimizde işe lāyık ve münāsib degildir. Ya' nī 'aşķ

⁴⁶ Rıza Kurtuluş, “Emir Hüsrev-i Dihlevî” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.11, s. 135.

kār-hānesinde ‘aqluñ tefevvüzi yokdur. H̄āce, ‘aqla şihne dimüşdür ve **Hüsrev-i Dihlevî** ‘aşka:

‘Aşk-ı tu şihne ist ki sultān-ı ‘aql rā

Vey mücibin girifte becā vü şey āvered

Hāşılı ‘aşkla ‘aql zıddāndur. Zīrā ‘aşk, ceri vü bī-pervādur. Ammā ‘aql, h̄āyif u vehhāmdur. Pes ‘āşık ‘aqlılla bir iş işlemez. Belki muqtezā-yı ‘aşkla ‘āmildür. (84a)

I.4.5. Devletşah

İran şairleri hakkındaki tezkiresiyle meşhur olan Türk asıllı müellif. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte tezkiresini yazmaya başladığı sıralarda elli yaşlarında olduğuna ve eserin uzun yıllar süren bir çalışma sonunda 892’de (1487) tamamlandığına bakılarak onun 830-840 yılları arasında doğmuş olduğu tahmin edilebilir. Timurlular’dan Şahrüh Mirza’nın nedimelerinden Emir Alaüddeve-i İsfarayini’nin oğludur. Babür’ün maiyetinde bir emir olan büyük kardeşi Radyüddin Ali ise aynı zamanda Türkçe ve Farsça şiir yazan bir şairdi. Ailesi, babasının nisbetine bakılırsa İsfarayin’den Semerkant’a gelip yerleşmiş olmalıdır. Semerkandî nisbesi ise bu şehirde doğmuş olduğunu göstermektedir.

Şiirlerinde “Alai” mahlasını kullanan Devletşah’ın o dönem Timurlu beyzadeleri gibi iyi bir öğrenim gördüğü tezkiresinden anlaşılmaktadır. Devletşah öğrenimini tamamladıktan sonra Timurlu prenslerin sarayına girdi ve ömrünün büyük bir kısmını burada geçirdi. Kendisinin ve ailesinin sarayla yakın ilişkisi dolayısıyla ona emir ünvanı verildi. Sonunda babasından kalan araziye işletmek üzere çiftçiliğe başladı. Onun saraydan ayrılışına, sonraları devlet erkani tarafından kendisine iyi davranılmamasının yol açtığı anlaşılmaktadır. Yıllarca Timur ailesine hizmet ettiği halde sonunda emirlikten çiftçiliğe düşüşünden ve maliye memurlarının zulümlerinden şikayet etmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Ancak saraydaki görevinden ayrılmasına babalarını öldüren şehzadelerin, şehzadelerini öldüren babaların davranışlarının sebep olduğu kadar dalkavuk ve ikiyüzlü alim ve şeyhlere karşı duyduğu tiksintinin de rolü olmuştur. Soylu bir aileye mensup olması sebebiyle devlet hizmetine tayin

edilen kişilerin yönetici sınıftan değil de çiftçi ve esnaf arasından seçilmesine karşı içinden uyanan tepki sonucu kendisini çiftçiliğe vermiş olması da mümkündür. Devletşah tekrar eski görevini elde etmek istemiş ancak bu isteği gerçekleşmeden ölmüştür. Devletşah'a asıl büyük ününü sağlayan Tezkiretü'ş-Şuara adlı eseridir.⁴⁷

Çeşm-i bed dūr kezān tefriķa hoş bāz āverd

Ṭālī' -i nām-ver u dovlet-i māder-zādet

Çeşm-i bed dūr du' āyladur duḡter reze. Ki ta' līl. Ze ḡarf-i ibtidā. Ān işāretdür tefriķaya. Beyt-i sābıķda bād-ı ḡazāna işāret eyledüġi gibi ve ikisi de bir ma' nādan kināyetdür. Tefriķa lafzıyla niçe zamān rindāndan müfāraķat idüb tenhā küplerde ve fucılarda maḡbūs ve maḡşūr olub olduġudur. Bu ġazel ol ma' nā[y]ı işrāb ider ki şarāba niçe zamān yasaķlar ola **Devletşāh** zamānındaki gibi. Şoñra Şāh Şücā' gelüb bāde-nūş olmaġın bādeye icāzet vire. Niteki bā kāfiyesinde şubḡ-ı dovlet ġazelinde geçmişdür ve niteki şīn kāfiyesinde gelecekdür inşāllāhu te' ālā. (85b)

I.4.6. Şeyh-i Sanan Abdürrezzak-ı Yemeni Hazretleri

Tanınmış Yemenli muhaddis. 126'da (743- 44) San' a'da doğdu. İlk tahsilini aile çevresinde yaptı. On sekiz yaşlarında iken Yemen'e gelen İbn Cüreyc ile görüşüp ondan hadis aldı. Yirmi yaşlarında ilmî seyahatlere çıktı. Hicaz, Şam ve Irak gibi ilim merkezlerine yaptığı bu seyahatlerde Ma' mer b. Raşid, Süfyan es-Sevri, Süfyan es-Uyayne, Malik b. Enes ve devrinin büyük alimlerinden hadis tahsil etti.

Kaynaklarda, "el-Hafızu'l-Kebir", "Allame", "şeyhü'l-islam" ve "muhaddisü'l-vakt" gibi ünvanlarla anılan Abdürrezzak, hepsini arz ve sema yoluyla aldığını söylediği on yedi bin hadisi ezbere biliyordu. Hadislerini yazılı kaynaklardan rivayet etmeye itina gösterirdi.⁴⁸

⁴⁷ Ayla Demiroġlu, "Devletşāh" İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.9, s.244.

⁴⁸ Ali Akyüz, "Abdürrezzāk Es-San'Ānī": İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.1, s. 298.

Ger murīd-i rāh-ı ‘aşkī fikr-i bed-nāmī mekon

Şeyh-i Şan‘ān hırka rehn-i hāne-i hammār dāšt

Eger ‘aşkuñ yolına t̄alib iseñ bed-nāmlık fikrini terk eyle. Mısrā‘ -ı s̄anī hükm-i ta‘lilde vākī‘dür. Taqdīr-i kelām zīrā Şeyh-i Şan‘ān böyle ‘azīm mürşid iken Kayşariyye şehri kāfir elinde iken bir kāfir kızına ‘āşık olub hınzırlarına çobanlık eyleyüb kız ile şurb-ı hamr eyleyüb hiç bed-nāmlık fikrini eylemedi. Hāşılı kız şeyhden hamr taleb eyledi. Şeyh ise efkar-ı nāsden idi. Ve hiç nesneye mālīk degil idi. Vardı bir hammāra hırkasını bir miqdār şarāba rehn eyledi ve getürdi kız ile içdi. Pes H̄āce‘nüñ hırka rehn-i hāne-i hammār buyurduğı mezkūr Şeyh-i Şan‘ānuñ kışşasınıñ telmihi’dür. (79a)

I.4.7. Halvetilik

İslam dünyasının en yaygın tarikatı. Hazar Denizi’nin güneybatısında bulunan Geylan bölgesindeki Lahican’da doğup büyüyen Ömer el-Halveti, İbrahiz Zahid-i Geylani’nin halifesi olarak Harizm’de irşad faaliyetinde bulunan amcası Ahi Muhammed Halveti’ye intisap etmiş, onun ölümünden sonra da irşad makamına geçmiştir.

Halvetiyye tarikatı Ruşeniyye, Cemaliyye, Ahmediyye, Şemsiyye şeklinde dört ana kola ayrılmış, bu kollardan çeşitli şubeler doğmuştur. Halvetiyye’de seyrü sülük yedi isimle yapılır. Halvetiyye şubelerinin kurucuları olan şeyhler kendi icthatlarına göre esma sayısını azaltıp çoğaltmışlardır.

Halvetiyye tarikatında müridin hergün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Halvetiyye’de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inziva, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetilikte hassasiyetle uyulur. Müşahade mertebesine ulaşmak için mücahede şarttır. Bu tarikatın birçok

kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Afrika ve Balkan ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.⁴⁹

İfşâ-yı rāz-ı ḥalvetiyān ḥāst kerd şem'

Şükr-i Ḥudā ki sırr-ı dileş der zebān girift

İfşâ if'āl bābından maşdardur, fāş eylemek ma' nāsına. **Ḥalvetiyān** ḥalvetinūñ cem'idür. **Ḥalvete** mensūblar dimekdür. Ḥāst kerd māzī māzīye muḳārin olsa ikincisinden ma'nā-yı maşdarı murāddur, ḥāst kerdin taḳdīrinde. Fā'ili şem'dür. Şükr-i Ḥudā maşdarūñ mef'ūline izāfetdür ki beyān-ı şīn-ı zamīri şem'e rāci'dür ki girift, alışdı ma'nāsınadır. Bir nesneye āteş alışmak gibi ṭutmak ma'nāsına d[i]yen ḥatā eyledi. (75a)

I.4.8. Padişah Mahmud ve Kölesi Ayaz

Mahmud, Gazneliler Devleti'nin büyük hükümdarıdır. Adı, Nizamüddün Ebu'l Kasın Gazi Mahmud, lakabı Seyfeddin'dir. Gazneli bir kumandanın çocuğu olan Mahmud, zeka ve cesareti ile kısa zamanda yükseldi. Önce Horosan valisi oldu. Sonra Gazne tahtına oturdu. Bir yıl sonra Horosan'ı ele geçirdi ve fetihlere başladı. Ülkesini her geçen gün büyütüyordu. "Sultan" ünvanını taşıyan ilk kişi odur. Putperestlere karşı İslam'ı müdafaa etmiştir. Devrinde şair ve şiire büyük itibar göstermiştir. Caize'yi ilk icat eden odur. Sarayında 400 şair bulunmuş. Şair Unsur onun verdiği caizeler ile öylesine zengin olmuştur ki tenceresini gümüşten, sofru takımını altından yaptırmış. Edebiyatımızda cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz ile birlikte çok anılır.

Ayaz, Mahmud-ı Gaznevi'nin kölesi ve mahubun adı. Rivayet ederler ki, Sultan Mahmud bir gece neşe ve keyif ile kendinden geçmişken nedimlerine emrederek Ayaz'ın saçlarını kesmelerini ister. Ayaz rıza gösterir ve saçları kökünden kesilir. Ertesi sabah durumu gören padişah şaşırır ve çok pişman olur ve bir daha içki içme-

⁴⁹Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.15, s. 393-395.

meye tevbe eder. Bunun içindir ki Ayaz çok zaman zülûf ile birlikte anılır. Şairler sevgililerini Mahmud’a, kendilerini de Ayaz’a benzetirler.⁵⁰

Bār-ı dil-i Mecnūn u ħam-ı turre-i Leylī

Ruĥ-sāre-i Maĥmūd u kef-i pāy-ı Ayāz est

Mecnūnuñ ıztırāb-ı ħātırı ħam-ı turre-i Leylīledür ve **Sultān Maĥmūduñ** yüzi **Ayāzuñ** tapanıyladur. Ya‘nī ol iki şey meşela zamāndur. Bu ikisi meşelā zemān olduğu gibi. Ya‘nī Mecnūn ki ‘āşıĥdur aña Leylīden belā ve meşakĥkat lāzımdur ve Maĥmūd egerçi pādīşāh ve Ayāz bendesidür. Ammā muĥtezā-yı ‘aşĥ oldur ki ma‘şūĥ nāzda ve ‘āşıĥ niyāzda ola. Bu beytūñ iki mışrā‘ında bile vāv-ı muĥārene ile irād eylemeyüb her bir mışrā‘ını mübtedā ve ħaber i‘tibār eyleyen lafzda ve ma‘nāda ĥatā eylemiş. (98a)

1.4.9. Baĥ-ı İrem

Ad kavminin kralı olan Şeddad tarafından Tanrılık iddiasıyla cennet bahçelerinin özelliklerine benzetilerek yapılan bahçe. Bu bahçe Allahın gönderdiği bir tufan ile yere geçti, yıkılıp gitti. Şairler güzel bahçeyi ve sevgilinin güzel yüzü ile güzelliklerini bu bahçeye benzetirler.⁵¹

Şark- İslam edebiyatlarında irem kelimesi daha ziyade baĥ-ı irem şekliyle mutluluk verici, mamur ve gösterişli binaları, evleri vb. yerleri ifade eden bir mazmun olarak kullanılmıştır. Baĥları ve rengarenk ağaçları ile İrem bahçeleri baharı temsil eder; ayrıca sevgilinin bulunduğu evi, gezindiği bahçeyi vb. mahalleleri tanımlamada kullanılır. İran tasavvufi edebiyatta da “insanın gönlü, Tanrı’nın tecelligahı, Tanrı ile buluşma yeri” anlamında bir remiz olarak kullanılmıştır.⁵²

⁵⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 59-355.

⁵¹ Pala, *age*, s.70.

⁵² Ömer Faruk Harman, “*İrem*”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.22, s. 443.

Der gulistān-ı İrem dūş çu ez luţf-ı hevā

Zulf-i sunbul zi nesīm-i seherī mī-āşuft

Gülistān-ı İrem izāfet-i beyāniyyedür. Bunda murād, ol **Bāğ-ı İrem**dür ki Şirāzda Şāh Şücā' uñ bāğcesidür ki meşhūr seyrān-gāh[1]dur Şirāzuñ. Ve Qur'āndaki Bāğ-ı İrem ki cennetüñ ismidür. Anı ihām ider. Zulf-i sünbül izāfetde beyāniyyedür. Mī-āşuft āşuften delirmek ve çarış muruş olmağ. Hāşılı nesīm hübüb eyledüğü vaqt sünbüller hareket idüb gāh biri birine çaruşub ve gāh ayrılıub bu hāletinden āşuft lafzıyla ta' bir eylemiş ve mısrā' uñ ma' nāsını sünbül zulf, seher yeliyle perişān oldı. Ya' nī açıldı diyen kimse maqşūd añlamamışdur. (87b)

I.4.10. Haccac-ı Zalim

Emevi komutanlarından olup halife Abdülmelik b. Mervan zamanında ordunun başına getirilir. Mekke ve Hicaz bölgelerini ele geçirir. “Zalim” lakabıyla anılan Haccac, Kur'an'ın harekelenmesine ilk defa delalet eden kişidir. Rivayete göre 120.000 kişiyi öldürmüş ve kendisi öldüğü zaman da hapisanelerde 50.000 kişi bulunmaktaymış. Mekke'ye girdiğinde orayı yakıp yıkmıştır. Hatta bu yangından Kabe'de zarar görmüştür. Edebiyatta zalimlikle anılır.⁵³

Haccac b. Yusuf es-Sefaki, Zalim lakabıyla meşhur Emevi valisi. 41(661) yılında Taif'te doğdu. Anne ve baba tarafından Sakif kabilesinin Ahlaf koluna mensuptur. Emeviler'e sadakatle bağlı olduğundan “Küleyb” (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınır. Okuma yazma bildiği, küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim ezberlediği ve Taif'ten ayrılincaya kadar babasının yanında kardeşiyle birlikte çocuklara Kur'an öğrettiği rivayet edilir.

Muaviye b. Ebu Süfyan'ın iktidarı ele geçirdiği yıllarda dünyaya gelen Haccac onun saltanatı döneminde yetişti. Emeviler'e muhalif olan Abdullah b. Zübeyr Hicaz'da halifeliğini ilan edince Haccac ile babası muhtemelen bu dönemde Taif'ten Dımaşk'a göç etti. Emevi saltanatına gelen Mervan ile Mısır'da bulunan Sakiflilerin

⁵³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 220.

desteğini almak için Mısır'a gitti. Haccac, Mervan'ın ölümünden sonra halife olan oğlu Abdülmelik tarafından artçı birlikleri komutanı olarak tayin edildi. Haccac'ın Emevi devlet hayatında etkin bir şekilde rol alması bu olaydan itibaren başlar. Hicaz, Irak ve Mısır'a düzenlediği seferle Abdullah b. Zübeyr'in hilafetine son verdi. Bu başarıdan sonra Hicaz, Yemen ve Yemame valiliğine getirildi. Daha sonra Irak'a vali tayin edildi. Irak'ı çok sert tedbirler alarak idare etti. Haccac, 697 yılında yetkileri daha da artırılarak bütün doğu illerinin valiliğine tayin edildi.

Bütün gücünü Emevi saltanatının ayakta kalması için harcayan Haccac, yirmi beş yılı aşkın bir mücadeleden sonra kendi kurduğu Vasıt şehrinde öldü. Haccac Emevilerin muhaliflerine karşı çok sert ve acımasız davranmış, Enes b. Malik'in de bulunduğu pekçok kişiye zulmetmiş binlerce kişiyi öldürmüştür.⁵⁴

‘Aşket resed be feryād-ger ḥod besān-ı Hāfız

Ḳur’ān zi ber beḥ’ānī der çār-deh rivāyet

Nüşa-yı evvel senūñ feryāduña ‘aşk irişür. Eger ḥod Hāfız gibi Ḳur’ān-ı Şerīfi on dört rivāyetde ezberden oḡursañ ya’ nī vüṣūl-i ilā’llāh ‘aşkıla olur. Ḳırā’at-ı sub‘a[y]ı on dört rivāyetle ezber oḡumaḡla olmaz. Ve illā bu üslūb üzre Ḳur’ān-ı şerīfi oḡuyanlar evliyā’u’llāh olmak gerek idi. Her heft sub‘ yedi dimekdür. Sīnūñ zammı ve bānuñ sükūnuyla yediden bir. Niteki şümün, sekizden bir; ‘uṣr, ondan bire dirler. Bunuñ aşlı budur ki Haccāc-ı Zālim zamānında Ḳur’ān-ı Şerīfi yeddi ḥiṣṣeye taḡsīm eylediler ve ol ḥiṣṣelere esbā’ didiler ve girü otuz kısma taḡsīm eylediler ve ol aḡsāma eczā didiler. Pes Ḥ’āce’nūñ heft sub‘ buyurduḡı tamām muṣṣafdan kināyetdür ya’ nī tamām muṣṣafı on dört rivāyet üzre oḡursañ da vüṣūl-ı Allāh sebeb-i ‘aşk ve maḡabbetdür, mücerred Ḳur’ān ri‘āyet degildür. (96b)

I.4.11. Harut ve Marut

Büyü ve sihirde meşhur olan arkadaş iki meleğin adı. Tefsirlerde anlatılan çeşitli hikayeler vardır. İsrailiyyattan olan bu rivayetlerin en meşhuru şudur: İdris Pey-

⁵⁴ İrfan Aycan, “Haccāc B. Yūsuf Es-Sekaf” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.14, s.427-428.

gamber zamanındaki melekler, insanların günahkar hallerine bakarak Allah'a "Ya Rab! Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüzüyor, buna nasıl tahammül ediyorsun?" dediler. Allah onlara "Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle söylüyorsunuz" deyince de "Haşa! Biz onlar gibi yapmazdık." dediler. O zaman Allah en güvendikleri iki melek seçmelerini, o iki meleği imtihan için yeryüzüne indireceğini söyledi. Meleklerin en üstünlerinden olan Harut ve Marut'u seçtiler. Allah onları Babil'e indirdi. Gündüzleri insanların davalarına bakıyorlar, geceleri İsm-i Azam duasını okuyarak göğe çıkıyorlarmış. Zühre adlı bir kadınla tanıştıktan sonra günaha düşen bu iki meleği Allah cezalandırır ve Babil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşağıya asar. Ve insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başlarlar. Kendilerine müracaat eden kişilere büyü ve sihir öğretiyorlar ancak bunun günah olduğunu söylüyorlarmış.

Divan şairleri Harut ve Marut ile birlikte Babil ve Çah-ı Babil'i, cadı, büyü ve sihiri çok anarlar. Sevgilinin gözleri, gamzesi ve saçları sihir hususunda Harut ve Marut'un ustası sayılır.⁵⁵

Arapça asıllı olmayan Harut ve Marut kelimeleri Kur'an'da bir ayette geçer. Bazı hadislerde nakledilen tarih ve yefsir kitaplarında ayrıntılı biçimde yer alan Harut- Marut kıssası farklı isimlerle İslam'dan önceki dinlerde de görülür.

Özellikle tefsir kitapları Harut ve Marut'un kişiliklerine dair İsrailiyyat'a dayanan pek çok rivayet aktarır. Bu rivayetlerin bazılarında göre Harut ve Marut Irak'ta Dünbavend Babil'inde Demavend dağında garpta bir yerde oturmaktadırlar. İdris peygamber zamanında yaşamışlardır. Kıyamete kadar saçlarından asılma cezasına çarptırılmış veya başları kanatlarının altına kısırılmış ya da baş aşağı asılarak cezalandırılmışlardır.⁵⁶

⁵⁵Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 235-236.

⁵⁶Kürşat Demirci, "*Hârût Ve Mârût*", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.16, s. 262.

Ger bāyedem şoden sūy-ı Hārūt-ı Bābilī

Şad gūne cāduvī bekonem tā biyāremet

Bābil Bağdād ile Hille arasında bir yerüñ ismidür. Aşlında hişārı bir büyük şehir imiş. Ammā bu zamān şöyle münderis ve munţamis olmışdur ki hişārı diyārdan eşer-i zāhir degildür. Ba‘zılar didiler ki **Hārūt ve Mārūt** Bābilī, Hindistān olandur. Bağdād diyārında degildür.

Hārūt-ı Bābilī cānibine baña gitmek lāzım olursa yüz dürlü cādūluk iderüm tā ki seni getürem. Hāşılı her ne vechle ki mümkün ve müyesserdür. Seni getürmege sa‘y iderüm. Sihir ki ‘amel-i küfr ü dālāletdür. Hiçbir vechle dağı seni getürdemezsem bi’z- zarūrī anuñla getürmege sa‘y iderüm. Muţlak ğazelüñ şerhinde zıkr olmuşdı ki nāme yerine irsāl buyurdukları ğazellerindendür. Pes bu iddi‘ā aña mütebeyyindür. Hāşılı cānānla cismānī vāki‘ olunmağın mübālağayla ‘arz-ı iştiyāk eyler. Hāşılı cānānla cismānī mülākāt için mübālağayla ‘arz-ı iştiyāk eyler. (93b)

I.4.12. Hz. Süleyman ve Hüdhdüd Kuşu

Kur’an’da adı geçen peygamber; İncil’de sözü edilen İsrail kralı. (M.Ö 970’e doğr.- 931’e doğr.) Kur’an’ın birçok ayetinde genellikle Süleyman peygambere verilen kuvvet, kudret, ilahi nimetler, mülk ve saltanattan söz edilir. Genellikle Süleyman peygamberin hayatıyla ilgili ayrıntılı bütün bilgiler Kutsal kitabın anlattıklarına dayanır. Kur’an’a göre Süleyman, Davud peygamberin oğludur. Küçük yaştan kendisine ilim verildi. Süleyman babasının ölümünden sonra ona varis oldu. Allah ona da vahy gönderdi. Süleyman’a babası gibi hem peygamberlik hem de saltanat verildi. Bazı ilimlerin yanında kuşların dili de öğretildi. Rüzgar da onun emrine verildi. Cinler de Süleyman peygamberin emrine verildi. Süleyman peygamber ayrıca dilediği zaman cinlerden, insanlardan, kuşlardan ordular toplardı.

Bir keresinde ordusuyla giderken Hüdhdüd kuşu bir süre kayboldu ve Seba ülkesinde Belkıs adlı kadın hükümdarın bulunduğu haberini getirdi. Kur’an’da Süleyman peygamberin Hüdhdüd aracılığıyla Seba melikesi Belkıs’ı Allah’a iman etmeye çağırması, Belkıs’ın tahtıyla göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir sürede Süleyman peygamberin onu sırcadan yapılmış bir köşkte kabul etmesi ayrıntılarıyla anlatılır.

Süleyman peygamberin ne kadar yaşadığı ve kaç yaşında öldüğü Kur'an'da belirtilmez.⁵⁷

Süleyman, Davud Peygamberin oğlu olan peygamber. On iki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü zembiller sayesinde kazanmıştır. Babasının vefatından sonra ve onun vasiyeti üzerine Kudüs'teki yarım kalmış olan Mescid-i Aksa'yı inşaaya başladı. Yedi senede tamamladı. Daha sonra on üç sene süreyle Kudüs'te bir hükümet sarayı yaptırdı. Rivayete göre bu binaların yapımında cinleri çalıştırmıştır. Kendisi başlarında olmadığı zaman cinler çalışmazmış. Hatta bir bastona dayalı olarak onlara hükmetmiştir. Sonunda bastonun içine bir ağaç kurdu girmiş ve kemirmeye başlamış. Tam inşaat sona erince baston kırılmış ve Süleyman peygamber düşmüş. Meğer Süleyman peygamber önceden vefat etmiş. Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilini anlarmış. Cinlere ve rüzgara hükmetme yetkisine sahipmiş. Üzerinde İsm-i Azam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzük sayesinde vahşi hayvanlar ve kuşlar ona boyun eğmişler.

İpek kuşu, çavuş kuşu, ibibik. Süleyman peygambere hizmet eden bir kuş. Çok uzaklardaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme özelliğine sahip. Bir gün su aramak için çok havalanınca Sebe ülkesini görüp Süleyman Peygamber'e haber vermiş, o da Belkıs'a Hüdhüd'ü elçi olarak göndermiştir.⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman kıssasıyla ilgili olarak zikredilen bir kuş. Hemen bütün dillerde çıkardığı sese veya başında bulunan sorguç şeklindeki renkli tüylere göre adlandırılan Hüdhüd, "coraciiformes" takımının "upupidae" familyasının tek üyesi olan ve taraklı tepeliğiyle tanınan bir kuş türüdür. Kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, öbür bölümleri pembeye çalan açık kahverengi, tepeliğinin uçları siyahtır. Yuvasını genellikle ağaç kovuklarına, duvar deliklerine ve kaya oyuklarına yapar.

⁵⁷ *Meydan Larousse*, c.11, s.640.

⁵⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 261-262-490.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'dan bahsederken diğer vasıfları yanında kendisine kuş dilinin öğretildiğini, cinler, insanlar ve kuşlara hükmettiğini ve onlardan müteşekkil olduğunu bildirmektedir. Ayetlerde bu konuda verilen bilgileri şöyle özetlemek mümkündür: Bir sefer esnasında ordularıyla birlikte karınca vadisine gelen Hz. Süleyman kuşları gözden geçirir ve Hüdhüd'ün orada olmadığını anlar. Sebebini sorarak eğer mazereti varsa bunu isbat etmesini yoksa canını yakacağını veya kafasını koparacağını belirtir. Çok geçmeden Hüdhüd gelip Hz. Süleyman'a onun bilmediği Seba Ülkesinden haber getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler ve onların dini inançları hakkında bilgi verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman Hüdhüd'e bir mektup vererek Sebe'ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, ileri gelen adamlarıyla istişare ettikten sonra Hz. Süleyman'a bazı hediyeler göndermeye karar verir.⁵⁹

İy hudhud-ı şabā be Sebā mī-firistemet

Binger ki ez kucā-be-kucā mī-firistemet

İy şabā **hüdhüdi**, seni Sebāya irsāl iderin görüñ nirden nireye dek seni irsāl iderin. Ya' nī iy şabā, seni kūy-ı cānāna gönderin ki 'aşıklañ sebāı kūy-ı cānāndur. Nazar eyle ki, seni ne 'azīz ve şerīf maḳāma gönderin. 'Uşşāḳ esrār-ı 'aşḳı keşf eylemek hem-rāz ve hem-zebān bulmadıklarından şabāyla müşāḫabet ve muḫākā iderler. Bu cihetdendir ki şabāya berīd-i 'āşīḳān ve peyk-i müştāḳān dırlar. (91b)

I.4.13. Ebu Leheb

Adı Abdü'l-Uzza b. Abdülmuttalib'dir. Ebu Leheb ise lakabıdır. Peygamberimizin amcası olup İslam dinine olan düşmanlığı ile ünlüdür. Bedr gazasından kısa bir süre sonra çiçek hastalığından ölmüştür. Edebiyatta adına Bü Leheb şeklinde de rastlanır ve daima menfî imajlarda yer edinir.⁶⁰

⁵⁹ Ömer Faruk Harman - Cemal Kurnaz, "Hüdhüd", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.18, s.461.

⁶⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.161-162.

Asıl künyesi Ebu Utbe olduğu halde babası ona, güzelliği sebebiyle ateş gibi parladığı veya öfkelenildiği zaman yanakları kızardığı için “Ebu Leheb” demiştir. Mekke’nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebu Leheb İslamiyet’ten önce Resul-i Ekrem’in dostuydu ve iki oğlu Utbe ile Uteybe’yi onun kızları Rukiyye ve Ümmü Gülsüm ile evlendirmişti. Ancak peygamber olduktan sonra kendisine şiddetle karşı çıktı. Hz. Peygamber’in putlarla mücadelesi sebebiyle onun aleyhinde en korkunç düşmanlarıyla iş birliği yapmaktan çekinmedi.

Ebu Talib’in ölümünden sonra Haşimiler’in reisi olan Ebu Leheb, kabile içi dayanışmayı sağlama mecburiyetinden dolayı Hz. Peygamber aleyhinde yürütülen faaliyetlere karşı çıkarak onu himaye etti. Ancak bu durum uzun sürmedi.

Ebu Leheb, Hz. Peygamberi her yerde takip ederek sözlerini yalanlamaya, onun bir sihirbaz ve yalancı olduğunu, kavmini birbirine düşürdüğünü, sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini söylemeye devam etti. Bedir Gazvesi’ne katılmayan Ebu Leheb yerine As b. Hişam’ı gönderdi. Bedir’de müşriklerin bozguna uğradığını öğrendikten birkaç gün sonra Mekke’de öldü.⁶¹

Ebu Leheb’in adı yalnızca ara beyitte geçmektedir.

Der kār-ḥāne-i ‘aşq ez küfr nā-guzīrest

Āteş ki rā besūzed ger **Bu-Leheb** nebāşed (90a)

I.4.14. Sidre vü Tuba

Sidre’nin lügat anlamı “Arabistan kirazı” demektir. Kur’an-ı Kerim’de iki yerde geçer. Tefsirde bu ağacın “Arş’ın sağ yanında ilahi bir ağaç” olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim Miraç gecesi, Peygamberimiz de Cebrail’i burada görmüştür. Sidre’nin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Sidre’den ötesi Allah’ın zat alemidir. Sidre, beşer bilgisinin ve amellerinin son hudududur.

⁶¹ Mehmet Ali Kapar, “*Ebu Cehil*”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.10, s.178.

Tuba ise, Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda dalları aşağıya olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahi bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır. Bir rivayete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da yere düşürmüştü.

Divan şiirinde Tuba ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tuba’ya benzetilir.⁶²

Minnet-i Sidre vu Tübî zi pey-i sâye mekeş

Ki çü hoş bingerî iy serv-i revân in heme nîst

Sâye için **Sidre vü Tübî** minnetin çekme. Ya‘nî gölgelenmek için bunların minnetin götürme. Zîrâ im‘ân-ı nazar eyleseñ iy serv u revân bunların minneti hiç nesne degildir. (98b)

I.4.15. Seba/Sebe Ülkesi

Hicaz ile Yemen arasında kalan bir bölgenin eski adıdır. Melike Belkıs’ın diyarı olup halkı, önceleri güneşe taparken sonra Süleyman Peygamberin dinine girmişlerdir. Bağlık, bostanlık, yeşillik, çimenlik, akarsuları bol ve her tarafı çok güzel bir ülke imiş.⁶³

Yemen’de hüküm süren bir devlet. Adını devleti kurucusu olarak bilinen Sebe b. Yeşcüb b. Ya‘rub b. Kahtan’dan alır. Bu kişinin isminin Abdüşşems olduğu, savaşlarda esir ele geçirilen ilk Arap hükümdarı olması ve Yemen’e çok sayıda esir (sebaya) getirmesi sebebiyle kendisine Sebe lakabının verildiği söylenir. Kur’an-ı Kerim’de (Neml Suresi, 27/20-40) ve Sebe kitabelerinde Sebe bir toplum adı olarak geçer. Sebe Devleti’nin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar bölgede kurulan en eski devletin Sebe olduğunu ileri sürmüştü, M.Ö yaklaşık 2500 yıllarına ait Sümer kitabelerinde geçen “Saba” ve “sabam” kelimeleriyle Sebe Devleti’nin kaste-

⁶²Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.481-543-544.

⁶³ Pala, *age*, s. 457.

dilme ihtimalinden hareketle Sebe'nin tarihinin M.Ö 3000'li yıllara uzandığı tahmininde bulunmuştur. Hz. Süleyman'ın zamanını dikkate alarak bu devletin M.Ö X. yüzyıl öncesinde kurulduğunu ileri sürenlerin yanı sıra Sebe'den bahseden kitabelerinin eskisinin M.Ö VIII. yüzyıla ait olmasından hareketle kuruluşu IX. Yüzyılın ortasına taşıyanlar da vardır. O dönemdeki komşu devletlerinden kalan eserler arasında Hz. Süleyman ile Sebe melikesi arasında geçen olaylardan bahseden bir kitabe rastlanmamıştır.

Ahd-i Atik'te Sebe halkının kökeni hakkında bilgi verilmekte, Sebe kraliçesinin Hz. Süleyman'ı görmek ve peygamber olup olmadığını anlamak için baharat, altın ve kıymetli taşlardan oluşan hediyelerle birlikte Kudüs'e geldiği, ziyareti sırasında ona iman ettiği ve kendisine verilen hediyelerle ülkesine döndüğü bildirilmektedir.⁶⁴

İy hudhud-ı şabā be Sebā mī-firistemet

Binger ki ez kucā-be-kucā mī-firistemet

İy şabā hüdhüdi, seni **Sebā**ya irsāl iderin görüñ nirden nireye dek seni irsāl iderin. Ya' nī iy şabā, seni kūy-ı cānāna gönderin ki 'aşıklarunñ sebāsı kūy-ı cānāndur. Nazar eyle ki, seni ne 'azīz ve şerīf maḳāma gönderin. 'Uşşāk esrār-ı 'aşkı keşf eylemek hem-rāz ve hem-zebān bulmadıklarından şabāyla müşāḳabet ve muḳākā iderler. Bu cihetdendir ki şabāya berīd-i 'aşīḳān ve peyk-i müştāḳān dirler. (91b)

I.4.16. Hz. Musa Ve Karun

Hz. Musa, Musevi dininin kurucusu, İsrail peygamberi ve kanun koyucusu. Levi boyundan. Hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bilinenler bir takım masal ve efsane niteliğindedir. Eski kaynaklar onun Mısır'da doğduğunu, Firavun zamanında yaşadığını, Mısır tarihinde birçok siyasi olayda yer aldığını, sonra kavmiyle Mı-

⁶⁴ İsmail Yiğit, "Sebe", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.36, s. 241-243.

sır'dan çıktığını yazar. Musa'nın ana babasının kim olduğu bilinmez. Anasının adının Asiye olduğu daha çok İslam kaynaklarında ileri sürülür.⁶⁵

Karun; Musa Aleyhisselamin amcasının oğlu olup büyük servet sahibi ve servet azgını idi. Hazinelelerinin anahtarlarını, müteaddid adamlar zorlukla taşıyabilirdi. Süslenmiş üç yüz cariye ve dokuz bin adamları yanında bulunduğu halde halkın yanına çıkardı. Konağının kapısını altından yaptırmış, duvarlarını altın levhalarla kaplatmıştı. Firavun ve Haman gibi Karun da Musa Aleyhisselamı “Çok yalancı bir sihirbazdır!” diyerek red ve tezkib etmişti. Musa Aleyhisselam Karun'un kötü tutum ve davranışlarını akrabası olduğu için af ve müsamaha ile karşıladı.

Karun, Musa ve Harun Aleyhisselamdan sonra İsrailoğullarının en bilgisi ve üstünü idi.⁶⁶

Kur'an-ı Kerim'de adı Firavun ve Haman ile birlikte anılır. Bir rivayete göre Firavun'un nazırı bir rivayete göre ise Hz. Musa'nın kavminden ve hatta akrabalarından olup çok zengin ama cimri ve zalim bir kişi imiş. Allah kendisine çok büyük bir servet verdiği halde zekat vermeyip servetiyle kibirlenmiş. Sonunda Hz. Musa'nın duası vasıtasıyla yere geçmiştir. Önceleri fakir bir kişi imiş. Hz. Musa ona ilm-i kimyayı öğretmiş ve o da zengin olmuş.

Edebiyatta zenginlik ve cimrilik sembolü olarak kullanılır. Karun'un hazinelerine “Genc-i Revan” denilirmiş.⁶⁷

Zi bî-ħodî taleb-i yâr mi-koned Hâfız

Çu muflisî ki taleb-kâr-i genc-i Kârûn est

Bî-ħod lâ ya' kıl ve yâ maşdar. Talebüñ yâre izâfeti maşdaruñ mef'ûlinedür. Müflis şol kimse ki aqçe ve altun şâhibi iken manqır harclanmağa ihtiyâc ola. Zîrâ fels fânuñ fethi ve lâmuñ sükûnuyla manqıra dirler. Cem' -i kılleti eflus ve cem' -i

⁶⁵ *Meydan Larousse*, c.9, s.75.

⁶⁶ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.1, Ankara 2005, s. 84-85.

⁶⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.313.

keşreti fülüs gelür. Kâr edât-ı fâ'ıldür. Gâh olur ki elifini hızf idüb ger dirler. Sitem-ger ve cefâ-ger gibi. **Qārūn, Hazret-i Mūsā** peygamberüñ akrabāsından bir kimsedür ki keşret-i mälla meşhürdür. (82b)

I.4.17. Eşhur-ı Hurum

İslamdan evvel, harbin ve ölümün haram kabul edildiği Arabi aylarından “Zil-kade, Zilhicce, Muharrem ve Receb” ayları.⁶⁸

Beresân bendegî-i duhter-i rez gū be der āy

Ki dem u himmet-i mā kerd zi gam āzādet

İy sākî, bizden rez duhterine kulluk irişdür di, taşra çık ki bizüm himmetimüz nefesi seni gamdan āzād eyledi. **Eşhür-ı hurum** gelmekle şarāba yasağ olağandır. Ve 'ıyd-ı hümāyün gelmekle icāzet olur. H̄āce hazretleri bu ma' nā[y]ı kināyetle buyurur. ' Ārif olan añlar. (85a)

I.4.18. Hz. İsa

Kur'an'da adı geçen ve kendisine kutsal kitap İncil verilen peygamber. Hz. İsa Kur'an-ı Kerim'de İsa, İbn-i Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen “Allahtan bir ruh ve kelime” olarak tavsif edilen ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir. Hristiyanlıkta ise İsa Mesih Tanrı'nın oğlu, dolayısıyla Tanrı kabul edilmektedir. İsa gerek Hristiyanlıkta gerek İslam'da hem İsa hem de Mesih olarak adlandırılmaktadır. Ancak Kur'an'daki Mesih kelimesi Hristiyanların bu kelimeye yüklediği anlamda değildir.

İslam'a göre İsa, resullerin en büyükleri olan beş “ulü'l-azm” peygamberden biridir. On beş surede doksan üç ayette ismi veya bir sıfatı zikredilmektedir. Kur'an'da hem İsa hem de Mesih olarak adlandırıldığı gibi başka isimlerle de anılmaktadır.

⁶⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s.237.

Kur'an'da İsa'nın doğduğundan, öleceğinden ve tekrar hayata döneceğinden söz edilir. Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından öldürülmediği ve asılmadığı Kur'an'da açıkça belirtmekle birlikte akıbeti, ölüp ölmediği ve semaya ref'inin nasıl olduğu konusu hem müslümanlarla hristiyanlar arasında hem de müslümanların kendi aralarında tartışmalıdır.

Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeler Kur'an'da şu şekilde belirtilmiştir: Beşikte iken olgun bir insan tavrıyla konuşmuştur. Çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyip onu canlandırmıştır. Anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmiştir. Ölülerini diriltmiştir. Evlerde yenilen ve biriktirilen şeyleri haber vermiştir. Semadan sofrayı indirmiştir.⁶⁹

İsa Aleyhisselam ölülerini Esmâ-yı Hüsnâ'dan "Ya Hayy'u Ya Kayyum" esmasıyla diriltirdi. İsa Aleyhisselamın zamanında tıp üstündü. Fakat doktorlar anadan doğma körün gözünü açmaktan, barsak hastalığını iyileştirmekten acizlerdi. İsa Aleyhisselam ise doktorların gördürmekten aciz kaldıkları anadan doğma körleri gördürüyor, onların iyileştiremedikleri alaca hastalıklarını iyileştiriyor hatta ölülerini bile diriltiyordu.⁷⁰

Ez revân-bağşı-yi ' İsa nezenem piş-i tû dem

Z'ânki der rûh-fezâyî çu lebet mâhir nîst

Senûn önünde ' İsanun rûh bağışlayıcılığından nefes urmam ya' nî tekellüm eylemem. Zirâ rûh artırıcılıkta senûn lebüñ gibi mâhir degildir. Ya' nî hayât-efzâlıkda olan mahâretün **Hâzret-i ' İsa'** da yokdur. (83b)

I.4.19. Hz. Yakub

İbrani peygamberi. İshak ile Rebeka'nın oğlu. İslam inancına göre Ays adlı bir kardeşi vardır. Onun Şam tarafına gitmesi üzerine Yakub, Kenan ilinde kaldı ve babasının ölümünden sonra onun yerine geçti. Kur'an'ın çeşitli yerlerinde özellikle Yusuf suresinde Yakub'dan söz edilir. Yakub'un on iki oğlu vardı. Bunlar arasında

⁶⁹ Ömer Faruk Harman, "İsa", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, c.22, s. 465-467.

⁷⁰ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, c.1, s.316.

Yusuf'u çok sevdiği için kardeşleri onu bir kuyuya attılar. Yakub sevgili oğlunun kaybolmasına çok üzüldü. Bu üzüntü yıllarca sürdü ve devamlı ağladığı için gözleri kör oldu. Kıtık yıllarında zahire almak için Mısır'a giden oğulları orada Yusuf'u buldular. Yusuf kardeşlerine gömleğini vererek babasının gözüne sürmelerini ve bu şekilde gözlerinin açılacağını söyledi. Yusuf'un kardeşleri Kenan iline hareket ettikleri zaman Yakub, Yusuf'un kokusunu almıştı. Yusuf'un gömleği gözlerine sürülünce Yakub görmeye başladı. Bundan sonra oğullarını alarak Mısır'a gitti ve sevgili oğlu Yusuf'a kavuştu. Mısır'da on yedi yıl daha yaşadı. Yakub'un lakabı İsrail olduğundan onun soyundan gelenlere "Beni İsrail" denir.⁷¹

Yakub Aleyhisselam'ın adının geçtiği bölümde Hz. Yusuf'a olan özlemi yer almaktadır. Hz. Yakub Aleyhisselam, Hz. Yusuf Aleyhisselamdan dolayı üzüntülere düşmüştür. Yakub Aleyhisselam zayıflamış, yaşlanmıştı. Bir gün ona komşusu:

"Ey Yakub! Sen de gördüğüm şu başına gelen hal nedir? İhtiyarladın, tükendin, gittin! Sen bu gidişle babanın eriştiği yaşa bile erişemeyeceksin." dedi.

Yakub Aleyhisselam:

"Zamanın uzunluğu ve üzüntülerin çokluğu.." dedi.⁷²

Şenīdeem sohenī hoş ki pīr-i Ken' ān goft

Firāk-ı yār ne ān mī-koned ki betvān goft

Pīr-i Ken' ān **Hāzret-i Ya' kūb** peygamberdür.

Hāce buyurur, bir güzel söz işitmişüm ki **Hāzret-i Ya' kūb** didi yāruñ firākı ol hāleti eylemez ki dimek mümkün ola. Ya' nī yāruñ firākı bir iş işler ki kābil-i ta' bīr degil. (86a)

⁷¹ *Meydan Larousse*, c.12, s.702.

⁷² Köksal, *Peygamberler Tarihi*, c.1, s. 267.

I.5. Eserde Geçen Aruz Kalıpları

Aruz ölçüsü, VIII. yy'da Arap edebiyatında doğan ve bu yüzyıldan başlayarak Arap şiirinde kullanılan bir şiir ölçüsüdür. Önce İran edebiyatını etkisi altına alan aruz, İran şiirlerindeki değişiklikleriyle de öteki edebiyatlara girmiştir. X. yy'dan başlayarak İslam dinini ve kültürünü benimseyen Türklerin edebiyatına da girmiş ve hece ölçüsü ile birlikte kullanılmıştır.

Aruz ölçüsü, Arap dilinde hecelerın seslerine, bir başka deyimle hece sonlarındaki harflerin harekeli ve sakin oluşu temeline dayanır. Türk Dili, Arapça'dan büsbütün ayrı ve uzak bir dil ailesinden olduğu için başta çok yadırganmış, uzun ünlüler bulunmadığı için de uygulanmasında güçlükler yaşanmıştır. Ancak İslam dininin ve İran edebiyatının etkisiyle dile birçok Arapça- Farsça kelime ve tamlamalar, hatta dil kaideleri girmeye başlayınca bu sıkıntılar zamanla aşılmıştır.

I.5.1. Hezec Bahri

Hezec Arapça'da "güzel sesle ve bağırarak şarkı söyleme" demektir. Arap aruzunun 6. bahridir. Bu bahir İran şiirinde çok kullanılmış ve 28 değişik kalıp üretilmiştir. Ayrıca 24 rubāi kalıbı da bu bahirden çıkarılmıştır. Hecez bahri, Türk şairlerince de sevilen bir bahirdir.

Me fā 'ī lün / Me fā 'ī lün / Me fā 'ī lün / Me fā 'ī lün

* _ _ _ * _ _ _ * _ _ _ * _ _ _

67. gazel bu vezinle yazılmıştır.

Mudāmem mest mī-dāred nesīm-i ca' d-ı gīsūyet

Ḥerābem mī-koned her dem firīb-i çeşm-i cādūyet (96b/ Gazel67)

Mef 'ū lü / Me fā 'ī lü / Me fā 'ī lü / Fe 'ū lün

_ _ * * _ _ * * _ _ * * _ _

52, 65, 68. gazeller bu vezinle yazılmıştır.

Hengām-i vedā' -ı tu zi bes girye ki kerdem

Dür ez ruḥ-i tu çeşm-i merā nūr nemādest (81a/ Gazel 52)

Der Ka‘be-i kŭy-ı tu her ān kes ki der āyed

Ez kıble-i ebrŭ-yı tu der ‘ayn-ı nemāz est (98a/ Gazel 68)

I.5.2. Remel Bahri

Remel, Arapça’da “koşma, hızlı yürüme” demektir. Arap aruzunun 8. Bahridir. Esas kalıbı müseddes yani mısra’da 3, beyitte 6 “Fa‘ ilātŭn”dür. İnan aruzunda ise asıl şekli müsemmen, yani beyitte 8 tef‘ ileidir. İnan aruzunda bu bahirden türetilmiş 17 kalıp vardır. Çok kullanılmış bir bahirdir. İlk yüzyıllardan başlayarak bütün nazım şekillerinde en çok kullanılan bu bahrin kalıpları olmuştur.

Remel bahrinin aşağıdaki ilk kalıbı, hem ahengi hem de kullanımının kolaylığı nedeniyle Türk şairlerince en çok benimsenen ve kullanılan kalıptır. Türk şiirindeki gazellerin üçte birine yakın kısmı bu kalıpla söylenmiştir.

Fā ‘i lā tŭn / Fā ‘i lā tŭn/ Fā ‘i lā tŭn/ Fā ‘i lŭn

_ * _ _ _ * _ _ _ * _ _ _ * _ _

50. gazel bu vezinle yazılmıştır.

Bulbuli berg-i guli hoşreng der minķār dāšt

Venderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāšt (78a/ Gazel 50)

Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lŭn

** _ _ ** _ _ ** _ _ ** _ _

(Fā ‘i lā tŭn)

(fa‘ lŭn)

_ * _ _

_ _

Bu kalıpta ilk tef‘ilenin “fā‘ ilātŭn” ve son tef‘ilenin “fa‘ lŭn” şeklinde değıştirilerek kullanılması gibi bir özellik vardır. Bu değışiklikler kalıba canlılık va kolaylık getirmiş ve dört ayrı şekilde yararlanılmasını sağlamıştır.

Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lŭn

Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fa‘ lŭn

Fā ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe ‘i lā tŭn / Fe‘ ilŭn

Fā ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / fa‘ lün

54, 56, 58, 59, 69. gazeller bu vezinle yazılmıştır.

Merdum-i dīde-i mā cuz be ruḥet nāzır nīst

Dil-i ser-gešte-i mā ḡayr-ı turrā zākır nīst (83a/ Gazel 54)

Der ŧıgıftem ki der ĩn muddet-i eyyām-ı firāk

Ber giriftı zi ḡarĳfān dil u dil mī-dādet (85a/ Gazel 56)

Dovlet ān est ki bī-ḡūn-ı dil āyed be kinār

Verne bā sa‘ y [u] ‘amel baḡ-ı cinān ĩn heme nīst (98b/ Gazel 69)

I.5.3. Muzārĳ Bahri

Muzārĳ, sözlük anlamıyla “benzeyen, ortak” demektir. Remel ve hezec bahirlerine benzediği için bu ad verilmiştir. İmam Hālĳl’in aruzunda da adı Müřtabih’dır. 12. bahirdir. Esas şekil müseddes, yani mısra‘da “Mefā‘ ilün, fā‘ ilātün, mefā‘ ilün” olduğu halde kalıpları murabbā olan “Mefā‘ ilün fā‘ ilātün” şeklinden türetilmiştir. İnan aruzunda bahrin asıl kalıbı sekizlidir. Mısra‘da “Mefā‘ ilün fā‘ ilātün mefā‘ ilün fā‘ ilātün”. 20 kadar değişik kalıbı olduğu halde en çok “Mef‘ ūlü fā‘ ilātü mefā‘ ilü fā‘ ilün” kalıbı kullanılmıştır.

Mef‘ ū lü / Fā‘ i lā tū / Me fā‘ i lü / Fā‘ i lün

__ * _ * _ * * _ _ * _ * _

Bu kalıp Türk şiirinde Muzārĳ bahrinin en çok kullanılan kalıbı olduğu gibi Türk aruzunun öteki kalıpları arasında da en çok başvurulan kalıplardan biridir. İlk devirlerden başlayarak kesintisiz hemen her şairin beğendiği ve benimsediği bir kalıptır. şairin çalıştığımız gazellerinde en çok bu vezne rastlanmıştır. 48, 49, 51, 55, 60, 63, 64. gazeller bu vezinle yazılmıştır.

İy hudhud-ı řabā be Sebā mī-firistemet

Binger ki ez kucā-be-kucā mī-firistemet (91b/ Gazel63)

İfşā-yı rāz-ı ḥalvetiyān ḥāst kerd şem’

Şükr-i Ḥodā ki sırr-ı dileş der zebān girift (75a/ Gazel48)

Her geh ki dil be ‘aşq dehi ḥoş demī buved

Der kār-i ḥayr ḥācet-i hiç istiḥāre nīst (84a/ Gazel55)

Mef‘ū lū / Fā‘i lā tūn / Mef‘ū lū / Fā‘i lā tūn

__ * * __ __ * * __

(Müs tef‘i lün / Fe‘ū lün / Müs tef‘i lün / Fe‘ū lün)

(__ * * __ __ * * __)

Muzārī bahrinin bu kalıbı ilk ve üçüncü cüzlerde vurguların yerleri değiştirilerek Münserih bahrinin “ Müs tef‘i lün Fā‘ū lün Müs tef‘i lün Fā‘ū lün” kalıbı şeklinde de okunabilir, yani iki türlü taktī vardır. Edebiyat kitaplarımızda bazen münserih bahrinin kalıbı olarak da gösterilmiştir. İncelediğimiz kısımda yalnızca 66. gazelin vezni bu şekildedir.

Bī-muzd būd u minnet her ḥidmetī ki kerdem

Yā Rab mebdād kes rā maḥdūm-ı bī-‘ ināyet (95b/ Gazel 66)

I.5.4. Müctes Bahri

Müctes, Arapça’da “kesilmiş, koparılmış” anlamına gelir. İmam Halil’in düzenlediği aruz sisteminde 14. bahirdir. Asıl kalıbı müseddes “Müstef‘ilün fā‘ilātün fā‘ilātün” ise de uygulamada “Müstef‘ilün fā‘ilātün” olarak murabba şekliinden kalıplar türetilmiştir. Bundan dokuz değişik kalıp çıkarılmıştır. İran’da en çok kullanılan “Me fā‘i lün / Fe‘i lā tūn / Me fā‘i lün Fe‘i lün”dür. Bu, Türk şiirinde de bahrin en çok kullanılan kalıbıdır. İlk yüzyıllardan başlayarak Eski Türk edebiyatında ve Tanzimat’tan sonra değişik nazım şekillerinde çokça görülür. Ama bu bahrin kalıplarıyla daha çok gazel söylenmiştir.

Me fā‘i lün / Fe‘i lā tūn / Me fā‘i lün / Fe‘i lün (Fa‘ lün)

* __ * * * __ * __ * * __ (__)

53, 57, 61. gazeller bu vezinle yazılmıştır.

Zi girye merdum-ı çeşmem nişeste der hūn est

Bebīn ki der talebet hāl-i merdumān çūn est (82a/ Gazel 53)

Merov be hāne-i erbāb-ı bī-muruvvet-i dehr

Ki genc-i ‘āfiyetet der serāy-ı hūişten est (91a/ Gazel 61)

I.5.5. Hafif Bahri

Arap aruzunun 11. bahridir. Aslı mısra’da “Fā i lā tūn Mūs tef i lūn Fā i lā tūn) olan müseddes kalıbı hiç kullanılmamış, Arap şiirinde bundan üretilen dokuz kalıbı görülmüştür. İran ve Türk edebiyatında çokça kullanılan bir bahirdir. Türk aruzunda tek kalıbı vardır. İncelediğimiz kısımda, yalnızca 62. gazel bu vezinle yazılmıştır.

Fe ‘ i lā tūn / Me fā ‘ i lūn / Fe ‘ i lūn

** __ * _ * _ ** _

(Fā ‘ i lā tūn) (Fa ‘ lūn)

(_ * __) (__)

Veh ki durdāne-i çunīn nāzik

Der şeb-i tār suftenem heves est (91b/ Gazel 62)

II. BÖLÜM

Bu çalışmada Südi'nin “Şerh-i Divan-ı Hafız” adlı eserinin Erzurum İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, 330 numarada kayıtlı olan nüshası esas alınmıştır.

Hafız'ın Farsça beyitlerini olduğu gibi Latin harflerine aktarmada Mehmet Kanar'ın “Hâfız Dîvânı 1-2”⁷³ adlı eserinden yararlanılmıştır.

II.1. GAZEL ŞERHLERİ

[75a]

II.1.1. Ğazel-i Diğer- 48

[Mef ' ũ l ũ / Fā ' i lā t ũ / Me fā ' i l ũ / Fā ' i l ũ n]

Metn-i Beyt:

Ğusnet be ittifāk-i melāĞat cihān girift

Ārī be ittifāk cihān mītevān girift

Ğusn gűzellik. MelāĞat, tuzlulukdur.⁷⁴ Ammā lezzet ma' nāsında műsta' meldűr. İttifāk, melāĞata muzāf olmuřdur. Ārī eved dimekdűr, ' Arabīde ne' am ma' nāsına.

MaĞsűl-i Beyt:

Senűn gűzelligűn melāĞat ittifākıyla cihānı tűtdi. Ya' nī ' ālem Ğalkını firifte eyledi. Eved ittifākıyla cihānı tűtmaĞ olur.

Metn-i Beyt:

İfřā-yı rāz-ı Ğalvetiyān Ğ' āst kerd şem'

řűkr-i Ğodā ki sırr-ı dileř der zebān girift

İfřā if' āl bābından mařdardur, fāř eylemek ma' nāsına. Ğalvetiyān Ğalvetinűn cem' idűr. Ğalvete mensűblar dimekdűr.⁷⁵ Ğ' āst kerd māzī māzīye muĞārin olsa ikin-

⁷³ Mehmet Kanar, *Hafız Divanı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

⁷⁴ Yazmada “tuzlulukdur” şeklindedir.

cisinden ma' nā-yı maşdarı murāddur, h̄'āst kerden taq̄dirinde. Fā' ili şem' dür. Şükr-i Hudā maşdaruñ mef' üline izāfetdür ki beyān-ı şīn-ı zamīri şem' e rāci' dür ki girift, alışdı ma' nāsınadır. Bir nesneye āteş alışmak gibi tutmak ma' nāsına d[i]yen haṭā eyledi.

Maḥşül-ı Beyt:

Şem' ehl-i ḥalvetüñ sırrını ifşā eylemek istedi. Allāha şükr ki dilinüñ sırrını zebānına ya' nī fitīlesine alışdı. Hāşılı şem' üñ dilinde ḥa[l]vetiler ḥaḳḳında nār-ı ḥased peydā olub rāzlarını fāş eylemek istedi. Allāha şükr ki dilinüñ sırrı ya' nī āteş-i ḥased zebānına alışdı ya' nī fitīlesine ki nuṭṭa mālīk olmadı. Pes ifşā-[yı] rāz idemedi. Zebān fitīlede yanan āteşden murāddur. Şükr Allāha ki gönlinüñ sırrını dilinde tutdı d[i]yen de haṭā eyledi.

Metn-i Beyt

Mi-h̄'āst gul ki dem zened ez reng u büy-ı düst

Ez ḡayret-i şabā nefes ender dehān girift

Ba' z-ı nüshada (Ez ḡayret-i şabā nefeseş der dehān girift) vāḳi' dür. Ammā ikisinüñ me'ālī birdür. **Mi-h̄'āst** ḥikāyet-i ḥāl-i māzīdür. **Demden** murād, nefes ya' nī tekellüm eyleye dimekdür. Şīn-ı zamīr güle rāci' dür. **Nefes ender dehān girift** sözünü aḡzında tutdı ya' nī söylemedi.

Maḥşül-i Beyt:

Gül dilerdi ki dostuñ reng ü büyüñden nuṭṭ eyleye ya' nī reng ve buda dostā öyküne ammā şabā ḡayretten nefesini aḡzında tutdı ya' nī söyletmedi. Hāşılı reng ü büy-ı yāre öykütmedi ve aḡzını açdurmadı dinilse vechi var. Ya' nī [75b] ḡonce şeklinden çıkarmadı, öykündürmedi. Cāyız ki girift bunda fi'l-i lāzım ola. Hāşılı şabānuñ ḡayretinden nefesi aḡzında tutdı ya' nī aḡzın açub nuṭṭa mālīk olmadı.

⁷⁵ Metinde iki kez yazılmıştır.

Metn-i Beyt:

Zīn āteş-i nühüfte ki der sīne-i menest

Ḥorşid şu' le ĩst ki der āsumān girift

Nühüfte gizli. **Ki**, rābıta-ı şıfatdur iki mışrā' ile ḥurşid mübtedā şu' le ĩst ḥaberidür. [**Der**], bā-yı şıla ma' nāsınadır. **Girift**, alışdı dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Bu gizli āteşden ki benüm sīn[e]mdedür güneş bir şu' ledür ki āsumāna alışdı ya' nī āsumān sīn[e]müñ āteşinden tutışdı. Ve ḥürşid andan bir şu' ledür. Sürürī bu beytün i' rābinda dimiş ki mışrā' -ı evvel mübtedā ve mısra' -i şānī ḥaberi intihā bu i' rābdan ḥazzı yoğimiş. Bu beytde girift 'ibāretlerini tutdı demekle ta' bir idenler tutdılar ḳaplar degil imiş.

Metn-i Beyt:

Āsüde ber kenār çu pergār mī-şodem

Devrān çu noḳta 'āḳıbetem der miyān girift

Āsüde diñlenmiş⁷⁶, rāḫat⁷⁷ olmuş ma' nāsınadır. **Pergār** bā-yı 'Acemīnūñ feth ve kāf-ı 'Acemiyyeyle pergel demek olur. **Mī-şodem**, ḫikāyet-i ḫāl-i māzī, olur dum demek olur. 'Āḳıbetün mimi, ma' nāda miyāna maşrūfdur.

Maḥşül-i Beyt:

Kenārda pergār gibi āsüde olur dum ya' nī ḫoş-ḫāl geçinirdüm. 'Āḳıbet, devrān noḳta gibi ortada tutdı ya' nī tutıb ortaya getürdi. Ḥāşılı ḫalkdan külliyeñ 'uzlet eyleyüb ḫuzürda [degil] idüm. 'Āḳıbet devrān beni noḳta-yı dā'ire gibi ortaya ya' nī ḫalk arasına tutub götürdi. Pergār ü devrān ü noḳta vü miyān, mürā' āt-ı nazīr şan' atıdur.

⁷⁶ Yazmada "vü diñlenmiş" şeklindedir.

⁷⁷ Yazmada "rāḫat" şeklindedir.

Metn-i Beyit:

Ān rûz şevk-i sâgar-ı mey ħarmenem besûht

K'âteş zi 'aks-i 'arız-ı sâkî der ān girift

K'âteş ki rābıta-ı şıfat. 'Ārız 'Ārabide rānuñ kesriyledir ammā 'Acem feth-i rāyla isti' māl ider. Kāfer ü ħātemde böyledür. Ĥāfız beytinüñ şerħinde üçünü bile öyle taħķik eylemiş. Bunda girift alışdı ve te'sir eyledi dimekdür.

Maħşül-i Beyt:

Bāde sâgarınıñ şevki benüm vücūdum ħırmenini ol gün yaķdı ve yandurdu ki sâķinüñ 'arızı 'aksinüñ āteşi ol meyde te'sir idüb aña alışdı. Şarābuñ kızarması ke- enne ki sâķinüñ 'arızı 'aksindendür ki Ĥ'āce'nüñ vücūdı ħırmenini yaķdı. Bunuñ gibiler iddi'ā olur, taħķik olmaz. Ya'nî şu'arānuñ de'āvisindendür bunda da girift lafzı ma'nāsına tutanlar tutkun tab' imişler.

Metn-i Beyt:

Ĥ'āhem şoden be kūy-ı muġān āstīn-feşān

Zīn fitnehā ki dāmen-i āħir zemān girift

Şoden reften ma'nāsınadır. Kūy-ı muġān meyĥāneler. Āstīn yeñ. Āstīn-feşān vaşf-ı terkībīdür. Fişānīdenden şaçmaķ ve silkmek ma'nāsınadır. Fitnehā fitnenüñ cem'idür. Ma'lüm ola ki her kelimenüñ āħirinde hā-yı resmī ola. Fitne vü jāle vü ġonçe vü h'āce gibi [76a] hā ile cem' oldıġı ħinde edāt-ı cem' ol hānuñ yerine yazarlar kendinüñ hāsı yazılmaz. Āħir bunda sükün-ı rā ile oķunur. Żarūret-i vezniçün āħir-dāmen zamāne izāfeti isti'āre tariķiyledür, izāfet-i beyāniyyedür. Zīrā dāmen-i āħir kendidür.

Maħşül-i Beyt:

Kūy-ı muġāna yeñüm silkerek giderem bu fitnelerden ki āħir zamān etegini tutdı ya'nî āħir zamānı tutdı. Ĥāşılı āħir zamānda vāķi' olan fitnelerden kırtulmaġçün kūy-ı muġāna şalını şalını varısaram murādı hoş-ħāl ve fāriġü'l-bāl giderüm. Āstīn-feşān isti'cālden kināyetdür diyenler isti'mālden ġafletlerinden 'indī söylemişler.

Metn-i Beyt:

Mey-**hor** ki her ki **āhir-i kār-i cihān bedīd**

Ez **gam sebük ber āmed u rıtl-ı girān girift**

Mey, muqaddem mef'ıldür horuñ ki, emr-i muhātabdur. **Ki** ta' līl. **Āhir-i kār** işüñ soñu. **Sebük** yeyn[i]dür ammā bunuñ gibi yerlerde fevrī ve tīzī. **Rıtl** rānuñ fetħi ve kesriyle ve t̄ānuñ sükūnuyla nışf batman ma' nāsınadur. Ammā böyle yerlerde büyük kadehdür. **Girān** kāf-ı 'Acemīnuñ kesriyle ağır ma' nāsınadur. Rıtl, girān ile vaşf eyledüğü toluluğı i' tibārdur. Ya' nī yarım batman bāde ile tolu ağır kadehi ele aldı.

Maḥşül-i Beyt:

Mey iç zīrā her kimse ki dünyānuñ soñ işini gördi gamdan çıkdı ve rıtl-ı girān tutdı. Ya' nī kimse ki dünyānuñ serī' ü' z-zevāl ve fānī maḥz olduğın gördi vü bildi. 'Ale'l fevr gam-ı dünyādan çıkdı ve 'ayş u nūşa mübāşir olub ağır kadehler aldı.

Metn-i Beyt:

Ber berg-i gül be **hün-i şakāyık nüvişte end**

K'ānkes ki **puḥte şud mey-i çün ergavān girift**

Şakāyık lāleye dirler, puḥte lafzıyla bādeye ihām iderüz. Zīrā bādenüñ bir adı puḥtedür. **Mey-i çün ergavān** girift ibāretine muzāf olmuşdur, ergavān gibi mey di-mekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Berk-i gül üzerine şakāyık hūniyla yazmışlardur ki, ol kimse ki puḥte oldı. Ergavān gibi kızıl bāde tutdı ya' nī içdi. H'āce iddi' ā ider ki berk-i gülüñ kızardığı zātından degildür. Belki üzerine şakāyıkūñ kaniyla mışrā'-ı şānīnuñ mażmūnını yazmışlardur andan kızarur. Mażmūn budur ki ol kimse ki puḥte-re'y ve mücerreb rüzgār oldı. Kırmızı bāde nūş eyledi ya' nī elezz-i zevk bāde-nūşlık zevkidür. Pes puḥte-re'y bu zevki terk eylememek gerek.

Metn-i Beyt:

Mey dih be-cām-ı zer ki şabūhī şabūhyān

Çün pādīşāh⁷⁸-i tīg-i zer-efşān cihān girift

Şabūh tañ vaqtinde şarāb içmege dirler. Tañ vaqtinde içilen şarāba dirler diyen ‘indī söylemiş. **Zer-efşān** vaşf-ı terkībīdür, **efşānīden** silkinmek ve saçmak ekşer kâgazda isti‘ māl olunur. Kılıcda isti‘ māl ma‘ hūd degil meger ki ğılāfı zer-efşān ola.

Maḥşūl-i Beyt:

Bāde iç altun kadeḫle ki şabāḫ vaqtinde şabūḫ idenlerūñ şabūhı pādīşāḫ gibi altun [76b] sepilmiş kılıcıyla cihānı tıtdı. Ya‘ nī keyfiyyet vücūd ‘ālemini ihāta eyledi. Yāḫūd şabūḫ idenlerūñ şabāḫı ‘ālemi altunlu kılıc ile rüşen eyledi. Ya‘ nī vücūdları ‘ālemine nūr u ziyā virdi. Bu beyt dīvānlarda bulunmadı ammā şāriḫler yazmışlar, pes ihmāli lāyık görilmedi.

Metn-i Beyt:

Ḥāfız çü āb-ı luṭf zi nazm-ı tu mī-çeked

Ḥāsīd çigūne nukte tevāned ber ān girift

Āb-ı luṭf izāfet-i beyāniyyedür. **Mī-çeked** fi‘l-i muzāri‘ çekīdenden tammaḫ ma‘ nāsınadır.

Maḥşūl-i Beyt:

İy **Ḥāfız** çünki nazmuñdan āb-ı leṭāfet tamar ya‘ nī nazmuñ laṭif ü āb-dād[e]dür. **Ḥāsīd** ne vechle üzerine nukte tıtmaga kādirdür. Ya‘ nī daḫl u ta‘ n eylemege kādīr degıldür. Ba‘ z-ı nüshada maḫlaşı böyle vāқи‘dür.

Metn-i Beyt:

Furşat neger ki fitne çü der ‘ālem üftād

Ḥāfız be cām-ı mey zed u ez ğam-kerān girift

⁷⁸ Yazmada “pādīşeh” şeklindedir.

Fırşat negerüñ muqaddem mef' ulidür. **Ki** beyân. **Üftād** vāvla ve vāvsuz luğatdür. **Be-cām-ı mey zed** ya' nî kendi[yi] cām-ı bādeye urdı. Ya' nî bāde içmege başladı. **Kerān** kenār ma' nāsına. Türkçe kırañ dirler.

Maḥşül-i Beyt:

Fırşata nazar eyle çünki ' āleme fitne düşdi. Hāfız, cām-ı bādeye urdı ve ğamdan kenār tıtdı. Ya' nî cām-ı bādeye mübāşir olub ğamdan kırtuldu.

II.1.2. Ğazel-i Diğer- 49

[Mef' ū lü / Fā' i lā tü / Me fā' i lü / Fā' i lün]

Metn-i Beyt:

Sākī biyā ki yār zi ruḥ perde bergirift

Kār-ı çerāğ-ı ḥalvetiyān bāz dergirift

Sākī münādā edāt-ı nidā maḥzūfdur. **Bergirift** kıaldurdu dimekdür. **Ḥalvetiyān** Ḥalvetinüñ cem' idür. **Bāz dergirift** gine alışdı ya' nî tıtışdı.

Maḥşül-i Beyt:

İy sākī, gel ki yār ruḥından⁷⁹ perde-i ḥicābı kıaldurdu ve giderdi. Gine ehl-i ḥalvetüñ çerāğı işi yalıñlandı ve çerāğları rüşen oldı. Ya' nî ehl-i ḥalvetüñ çerāqları söyünmüşdi, gine o parladı. Hāşılı cānānuñ rüyını çerāğa teşbīh ider. Ve rüyını örtüb perde içine çekmesini çerāğüñ söyünmesine ve perde kıaldurub aña yüzini gösterdügini girü çerāğüñ yalıñlanmasına. Mısrā' -ı şānīnüñ ma' nāsını Ḥalvetilerüñ çerāğı işini girü tıtdı diyen maḥşūd-ı beyti bilmemiş.

Metn-i Beyt:

Ān şem' -i ser girifte diğer çihre berferūht

Vān pīr-i sāl-ḥorde cüvānī zi ser girift

⁷⁹ Yazmada "rūḥundan" şeklindedir.

[Çihre berferūht] qarinesiyle çehresin yalıñlandurdı dimekdür. Beyt-i sâbıķı tenvirdür. Şâl-ħorde yaşımaşdan kināyetdür. Zirā sāl, yıldur vü ħorde, yemiş dimekdür. Cüvānı zi ser girift gençlik başdan tıtdı ya' nı istināf eyledi dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Ol söyünmiş şem' gine çehresin yalıñlandurdı. Bu pır-i sāl-ħorde daḥı anuñ çehresini rüşen eylemeginden yeñiden cüvānlık tıtdı. Ya' nı başdan ḥāşılı çehresini mestür ü pūşide tıtdığından bize küllī za' f tārī oldı. Pes çehresin ki keşfeyledi. Anuñ şevķı ve zevķinden cüvānlık kesb eyledi. Bu iki beyt, bu ma' nāy[1] iş'ār ider ki cānānı bir 'ārıza sebebiyle çehresini pūşide tıtarımış ba' dehū ki 'ārıza [77a] ber-taraf oldı. Rüy-ı pākini mekşūf u nümāyān eyleye. Mısrā'-ı evvelūñ ma' nāsında ol 'uşşāķından ferāğat eylemiş. Dilber girü 'arz-ı cemāl eyledi diyen maḥşūda vāşıl olmamış.

Metn-i Beyt:

Ān işve dād 'aşķ ki taķvā zi reh bereft

Vān luṭf kerd dūst ki dūşmen ḥazer girift

Ba' z-ı nüşhada (Ān cilve kerd 'aşķ ki taķvā zi reh bereft) vāķi' dūr ve ba' zısında(Ān cilve kerd yār ki muftī zi reh bereft) ve ba' zısında yār yerine bāde vāķi' dūr. Pes evvelki nüşha ile dört şekl olur ve aşl nüşha ile beş⁸⁰ belki altı yeddi ammā biz mektūbı şerḥ iderüz. Bir vechle ki cemī' andan müstehrac ve müstenbaṭ ola inşāllāhu te'ālā. Ān ism-i işāretdür 'işveye. Lami' i Çelebī, manzūmesinde 'işve gönül aldamak imiş. Dād fi' l-i māzī-i müfred-i gāyib 'aşķ fā' ili. Ki rābıṭa-ı şıfat. Taķvā mübte-dā zi reh bereft ḥaberi ve bu cümle, şıfatıdır 'işvenüñ. Taķvā da taķī de perhīzkāra dirler. Zi reh bereft ya' nı taķvā ḳalkdı gitdi. Vān luṭf kerd dūst ya' nı mübālağa luṭf eyledi. Dūşmeden murād, raķībdür.

⁸⁰ Yazmada "peş" şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

‘Aşķ ol ‘işve ve cilve[y]i verdi ki taķvā yoldan kaķķdı. Ya‘ nī ‘aşķda bir ḥālet ve keyfiyyet vardur ki ‘aşıkı zühd-i ḥuşkdan sālim eyler veyā müftiye fetvā vermegi unutturur. Bāde de bu ḥālet ve keyfiyyeti verir. Dost daḥı ol luṭf u iḥsānı eyledi ki raķīb korķdı ki dost bizi kendiyeye taḥşiş eyleye. Ve andan temām i‘rāz eyleye. Yāḥūd yār ol ‘işve[y]i cilve[y]i eyledi ki ehl-i taķvā[y]ı taķvādan ve müfti[y]i fetvādan uşandurdu. Ya‘ nī bunlara yāruñ ‘aşķı bir ḥālet ve keyfiyyet virdi ki bi’l-külliyeye anları mu‘tād ḥidmetlerinden kaķdırub kendiyeye ta‘alluķ ve ta‘aşşuk ṭabā‘tını virdi. Bu bey-tüñ mışrā‘-ı evvelüñ ma‘nāsında ğayr-ı münāsib taṭvīl-i kelām idenlerüñ zevāyidine iltifāt olunmasın ki hīç nesne müfid degildir.

Metn-i Beyt:

Zinhār ez-İN ibāret-i şirīn-i dil-firīb

Güyā ki piste-i tu soḥen der şeker girift

Zinhār u zinhār luġatdür, bunda amān ma‘nāsınadır. **Dil-firīb** vaşf-ı terkībīdür. **Firībīden** gönül aldaçı dimekdir. Güyā ki piste-i tu bir nüşhada güyā bulundı elif ile. Sāyirinde heb güy yā ile bulundı. Yādan elif münāsibdür. Egerçi nādirdür. **Piste-**den murād dehānīdür. Zīrā şu‘arā dehānı pisteye teşbīh iderler. **Der şeker girift** şeker içinde tutdı ya‘ nī şeker ile kaķladı dimekdir. Şeker-i bādām şeker ü neḥūd şeker kişniç gibi. Zīrā bunlaruñ şekere kaķladı diyecek yerde der şeker girift dirler.

Maḥşül-i Beyt:

Amān senüñ gönül aldaçı tatlı elfāz ü ibāretüñden ke-enne ki senüñ dehānuñ sözini şekere kaķladı veyā tutdı. Ya‘ nī senüñ tekellümüñde bir dad u lezzet vardur ki işiden saña bī-iḥtiyār [77b] firifte ve aşüfte ve ālüfte olur. Güyā ki sözüñi şekere taķdurub çıkarırsın. Cāyızdır ki bu işiden bu muḥāṭab cānān ola ve cāyızdır ki tecrīd ṭarīķiyle Ḥāce kendine ḥiṭāb eyleye. Ya‘ nī nazmuñda bir dad u bir lezzet vardur ki mertebe-i siḥirdedür ki istimā‘ eyleyeni maġlūb-ı ‘aql eyler. İmdi amān bu siḥirde amān bunda. Ba‘zıların muṭavvel nā-münāsib kelāmına iltifāt olunmaya.

Metn-i Beyt:

Bār-i ğamī ki hātır-ı mā haste kerde būd

‘İsī-demi Ğodā befristād u bergirift

Bār yük. Ğamīda yā vahdet. Ki rābıt-ı şıfat. Hātır-ı mā muqaddem mef’ ulidür haste kerde būduñ ve bu cümle, şıfatdur ğama. Haste kerde būd mecrūh eylemişdi. Befristād bā te’kīd, firistād fi’l-i māzī-i ğāyib gönderdi dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Bir ğam yüki ki bizüm hātırımız mecrūh eylemiş idi. Ya’ nī bizi muḥkem incitmiş idi. Allāhu te’ ālā bir ‘İsī nefesli bir cān ṭabībini irsāl eyledi ve ol ğamı qaldırdı ve giderdi. Ya’ nī cānān firāqıyla hātırımız maġmūm ve mehmūm idi. Allāhu te’ ālā bize bir cānān irsāl eyledi ki ol ğamları külliyyen qaldırdı.

Metn-i Beyt:

Her serv-ḳad ki ber meh u hūr ḥusn mī-furūḫt

Çün tu der āmedī pey-i kār-ı diger girift

Hūr vāv-ı resmīyle güneş. Mī-furūḫt şatardı hikāyet-i ḥāl-i māzīdür. Pey-i kār-ı diger girift ğayr işüñ ardın ṭutdı. Ya’ nī ḥusn fūrūşluĝı terk idüb ğayr kāra mübāşir oldı. Zīrā sen gelmekle bıdā’ a ve sermāyesi bī-i’ tibār oldı. Kesāda düşdi.

Maḥşül-i Beyt:

Her serv boylı maḥbūb ki aya ve güneşe ḥusn şatardı. Ya’ nī ḥusn cihetinden te-fevvuḫ iderdi. Çünkü sen geldüñ, güze[l]lik şatıcılıĝı⁸¹ terk idüb ğayrı işe mübāşir oldılar. Zīrā sen oldıĝuñ⁸² yerde anlaruñ ḥusnüne revnaḳ ve revāc iş qalmadı. Pey-i kār-ı diger girift ma’ nāsını da’ vīden ferāĝat eylediler d[i]yen ‘ indī söylemiş.

⁸¹ Yazmada “şatıcılıĝı” şeklindedir.

⁸² Yazmada “oldıĝuñ” şeklindedir.

Metn-i Beyt:

Z'in kışşa heft gunbed-i eflāk porşedāst

Kūteh-naẓar beb'in ki sohen muhtaşar girift

Z'in ez-īnden muhaffefdür. Kışşadan murād hikāyet-i 'aşk u maḥabbetdür. **Günbed** kāf-ı 'Acemīnūñ zammıyla ḳubbedür. Ta'rib idüb cünbed dirler. Ba'z-ı nüshada eflāk yerine gerdün vāki'dür. **Şadā** yanşuya dirler. **Kūteh-naẓar** nāḳış naẓar ma'nāsınadır. **Sohen muhtaşar girift** bir nesne azacıḳ ve cüzvī i'tibār eylese muhtaşar girift ü muhtaşar dāşt dirler. Bunda sözde vāki'dür. Ya'nī 'aşk kışşasını cüzvī 'add eyledi dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

'Aşk u maḥabbet hikāyesinden yedi felek ḳubbesi pür-şadādur. Ammā ḳaşır naẓarı gör ki bu ḥuşūşda sözi muhtaşar tutdı. Ya'nī az i'tibār eyledi. Ḥāşılı aḥvāl-i 'aşk u maḥabbeti bilmeyen cüzvī şanur.

Metn-i Beyt:

Ḥāfız tu in du'ā zi ki āmūhtī ki yār

[78a]

Ta'vīz kerd şī'r-i tu rā vu be zer girift

Ḥāfız münādā ḥarf-i nidā maḥzūfdur. **Ki** ismdür kim ma'nāsına. **Āmūhtī** fi'l-i muzāri'-i muḥātabdur. Bunda lāzım vaki'dür. **Yā**, mışrā'-ı şāniye merhündür. **Ta'vīz** 'avze ḥamā'il ma'nāsında isti'māl iderler. **Be zer girift** altunıyla ḳapladı dimekdür. Ma'hūd kışşadır ki ḥamā'ili altun zūrūf içine vaz' iderler. Ba'z-ı nüshada be zer yerine zeber vāki'dür zeber ma'nāsına. Anlar zeber lafzını üç yerde isti'māl iderler. Üst ma'nāsına ve ez-ber ü ḥareket fethiyyede zeber dirler.

Maḥşül-i Beyt:

İy Ḥāfız, bu du'ā[y]ı sen kimden öğrendüñ ki yār senüñ şī'rüñi ḥamā'il idüb altunla ḳapladı veyā ḥamā'il idüb ezberledi. Ya'nī senüñ şī'ründe ḥāşşa vardur ki yār bülend-pervāz müstağnī iken bu ḳadar ta'zīm ve tekrīm ider.

II.1.3. Ğazel-i Diger- 50

[Fā ‘i lā tūn / Fā ‘i lā tūn / Fā ‘i lā tūn / Fā ‘i lūn]

Metn-i Beyt:

Bulbuli berg-i guli hoşreng der minķār dāšt

Venderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāšt

Bülbülide yā vahdet. **Berg** kāf-ı ‘Acemī ile yapraqdur ya‘nī nebātāt cinsinūñ⁸³ yapraqı. **Gül**ideki yā da vahdetdür ve bergün güle izāfeti lāmiyyedür. **Hoş** güle şıfatdur. Güzel renkli dimekdür. **Minķār** kuş burnına dirler. Aşlında ism-i āletdür. Naķr- dan ki ma‘nāsı her nesne[y]i bıçaķla veyā bir ğayr āletle oymaķdur. **Venderān vāv** harf-i ‘aţf, mutażammındur ma‘nā-yı hāletī. **Ender** zarf; **ān** işāretdür. Māba‘ dında berg ü nevāya enderānuñ hemzesi vāvla vāşıl olur. **Berg ü nevā** ‘aţf-ı tefsīridür. Her yerde ki berg lafzı nevāyla veyā sāzla berg [ü] sāz gibi zıkr olsa **bergden** murād, ni‘ metdür. **Nevā hod** ni‘ met ma‘nāsınadır. Şıhāh-ı Fursde berg sāz-ı miħmānī dimiş ya‘nī konuķluk yarağı vü esbābı. Hoş, eyi ma‘nā-yı iltizāmisi muħtemeldür. **Nālehā** nālenūñ cem‘ idür, inildiler dimekdür. Āhirinde hā-yı resmī olan kelime hā ile terkīb olsa ya‘nī edāt-ı cem‘i olan hā ile lālehā ve ‘acibehā ve jālehā gibi hā-yı resmī kināyetden şāķıţ olur, ğaflet olunmaya. **Zār** zelil ma‘nāsına. Zār u zelil dirler ‘aţf-ı tefsīr tarīķiyle. Ğāh olur ki zār u za‘if dirler. Za‘ife ‘aţf-ı tefsīr tarīķiyle. Ammā zārī, yā ile olıcak. **Zārīden**den müştakķ olur inledi ma‘nāsına. Pes feryād u fiĝān u nāleye ‘aţf-ı tefsīri vāķi‘ olur. Pes zārīyla zārınūñ beyninde fark fāhiş-i ğarābet bundadır ki Rūmuñ ekşeri ehl-i Fursi ikisinūñ arasını fark eylemedi. Ğattā birisi ki kendiye hüsn- i zannı ğālibdür. Hoş nālehā zār dāştuñ ma‘nāsına da hoş zār u nāleler tutdı dimiş. Bu iki mışrā‘da bile dāşt dāştī taķdirindedür ya‘nī hikāyet-i hāl-i māzīdür ve illā ma‘nā müstaķim olmaz.

⁸³ Yazmada “hüsünün” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Bir bülbül bir güzel renkli gül yaprağını minḳârında tutardı ve ol güle vuşlat ni‘met[in]de hoş zâr u ḥazîn nâleler var idi [78b] demekle ta‘bîr eyledüñ. Zirâ muḳtezâ-yı isti‘mâl böyledür. Meşelâ mâl-dâruñ ma‘nâsı mâlı var dimekdür. Bi-ḥasebi'l-isti‘mâl mâlı tıttıcı degildür. Egerçi muḳtezâ-yı luğat böyledür.

Metn-i Beyt:

Goftemeş der ‘ayn-i vaşl ñn nâle vü feryâd çîst

Goft mâ râ cilve-i ma‘şûḳ der ñn kâr dâşt

Şîn-ı zamîr bülbüle râci‘dür. ‘Ayn-ı vaşldan murâd, maḥz-ı vaşldur. Cilve ‘arz-ı cemâldür. ñn işâretdür nâle vü feryâd lafzına.

Maḥşül-i Beyt:

Bülbüle didüm maḥz-ı vaşlda bu nâle vü feryâd nedür. Bülbül didi cilve-i ma‘şûḳ bizi bu işde tıttı ya‘nî ma‘şûḳ ‘arz-ı ḥüsn-i cemâl eyledi. Ve bizi feryâd u fiğâna düşürdi. Ḥaşılı feryâd u fiğânum bî-sebeb degildür. Egerçi ‘ayn-ı vaşldayum.

Metn-i Beyt:

Yâr eger nenşest bâ mâ nîst cây-i i‘tirâz

Pâdişâh[î] kâm-rân bûd ez gedeyân ‘âr dâşt

Kâm murâd. Kâm-rân vaşf-ı terkîbîdür. Rânîdenden sürmek, murâd sürici dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Yâr eger bizümle oturub tırtmazsa ya‘nî muḥtaliḫ olmazsa maḥall-i i‘tirâz degil. Zirâ kâmrân [bir] pâdişâhdur. Gedâlardan ‘âr tıttar ya‘nî ‘ârı var.

Metn-i Beyt:

Der nemîgîred niyâz u nâz-ı mâ bâ ḥusn-i düst

Ḥurrem ân kez nâzenînân baḫt ber-ḥor-dâr dâşt

Der nemîgîred te'sîr eylemez dimekdür. **Niyâz** 'arz-ı hâcet ve **nâz** fahr ma' nâsınadır. **Bâ hüsn** bâ, harf-i şıla. **Hürrem** şad. **Nâzenînân** cem'-i nâzenîndür. **Nîn** ism-i mensûbı nâzdur hilâf-ı kıyâs üzre. **Zîrâ** nûn-ı evvelüñ nisbeten dahl yokdur. **Ammâ** nûn-ı şânî te'kîd-i nisbet içündür. **Ber-ğor-dâr** iki vaşf-ı terkîbînden mürekkebdür. Birisi ber-ğor biride dâr lafzıyla terkîbdür. **Ammâ** isti'mâl-i ber, vaşf-ı terkîbî hükminindedür. **Ber** yemiş; **ğordenden** yemek; **dâr** dârîdenden tutmak. **Ber-ğor** tutucu bahtı ola dimekdür.

Maşûl-i Beyt:

Bizüm niyâz u nâzımız dostuñ güzelliginden. Dost bize hiç iltifât eylemedi. İmdi sa'âdetlü oldur ki nâzenînlerden ber-ğor-dâr ya'nî naşîbli ve netîceli tâlî' ola ya'nî güzellerden fâyideli bahtı ola. Hâşılı güzellerden zevk ü şafâ almış sitâresi ola.

Metn-i Beyt:

Hîz tâ ber kilik-i ân naqqâş cân-efşân konîm

Kîn heme naqş-ı 'aceb der gerdiş-i pergâr dâşt

Hîz hitâb-ı 'âmmdur, kalk dimekdür. **Kilk** 'Acemden iki kâf bile mesmû' dur. 'Arabî ammâ edvâm kâf-ı evvelî[y]i 'Acemî oğurlar. Hâşılı ikisi de kâfî meksûr oğur. **Cân-efşân** vaşf-ı terkîbîdür. **Efşânîden** silkinmek ve saçmak ma' nâsınadır ve câyizdür ki vaşf-ı terkîbî olmayub efşân ism ola. Nişâr ya'nî saçıcı ma' nâsına ve cân konîm lafzınuñ muqaddem mef'ûli ola. Cânı efşân idelüm demek ola vech-i şânî eşağhdur. **Zîrâ** vech-i evvel hodrâ lafzını taqdîr eylemek muhtâcdur. **Hodrâ** cân-efşân konîm demek olur. **Kâf** harf-i ta'lîl. [79a] **în** işâretdür heme naqş ibâretine. **Gerdiş** ism-i maşdar. Gerdîdenden, dönüş ma' nâsına. **Pergâr** Türkçe pergel didikleri âletdür.

Maşûl-i Beyt:

Hîz ya'nî kalk tâ ol naqqâşuñ qalemine kendimüzi cân-efşân idelüm veyâ cânı efşân idelüm ki devr-i pergârde bu ne nuqûş-ı 'acîbesi var. Ya'nî eflâk-ı 'anâşırı kerihü'l-şekl ya'nî müdevver yarattı. Ve içlerinde 'acâyib mağlûkât halk eyledi dimekdür.

Metn-i Beyt:

Ger murīd-i rāh-ı ‘aşkī fikr-i bed-nāmī mekon

Şeyh-i Şan‘ān hırka rehn-i hāne-i hammār dāşt

Mürīd rāha ve rāh ‘aşka ve ‘aşk yā-yı hıṭābe muzāfdur. Ve mürīdüñ rāha izāfeti ism-i fā‘ ilüñ mef‘ üline izāfetidür. Şeyh-i Şan‘ān ‘Abdürrezzāk-ı Yemenī Hazretleridür ki “Düş ez mescid sū-yı meyḥāne āmed pīr-i mā” gazelinde tafşili geçmiştir. **Hırka** fuḳarā giydügi ferāceye dirler. **Rehn** tutı[y]a dirler. **Hammār** mübālağa ile ism-i fā‘ ildür, **hamr** şatıcı ma‘ nāsına.

Maḥşül-i Beyt:

Eger ‘aşkuñ yolına ṭālib iseñ bed-nāmlık fikrini terk eyle. Mısrā‘ -ı şānī hükm-i ta‘ lilde vāki‘dür. Takdīr-i kelām zīrā Şeyh-i Şan‘ān böyle ‘azīm mürşid iken Ḳayşariyye şehri kāfir elinde iken bir kāfir kızına ‘āşık olub hınzırlarına çobanlık eyleyüb kız ile şurb-ı hamr eyleyüb hıç bed-nāmlık fikrini eylemedi. Hāşılı kız şeyhden hamr taleb eyledi. Şeyh ise efḳar-ı nāsden idi. Ve hıç nesneye mālīk degil idi. Vardı bir hammāra hırkasını bir miḳdār şarāba rehn eyledi ve getürdi kız ile içdi. Pes H‘āce‘nüñ hırka rehn-i hāne-i hammār buyurduğı⁸⁴ mezkūr Şeyh-i Şan‘ānuñ kışşasınıñ telmiḥidür. Niteki Āşafī buyurur:

Beyt:

Zi Şan‘ān hırka pūşī der ḥarābāt-ı muḡān āmed

Nedānist in ki ḥ‘ahed sāḥt tersā-zādei ‘üdeş

Şan‘ān lafzı şaḥīḥ nūnsuzdur diyen eçhel ‘ibād kendi zu‘ myla izḥār-ı ceḥl eylemiş.

Metn-i Beyt:

Vaḳt-i ān şīrīn ḳalender ḥoş ki der eṭvār-ı seyr

Zikr-i tesbīḥ-i melek der ḥalka-i zunnār dāşt

⁸⁴ Yazmada “ buyurduğı” şeklindedir.

Ān işâretdür. Mezkûr şeyhe şîrîn kalender didügi anuñçündür ki hırkasını şarāba rehn idüb ve ‘üryān kaldı. **Eṭvār** cem‘-i ṭavr aḥvāl ma‘ nāsına. **Seyrden** murād, sülükdur ya‘ nī aḥvāl-ı sülükda. **Zünnār** Naşāranuñ ‘alāmet-i küfrden bir ‘alāmetdür ki kuşaklarına bend idüb kuşakdan aşağı şararlar. Hāşılı görmege mevķūfdur. Der ḥalka-i zünnār didügi anuñçündür ki zünnār bir niçe ḥalka olur. Tesbīḥ de ḥalkadur. Anuñçün zıkr ü tesbīḥ-i melek der ḥalka-i zünnār dāşt.

Maḥşül-i Beyt:

Ol şîrîn kalenderüñ ya‘ nī Şeyḥ-i Şan‘ ānuñ vaḫti ve ḥāli hoşdur ki melegüñ zıkr ü tesbīḥi zünnār ḥalkalarında tutardı. Hāşılı şüret-i küfrde şerā’iṭ-i İslāmı ri‘āyet eylerdi. Bunuñ tafşiline muṭṭalı‘ olmaḫ isteyen kendinüñ seyr ü sülükı huşuşunda denilmiş bir kitāb var ki aña ‘Abdürrezzāk-ı Yemenī kışşası [79b] dirler ve Mantıķu’t-Ṭayrda daḫi bir mufaşşal ḥikāyeti vardur, anda görsün.

Metn-i Beyt:

Çeşm-i Hāfız zir-i bām-ı kaşr-ı ān hūrî-sirişt⁸⁵

Şive-i cennāt-i tecrî taḫtehā’l-enhār dāşt

Bām ṭam. **Hūrî** bu ism bu şüretde gelmek taşarrufāt-ı ‘Acemdendür. Zîrā hūr cem‘-i aḥver ü ḥavrādur. Pes aña yā-yı nisbî ziyāde eylemeli olsalar yā-[y1] vāḫidine redd iderler veyā cem‘-i kılletle cem‘ iderler. Andan soñra nisbet iderler. Ammā ‘Acem hūr lafzı müfred i‘ tibār idüb elif ve nūnla cem‘ idüb hūrān dirler.

Beyt:

Hūrān-ı behiştî rā dūzaḫ buved a‘ rāf⁸⁶

Ez dūzaḫiyān purs ki a‘ rāf-ı behiştet

Ve yā-yı nisbeti de idḫāl iderler. **Sirişt** ḫılķat ma‘ nāsınadır. **Hūrî-sirişt** hūrî yarādılışlı dimekdür. **Cennāt** cennetüñ cem‘ idür, bāğçeler. **Tecrî** fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i mü’ennes-i gāyibe. **Taḫt** alt, muķābili fevķdur. Hā-yı zamîr cennāte rāci‘dür.

⁸⁵ Yazmada “hūrāsirişt” şeklindedir.

⁸⁶ Bu mısranın vezni bozuktur.

El-enhār nehrüñ cem' idür, ırmaqlar tecr'inüñ fā' ilidür. Tecrī fā' iliyle ve mef' ülün fihiysiyle maħallen mecrür şıfatıdur cennātuñ.

Maħşül-i Beyt:

Hāfızuñ gözi ol hūrī-sirişt cānānuñ qaşr taminuñ altında ırmaqlar ağan şivesin tutdı. Ya' nī ol hāli var dimekdür. Hāşılı cānānuñ qaşrını cennete teşbih eyledi. Ve kendinüñ gözi yaşını cennetüñ içinde ağan ırmaqlara. H'āce'ye bu beytde iki vechle daħl eylemişler. Birisi oldur ki zīr-i bām-i qaşr dimişdür. Zīr-i qaşr gerek idi. Zīrā enhār bām-ı qaşruñ altından cārī degildür. Qaşruñ altından cārīdür. Şāniyen bu kim enhār, cennetüñ tahtında cārīdür dimüş. Hālbuki cennätüñ içinde cārīdür, altında degil. Ba' zılar cevāb virmüş ki bunuñ gibiler müsāmaħāt-ı şı' riyyedendür, zarar virmez. Su'āl-i şāniye böyle cevāb mümkindür. Bu ğazeli terkīb-i āyet-i kerīmden muħtebes ola. Ba' zı taşarrufla aşında cennätin tecrī tahtehā'l-enhāru⁸⁷. Zāruret-i vezn için tenvīni isķāt eylemiş. Ba' zı mufessirīn zamīre bir muzāf taħdīr eyledi. Ya' nī taht-ı eşcār hā dimekdür. Ma' lüm ola ki nazm-ı şerīfüñ cemī' -i mevāzı' ında min tahtehādur. İllā Sūre-i Berā' enüñ āhirinde cemī' i ħurrānuñ ittifāķıyla tahtehādur minsiz. İllā İbn-i Keşīr Hāzretleri bunda da min-i cārre ile oħur.

II.1.4. Ğazel-i Dīger- 51

[Mef' ū lü / Fā' i lā tü / Me fā' i lü / Fā' i lün]

Metn-i Beyt:

Dīdī ki yār cuz ser-i covr ü sitem nedāşt

Beşkest' ahd vez ğam-i mā hīç ğam nedāşt

Dīdī ħiṭāb-ı 'āmm tarīķiyle iħbāra ve inşāya taħammüli var. **Yār** mübtedā **nedāşt** haberi ve **cüz ser-i covr u sitem** nedāştta müta' allıķdur. **Beşkest** haber ba' de'l-ħaberdür ve 'ahd beşkestüñ mef' üli ve ħaberlerüñ tahtında mustetir zamīrle yāre rāci' dūr ve mübtedā haberleriyle ve müta' allıķātıyla mef' ülidür dīdīñ. Vez ğam-i mā vāv ma' nā-yı ħāliyeti mütezammındur. **Hīç ğam nedāşt** ğam muħaddem mef' ülidür

⁸⁷ "Altından ırmaqlar akan cennetler." Tevbe Suresi 9/100.

nedāştuñ. **Cuz** ğayr [80a] ma‘nāsınadır. **Ser** sevdā ve ārzū ma‘nāsına cevr ü sitem müterāfāndur.

Maḥşül-i Beyt:

Gördüñ veyā gördüñ mi ki yār cevr u sitemden ğayrı ārzū ve hevā tıtmadı. Ya‘nī cevr ü sitemden ğayrı ārzū ve hevāsı yoq. ‘Ahdı şudı ve bizüm ğamımızdan hīç ğam tıtmadı ya‘nī bizüm ğam-nāk oldığımızdan ğam-nāk olmadı.

Metn-i Beyt:

Yārab megīreş erçi dil-i çun kebüterem

Efkend u koşt u ‘izzet-i şayd-ı ḥarem nedāşt

Megīr nehy-i muḥātabdur. **Şin-i zamīr**, yāre rāci‘dür. Yārab yāri mu’āḥeze eyleme dimekdür. **Erçi** egerçi muḥaffedür. **Çün** edāt-ı teşbīhdür. **Kebüter** gügerçin. **Mim** zamīr-i mütekellim-i vaḥdedür. **Efkend** yıkdı ve **koşt** depeledi. **Vāv** ḥāliyyedür. ‘İzzetüñ şayda izāfeti maşdaruñ mef‘ūlinedür ve şayduñ ḥareme lāmiyyedür.

Maḥşül-i Beyt:

Yā Allāh yāri mu’āḥeze eyleme ya‘nī ‘afv eyle. Egerçi benüm kebüter gibi dilümi yaqdı, öldürdi. Ve ḥarem şaydına ‘izzet ve ḥürmet eylemedi. Ma‘lüm ola ki Ḥazret-i Mekkenüñ eṭrāfında mu‘ayyen yerler vardur ki aña ḥarem dirler. Anda av olmağ cāyiz degildür. Pes bir kimesne anda bir şayd şikār eylese ğarāmetin çeker. İmdi Ḥāce’nüñ ḥarem buyurdığı⁸⁸ bu ḥaremdür teşbīḥ ṭarīkiyle.

Metn-i Beyt:

Ber men cefā zibaḥt-i men āmed vegerne yār

Ḥāşā ki resm-i luṭf u ṭarīk-i⁸⁹ kerem nedāşt

Ber men benüm üzerime ya‘nī baña. **Vegerne** ve illā ma‘nāsınadır. **Resm** ‘ādet ve ḳānūn.

⁸⁸ Yazmada “buyurdığı” şeklindedir.

⁸⁹ Yazmada “ṭarīkī” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Baḥa cefā kendi ṭālī' ümden geldi. Yoksa yār ḥāşā ki resm-i luṭfi u ṭarīḳ-i keremi ṭutmaya ya' nī luṭf u keremi olmaya. Ḥāşılı yāruñ resm-i luṭfi u keremi vardur. İmdi benüm başıma gelen belālar kendi sitāremdendür, yārdan degil.

Metn-i Beyt:

Bā in heme her ānki ne ḥ'ārī keşid ezū

Hercā ki hiç keseş muḥterem nedāşt

İn işāretdür luṭf u kerem-i yāre. Ya' nī yār ki bu cümle luṭf u keremiyle. **Her** ānki her ol kimse ki dimekdür. Ne, ma' nāda keşide muḳayyeddür ne-keşide taḳdīrinde. **Ḥ'ārī** zelil. **Yā** maşdar. **Hercā** reftüñ muḳaddem mef' ulidür. **Keseş** şin-i zamīr her ānkideki ki lafzına rāci' dūr. **Muḥterem** ḥürmetli dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Yāruñ bu cümle luṭf u keremiyle her ol kimse ki andan zillet ve hevān çekmedi. Her yere ki gitdi. Hiç kimse aña ḥürmet eylemedi. Ya' nī her bir kimse ki cānānuñ züll ü ḥāḳāretini çekmedi. Hergiz kimseden ' izzet ve ḥürmet bulmadı.

Metn-i Beyt:

Sāḳī biyār bāde vü bā müdde' i begūy

İnkār-ı mā mekun ki çunin cām Cem nedāşt

Ba' z-ı nüşhada mudde' i yerine muḥtesib⁹⁰ vāḳi' dūr. İnkāruñ māya izāfeti mef' ulinedür. **Ki** ta' līl. Cām, nedāştuñ muḳaddem mef' ulidür. **Cem** mübtedā **nedāşt** ḥaberi.

Maḥşül-i Beyt:

İy sāḳī, bāde getir ve müdde' iye veyā muḥtesibe di. Bize inkār eyleme ki buncılayın cām Cem ṭutmazdı. Ya' nī böyle cām, Cemüñ yoğidi. Ḥāşılı biz mālik oldıḡımız bādeye ve cāma [80b] Cem mālik olmamışdur.

⁹⁰ Yazmada “muḥtesib yerine mudde' i” şeklindedir.

Metn-i Beyt:

Her rāh-rev ki reh be ḥarīm-i dereş nebord

Miskīn borīd vādī vü reh der ḥarem nedāşt

Rāh-rev vaşf-ı terkībīdür. **Revīdenden** yola gidici dimekdür, murād sālīk-i rāh-ı aşğdur. **Ḥarīm** odalı muḳaddem mef'ūlidür neborduñ. **Borīd** fi'l-i māzī-i müfred-i gāyibdür, fā'ili tahtında müstetir, rāci'dür miskīne ki 'ibāretdür rāh-revden. **Vādī vü reh-i ḥarem**den murād, Mekke ḥaremidür.

Maḥşül-i Beyt:

Her 'āşık-ı sālīk ki cānānuñ ḳapusu ḥaremine yol eletmedi. Ya'nī ḳapusına vāşıl olmadı. Ḥāşılı sa'y-ı belīg idüb der-i ḥarīm-i cānāna vāşıl olmayan 'āşık ḳaḩ' -ı beyābān idüb Mekkeye vāşıl ḥācī gibidür.

Metn-i Beyt:

Ḥāfız beber tu güy-i feşāḩat ki mudde'ī

Hıçeş huner nebūd ḩaber nız hem nedāşt

Beber⁹¹ emr-i muḩātabdur. **Borīdenden**, ilet dimekdür. Bordenden diyen iştiḩāk aḩvālını bilmez imiş. **Güy-ı feşāḩat** izāfet-i beyāniyyedür, tobdur ki 'Arabīde kürre dirler. Feşāḩati ḩaḩīḩatle bilmek isteyen me'ānī kitāblarına mürācat eylesün ki anda feşāḩat üç veche taḩsīm eyler ve her ḩısmını 'alā-ḩide ta'rīf eyler. Zāḩir budur ki bunda feşāḩat fi'l-ikelām murād ola. Ḥāşılı söz 'aybdan ḩālīş u pāk olmaḩğdur. **Ki** ta'līl. **Müdde'**iden murād, ḩışmdur. **Hıçeş** şīn-ı zamīr, müdde'īye rāci'dür. **Hüner** 'aybuñ naḩīzı ki 'Arabca menḩabet dirler. Mīmüñ ve ḩāfuñ ve bānuñ fetḩalarıyla. **Nebūd** fi'l-i nefy-i māzī mā-kāne ma'nāsına aşlında būd idi müştarekdür fi'le ḩarf beyninde ḩarf olıcaḩ. ḩikāyet-i ḩāl-i māzī ifāde ider. 'Arabīde kāne gibi meşelā kāne Zeydun ḩāyimen disek Zeyd ḩāyım idi dimekdür. Kezālik Zeyd ḩāyım būd disek ammā fi'l olıcaḩ gene kāne gibidür, oldı ma'nāsına. Bundan nūn-ı nāfiye ile leyse ma'nāsınadır. Hunereş nīst ma'nāsına nedāşt ḩarīnesiyle. Nız ve nüz ve henüz

⁹¹ Yazmada "bebor" şeklinde harekelenmiştir.

ba‘zıları bunları harf-i ‘atfdan eyledi. İmdi **haber nîz hem nedâştuñ** ma‘nâsı haberi de yok dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

İy Hâfız sen feşâhat topını kap ve götür ya‘nî nazm-ı kelâmi pâk eyle muḥâşîmuñ hîç hüneri yok ve hünerden haberi yok. İmdi ol senüñle ḥuşümet idemez, zîrâ sen pür-hüner ve ol bî-hünerdür.

II.1.5. Ğazel-i Diğer- 52

[Mef ‘ ū lü / Me fâ ‘ î lü / Me fâ ‘ î lü / Fe ‘ ū lün]

Metn-i Beyt:

Bî-mihr-i ruḥet rûz-i merâ nûr nemândest

Vez ömri merâ cuz şeb-i deycür nemândest

Mihrüñ ruḥa⁹² izâfeti, beyâniyyedür. Ruḥuñ⁹³ tâya lâmiyye ve rûzuñ merâya lâmiyye. **Mihr** güneş. **Nemândâst** aşlında nemânde estdür zarûret-i veznçün hâ-yı resmî ḥazf olmuşdur. Niteki Âşafi buyurur:

Beyt:

Ne hemen ber ser-i kûyet ser-i mâ üftâdest

Her ki der-küy-ı [tu] üftâd zi pâ üftâdest

Aşlında üftâde est zîrâ est lafzı isme maḥşüşdur. Fi‘le dâḥil olmaz. **Vez ‘ ömr** rânüñ sükûnuyla okunmak rânüñ kesriyle okuyub merâya muzâf eyleseñ râ zâyid olur. Pes merâya izâfetle okuyan **[81a]** rânüñ olmasını eylemedi. ‘Ömrümden baña şeb-i deycürdan gayr qalmamışdur d[i]yenler merânüñ ma‘nîsün ihâta eylememişdür. **Deycür** karanlık. ‘Arabîde zalâm ma‘nâsına. **Şeb-i deycür** karanlık gice.

⁹² Yazmada “rûḥa” şeklindedir.

⁹³ Yazmada “rûḥuñ” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ ruḥuñ güneşsiz benüm günümüñ nûrı kalmamışdır. Ya' nî günüm gicedür daḥı ömrden benüm karanlık giceden gayrı baña kalmamışdır. Ya' nî cānānuñ ruḥı firākıyla 'ālem gözüme tār u tārīkdür.

Metn-i Beyt:

Hengām-i vedā' -ı tu zi bes girye ki kerdem

Dür ez ruḥ-i tu çeşm-i merā nür nemāndest

Hengām vaqt. **Vedā'** vāvın fethiyle ismdür tevdi' ma' nāsına. Selām, teslīm ve kelām, teklīm ma' nāsına olduğı⁹⁴ gibi. **Vedā'** uñ tu lafzına izāfeti maşdaruñ fā' iline veyā mef' ūline izāfetidür. Ya' nî senüñ bize vedā' uñ veya bizüm saña vedā' uñ ma' nāsına. Ya' nî zā-yı meksüre ez lafzından muḥaffedür min ve 'an ma' nāsına. **Bes** bisyār ma' nāsına bir ismdür. **Girye** ismdür, ağlama ma' nāsına. Ḥande ism olduğı gibi gülme ma' nāsına. **Kerdem** fi' l-i māzī-i mütekellim-i vaḥde eyledüm dimekdür. **Dür ez ruḥ-i tu** ' ibāretinüñ zāhiren iḥbāra ve inşāya taḥammüli var ya' nî du' ā olmaḡ var. Senüñ ruḥuñdan ıraḡ ola ma' nāsına. Niteki Türkīde dostlardan ve ḥāzırlardan ıraḡ olsun dirler maḡām-ı du' āda. Ammā murād inşādur maḡall-i qarīnesiyle iḥbār degildür. Te'emmül tedebbür. **Çeşm-i merā** izāfet-i lāmiyyedür. Benüm gözümüñ nûrı kalmamışdır.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ vedā' uñ vaqtinde çok girye eyledüm. Ya' nî çok girye eyledigümden ya' nî çok ağladığımdan senüñ ruḥuñdan ıraḡ ola. Gözümüñ nûrı kalmamışdır. Ya' nî Allāhu te' ālā senüñ ruḥuñı bī-nür olmaḡdan şaklıya. Çok ağlamaḡdan benüm gözüm bī-nür oldı. Bu beytüñ kāfiyesi redd-i maḡla' vāki' olmışdır ve bu beytüñ ma' nāsını iḥbārī tūtanlar feḥvā-yı beyte vāşıl olmamışdır.

⁹⁴ Yazmada “olduğı ” şeklindedir.

Metn-i Beyt:

Mi-reft hayāl-i tu zi çeşm-i men u mī-goft

Heyhāt ezīn gūşe ki ma' mūr nemāndest

Mi-reft hikāyet-i hāl-i māzī, giderdi dimekdür ve **mī-goft** da böyledür. Mısrā' -ı şānīnūñ maẓmūnı mī-goftuñ maḳūl, ḳavldur. **Heyhāt** 'Arabīde ismdür. Ef ālden be'ude ya'nī ırağ oldı ma'nāsına. Ammā 'Acem ekşer taḥassür ve taḥazzün maḳāmında isti'māl ider. **Ezīn** teşbīh ma'nāsına bunuñ gibi dimekdür. Niteki bir iki kerre beyān oldıydı. **Ki** rābıta-ı şıfaḫ veyā ta'līl ya'nī taḥassürine 'illet ola.

Maḥşül-i Beyt:

Senūñ hayālūñ benüm gözümde giderdi ve söyledi. Ḥayf bunuñ gibi gūşe ki ma' mūr ḳalmamışdur. Ya'nī ḫarāb olmışdur. Ḥāşılı gözüm seyl-i giryeden ḫarāb oldı ve hayālūñ anda ḳarār idemeyüb göçüb gitti ve giderken söyledi. Yazuḫ ki bunuñ gibi laḫif gūşe ḫarāb olmışdur. [81b] Mısrā' -ı şānīnūñ ma'nāsını bu gūşe şimden girü ḫarāb olur diyen heyhāt ki bu beytūñ ma'nāsına vāşıl olmamış.

Metn-i Beyt:

Vaşl-ı tu ecel rā zi serem dūr hemīdāşt

Ez devlet-i hecr-i tu kunūn dūr nemāndest

Ecel her şeyūñ müddetüne dirler luḡatde. Ammā 'Acem, nefes-i mevte isti'māl iderler. **Dūr hemīdāşt**uñ ma'nā-yı luḡavīsı ıraḫ dutardı. Ammā isti'mālde ıraḫlaşdurdı dimekdür. **Hecr** hānuñ fetḫ ve cimūñ sükūnuyla maşdar ıraḫlıḫ ma'nāsına. **Kunūn** eknūndan muḫaffedür. **Dūr nemāndest** ıraḫ ḳalmamışdur. Ya'nī yaḫın olmışdur.

Maḥşül-i Beyt:

Senūñ vaşluñ eceli başımdan ıraḫlaşdurdı. Ammā senūñ firāḫūñ devletinden şimdi ıraḫ ḳalmamışdur. Ya'nī ecel yaḫlaşmışdur. Ḥāşılı vaşluñ dirisiydüm. Şimdi ki vaşluñ gidüb ve hicrānuñ geldi. Ölmek lāzım oldı.

Metn-i Beyt:

Nezdik şud ân dem ki raķib-i tu begüyed

Dür ez deret ân haste-i mehcür nemādest

Nezdik ve nezd vaķt ve yakın ma' nāsınadır. Dem vaķt. Dür ez deret edā-yı hoş-meliħdür ya' nī cānāna du' ādur. Dür ez ruħ-ı tu gibi cāyızdür hoş-meliħ olmaya. İhbār hāliş ola. Ķapuñdan ya' nī Ķapuñ firāķında iħbār ma' nāsını taħşiş idenler işābet eylemediler.

Maħşül-i Beyt:

Ol vaķt yakın oldu ki senüñ raķibüñ diye senüñ Ķapuñdan ıraķ ola. Ol mehcür-i haste Ķalmamışdur. Yāħūd kapuñ firāķında Ķalmamışdur ya' nī ölmüşdür.

Metn-i Beyt:

Min ba' d çi sūd er Ķademī rence koned dost

K'ez cān ramaķı der ten rencür nemādest

Min ba' d şimden soñra dimekdür. Sūd fāyide. Ķademīde yā, tenkīr-i vaħdet d[i]yen Ķalať eyledi. Ramaķ cānuñ baķiyyesine dirler. Rencür marīza dirler.

Maħşül-i Beyt:

Şimden girü ne fāyide cānān Ķademi rence Ķalursa zīrā marīzüñ teninde cānda ramaķ ve eşer Ķalmamışdur. Ya' nī ben ki öldüm, şimden soñra cānānuñ gelmesinden ne fāyide.

Metn-i Beyt:

Der hicr-i tu ger çeşm-i merā āb-ı nemānd

Gü Ķün-ı ciger rīz ki ma' zūr nemādest

Ma' zūr maşdardur, ism-i mef'ül vezni üzerine. Meysür, yusr; ma' sūr, 'usr ma' nāsına oldığı⁹⁵ gibi.

⁹⁵ Yazmada "oldigi" şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ firāḳuñdan eger benüm gözümün şuyı qalmazsa ḥiṭāb-ı ‘āmm ṭarīkiyledür ki gözüme di ki ciger qanın dök ki ‘özr qalmamışdur. Ya‘nī ciger qanın dökme-mege ‘özr yokdur, dökme lāzımdur.

Metn-i Beyt:

Şabr est merā çäre zi hicrân-ı tu lîkin

Çün şabr tovân kerd ki maḳdûr nemândest

Şabr muḳaddem haber. Çäre hicrân mü’ehḥer mübtedâ. Çün vâvuñ imâlesiyle niçe dimekdür keyfe ma‘nâsına. Maḳdûr mef‘ül vezni üzerine maşdardur.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ hicrânüñ çâresi baña şabrdur. Ammâ niçe şabr eylemek gerek ki ḳudret qalmamışdur. Ḥâşılı hicrâna çäre şabrdur. Ammâ şabra mecâl qalmamışdur.

Metn-i Beyt:

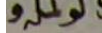
Ḥâfız zi ğam u girye neperdâht be ḥande

Mâtem-zede râ dâ‘iye-i sūr [82a] nemândest

Neperdâht muḳayyed olmadı. Mâtem-zede yaşlı kimseye dirler. Dâ‘iye bâ‘iş. Sūr düğün, bunda şenlik murâddur.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥâfız ğamdan ve ağlamadan gülmege⁹⁶ veyâ gülmekle muḳayyed olmadı. Zirâ yaşlı kimseye ya‘nī Ḥâfız şenlik bâ‘iş qalmamışdur. Ya‘nī Ḥâfız ğam ve ğuşşadan mâtem-zede ḥükmindeür. Mâtem-zedenüñ ise şenlige bâ‘iş olmaz. Mışrâ‘-ı şânî ḥükmi ta‘liledür.

⁹⁶ Yazmada “ şeklindedir.

II.1.6. Ğazel-i Diğer- 53

[Me fā 'i lün / Fe 'i lā tün / Me fā 'i lün / Fa' lün]

Metn-i Beyt:

Zi girye merdum-ı çeşmem nişeste der hün est

Bebın ki der talebet hāl-i merdumān çün est

Girye ismdür, ağlama ma' nāsına. **Merdüm-i çeşmem** gözbebegidür merdümān ihām tarīkiyle vāki' olmuş. Ol sebebden elif ve nün ile cem' olmuşdur. Ve illā eger bebek murād olsa elif ve nün ile cem' şāz olurdu.

Maşşül-i Beyt:

Ağlamadan gözüm merdümi kana oturmuşdı. Ya' nī kana ğarķ olmuşdur. Gör ki seni taleb eylemede merdümlerüñ hāli niçedür. Hāşılı saña t̄alib olan çok [ķan] yudmaķ gerek ki vuşşül el vire.

Metn-i Beyt:

Beyād-i la' l-i tu vu çeşm-i mest-i mey-günest

Zi cām-ı ğam mey-i la' li ki mī-ğorem hün est

Ba' z-ı nüshada tu bī çeşm vāki' dür. **Cām[un]** ğama izāfeti beyāniyyedür. **La' lide yā** vaħdet veyā tenkirdür. **Ki** rābıta-ı şıfat.

Maşşül-i Beyt:

Leb-i la' lüñ yādıyla daħı mey gibi çeşm-i mestüñ yādıyla ğam piyālesinden kırmızı şarāb ki iķerüm ķandur veyā bir kırmızı şarāb ki iķerüm ķandur.

Metn-i Beyt:

Zi maşrıķ-ı ser-i kūy āfitāb-ı t̄al' at-ı tu

Eger t̄ulū' koned t̄ali' em humāyūn est

Maşrıķuñ sere izāfeti beyāniyyedür ve serüñ kūya izāfeti lāmiyyedür. **Ser** baş ve uc, bir nesne ucu demek olur. **Āfitābuñ t̄al' ata** izāfeti beyāniyyedür. Ve t̄al' atuñ tu lafzına lāmiyye. **Āfitāb** mübtedā ve cümle şartıyye ğaberi **hümāyūn** mübārek.

Maḥşül-i Beyt:

Ser-i kūyuñ maşrıķından senüñ tal'atuñ āfitābı eger tulu' iderse sitārem mübārekdür. Hāşılı maḥallüñ ucından āfitāb tal'atunu görürsem bahtum aḥterī hümayūndur dimekdür.

Metn-i Beyt:

Hikāyet-i leb-i şirīn kelām-ı Ferhād est

Şikenc-i turre-i Leyli maḳām-ı Mecnūn est

Hikāyetüñ lebe izāfeti maşdaruñ mef'ūlinedür ve lebüñ şirīne lāmiyyedür. **Hikāyet** mübtedā ḥaber[i] **kelām-ı Ferhād est**. Ve **şikenc** mübtedā ve ḥaberi **maḳām-ı Mecnūn est**. **Şikenc ü şiken** bükülmedür. Maḳām-ı Mecnūn est taḳdīr-i kelām maḳām-ı dil-i Mecnūn est. Zirā 'āşıķuñ dilinüñ maḳāmı zülf ü turre-i gīsüdur.

Maḥşül-i Beyt:

Ferhāduñ kelāmı muşāḥabeti Şirīnüñ lebi hikāyesidür. Ya'nī Ferhād, dā'imā leb-i Şirīn-i zākirdür. Zirā "men eḥabbe şey'en ekşere zikrehu"⁹⁷ ve Leylinüñ turre-sinüñ şikenci Mecnūn gönlinüñ maḳāmıdır. Ya'nī dil-i Mecnūn dā'imā şikenc-i turre-i Leyliyedür. Hāşılı her 'āşıķ-ı şādıķ cānānuñ semtindedür.

Metn-i Beyt:

Dilem becū ki ḳadet hemçū serv-i dil-cūyest

Soḥen begū ki kelāmet laḳif u movzūn est

Dilem becū gönlümi tefaḳḳud ve ta'ahhüd eyle dimekdür. Ya'nī gönlümi yoḳla ve tesellī [82b] vir. **Ki** ta'lil. **Serv** dil-cūya muzāf olmaḳ cāyiz ve maḳḫū' oḳunmaḳ cāyiz. **Dil-cū** vaşf-ı terkībīdür, gönül isteyicidür ammā isti'malde gönül alıcı⁹⁸ ma'nāsınadır.

⁹⁷ Bir şeyi çok seven kimse onu çok zikreder.

⁹⁸ Yazmada "alıcı" şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Gönlümi ele alub mütesellî eyle. Zîrâ senüñ ḳaddüñ serv gibi dil-cüdur veyâ serv-i dil-cü gibidür. Söz söyle, zîrâ kelâmuñ laṭîf ve mevzündür. Her vechle şafâ virür.

Metn-i Beyt:

Zi dovr-i bâde be cān rāḫatî resān sākî

Ki renc-i ḫāṭirem ez covr-i dovr-i gerdün est

Zi dovr-i bâde taḳdîr-i kelām; zi dovr-i meclis-i bâdedür, [bâde] meclis[in]üñ devrinden. **Be cān** bā-yı şıla. **Rāḫatîde yā** tenkîr. **Resān** emr-i muḫāṭabdur **resāniden-**den irişdür dimekdür. **Sākî** münâda. **Ki** ta' lîl. **Renc** zaḫmet. **Gerdün** bunda felekdür murād olan.

Maḥşül-i Beyt:

İy sākî, bâde devrinden cānımuza rāḫat irişdür ya' nî bir ḳadeḫ piyāle şun. Zîrâ cevri devri gerdündan ḫāṭirumuñ renci ve elemi var. Pes bâde şun ki keyfiyyetle renc ü elemden ḫalāş bulayum.

Metn-i Beyt:

Ez ān zemān ki zi çengem bereft rüd-i 'azîz

Kenār-ı dāmen-i men hemçu rüd-i Ceyḫūn est

Ba' z-ı nüshada, zi çeşmem bereft vāḳi' dür. **Çeng** pençe ve ḳaynaḳdur. **Rüd** püser ma' nāsınadır. Ḥorāsān dili üzre uşaq ma' nāsına. **Rüd** dere olmaḳ i' tibarıyla çeşme ma' nāsınadır ve sazaḳlı olmaḳ i' tibarıyla çenge münāsibdür. **Kenār-ı dāmen** ekşeri nüshada izāfetle vāḳi' dür. Ve ba' zısında kenār u dāmen ' aṭfladur. **Rüd** dere dür. **Ceyḫūn** Ḥorāsān ile Semerḳand beyninde bir büyük derenüñ ismidür ki aḫarısına Māverā' u' n-neḫr dirler.

Maḥşül-i Beyt:

Ol zamāndan beri ki elümden püser-i ‘azîz gitdi. Benüm etegümün kenârı veyâ benüm etegüm Ceyḥûn ırmağı gibidür. Ya‘nî keşret-i girye ve bükâdan eṭrâfum ırmaqlar ve deryâlar oldı.

Metn-i Beyt:

Çigüne şād şeved enderün-i gam-gînem

Be ihtiyâr ki ez ihtiyâr birün est

Enderün da **birün** da içeri ma‘nâsinadur. Bunda kalb murâddur. **Gam-gîn** kâf veyâ nün nisbet ma‘nâsını ifâde ider. **Be ihtiyâr** şād şevede müte‘allıkdur. **Ki** ta‘lîl. **Birün** yâ ile veyâ yâsız taşra dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Benüm gamlı gönlüm ihtiyârıyla niçe şād olur ki ihtiyârdan taşradur. Ya‘nî ihtiyâr elinde degil.

Metn-i Beyt:

Zi bî-ḥodî ṭaleb-i yâr mî-koned Ḥâfız

Çu müflisî ki ṭaleb-kâr-i genc-i Qârûn est

Bî-ḥod lâ ya‘kıl ve **yâ** maşdar. Ṭalebün yâre izâfeti maşdarun mef‘ûlinedür. **Müflis** şol kimse ki aqçe ve altun şâhibi iken manqır ḥarclanmağa ihtiyâc ola. Zîrâ **fels** fânun fethi ve lâmun sükunuyla manqıra dirler. Cem‘-i kılleti eflus ve cem‘-i keşreti fülüs gelür. **Kâr** edât-ı fâ‘ıldür. Gâh olur ki elifini hızf idüb ger dirler. Sitemger ve cefâ-ger gibi. **Qârûn**, Ḥâzret-i Mûsâ peygamberün aqrîbasından bir kimsedür ki keşret-i mâlla meşhûrdur.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥâfız bî-ḥodluğundan yâre ṭalibdür. Bir müflis gibi ki genc-i Qârûna ṭaleb-kârdur. Ya‘nî Ḥâfız gibi [83a] gedâ yâre ṭalib olmaq bir müflis mâl-ı Qârûna ṭalib olmaq gibidür.

II.1.7. Ğazel-i Diger- 54

[Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lün]

Metn-i Beyt:

Merdum-i dide-i mā cuz be ruĥet nāzir nīst

Dil-i ser-geŝte-i mā ğayr-ı turrā zākir nīst

Maĥşül-i Beyt:

Bizüm gözimüzüñ bebegi senüñ ruĥuñdan ğayrına nāzir degildür. Bizüm ğayrān göñlimüz senden ğayrı da degildür. Ya‘nī gözimüz dāyimā ruĥuña nāzirdür ve göñlimüz dāyimā seni zākirdür. Zākir, bunda zikredendür. Zāluñ zammıyla ki ħalble añmaĝa dirler. Ve zāluñ kesriyle dille ya‘nī lisān ile añmaĝa dirler.

Metn-i Beyt:

Eşkem iĥrām-ı tavāf-ı ĥaremet mī-bended

Gerçi ez ĥün-ı dil-i riş demī tāhir nīst

Ĥaremden murād, cānān ĥaremidür. Dil[üñ] rişe izāfeti mevşüfüñ ŝifata izāfetidür. **Riş** mecrüh ya‘nī yaralı ma‘nāsınadır. **Dem** vaĥt ma‘nāsına, bir ma‘nāsı da ħandur ki ĥünla müterādifdür. Pes bunda tenāsüb tarīķiyle zikr olmuşdur. Ve **yā** vaĥdet. **Tāhir** pāk. Ba‘z-ı nüşhada zāhir vāķi‘dür.

Maĥşül-i Beyt:

Benüm gözüm yaşını senüñ ĥaremüñi tavāf eylemege iĥrām baĝlar. Egerçi yaralı yürek ħanından bir dem ve bir nefes tāhir degildür. İĥrām baĝlamaĝuñ ise cümle-i ŝerā’iñindendür taĥāret-i kāmile. Ammā zāhir nüŝhası üzre ma‘nā egerçi dil-i riŝüñ ĥününden bir dem zāhir ve āŝikārā ve nümāyān degildür. Ya‘nī ħana mustaĝraĝdur.

Metn-i Beyt:

‘Āŝıķ-ı muflis eger ħalb-i dileş kerd niŝār

Mekoneş ‘ayb ki ber naĥd-i revān ħādir nīst

Ba' z-ı nüshada kalb-i dilet vâkı' dır. Pes hitâb cānānadur. 'Āşık-ı müflis izāfet-i beyāniyyedür. Kalbün dile izāfeti şıfatuñ mevşūfa izāfetidür. Aşl-ı kelām, dil-i kalb-beş idi. Veznçün taqdīm ve te'hīr irtikāb eyledi. **Kalb** iki ma'nāya gelür. Biri yaramaz altun aqçe ki geçmeye, biri de yürek ma'nāsına. İmdi bunda kalb evvelki ma'nāsınadır. Ammā dille mürādif olduğı cihetden dille zıkrı tenāsüb tarīkiyledür. **Şin-ı zamir** 'āşıkā rāci' dır. **Naqd-i revān** izāfet-i beyāniyyedür. **Revān** ihām tarīkiyle zıkr olmışdur. Bir ma'nası rāyicdür ya'nī geçer altun ve aqçe ve bir ma'nası rüh-ı insānidür.

Maḥşül-i Beyt:

'Āşık-ı müflis eger saña iy cānān alçaq göñlini nişār eylediyse aña 'ayb eyleme. Zirā cān naqdine veyā rāyic-i naqde kâdir degildür. Hāşılı e's-saḥiyyü mā melekdür.

Metn-i Beyt:

'Ākıbet dest bedān serv-i bulendeş beresed
Her ki rā der talebet himmet-i ū kâşır nist

Ba' z-ı nüshada serv-i bülendet vâkı' dır. 'Ākıbet destün aşlı 'ākıbet desteş idi. Zārüret-i veznçün şin-ı zamir bülende muḳayyed oldu. **Bedān** aşlında be-ān idi. Hemze dāla kalb olmışdur. Bedīn de aşlında be-īn idi. **Şin-ı zamir** mışrā'-i şānide her ki rādaki ki lafzına rāci' dır ızmār kable'z-zıkr tarīkiyle. **Beresed bā** harf-i istiḳbāl. **Resed** muzāri' residenden, fā' ili destdür. Ū zamir, ki lafzına rāci' dır.

Maḥşül-i Beyt:

'Ākıbet eli [83b] senün ol serv-i bülendüne ya'nī kāmētüne irişür. Her kimün ki senün talebünde himmeti kâşır degildür. Ya'nī her kimün ki senün talebünde sa'y ve himmeti kāmildür. Elbette bir gün saña vāşıl olur.

Metn-i Beyt:

Ez revān-baḥşī-yi 'İsī nezenem piş-i tū dem
Z'ānki der rüh-fezāyī çu lebet māhir nist

Revān rûh-1 insānī. **Revān-baḥṣī** vaṣf-1 terkībī, baḥṣīdenden. **Yā** maṣdar. **Nezenem pīṣ-i tū dem** senūñ önünde nefes urmam. Ya‘nī tekellüm eylemem. **Z’ān** edāt-1 ta‘līl. **Ki** beyān. **Rūḥ-fezāyī** vaṣf-1 terkībī fezāyīdenden. Hemzenūñ ḥarfīyle aṣlı efzāyīdendür. **Yā** maṣdar. **Māhir** kāmīl ma‘nāsına.

Maḥṣūl-i Beyt:

Senūñ önünde ‘İsānuñ rūḥ baḡıṣlayıcılığında nefes urmam ya‘nī tekellüm eylemem. **Zīrā** rūḥ artırıcılıkda⁹⁹ senūñ lebūñ gibi māhir degıldür. Ya‘nī ḥayāt-efzālīkda¹⁰⁰ olan mahāretūñ Ḥāzret-i ‘İsā’da yoḡdur.

Metn-i Beyt:

Men ki der āteṣ-i sevdā-yı tu āhī nezenem

Key tevān goft ki ber dāḡ-ı dilem ṣābir nīst

Āhīde yā tenkīr-i vaḡdet degıldür ba‘zılar ḡann eyledüğü gibi. **Dilem** mīm, nīst lafzına muḡayyeddür. Ma‘nā cihetinden ṣābir nīstem taḡdīrinde.

Maḥṣūl-i Beyt:

Ben ki senūñ maḡabbetūñ āteṣinde āh eylemem. Ḳaçan dimek olur ki dāḡ-ı dile ṣābir degilüm. Dāḡuñ ḡaynını sākin oḡuyub ḡaçan dimek olur ki dāḡa ḡönlüm ṣābir degıldür di[y]en ‘aceb muṣarrıfa mālik imiṣ.

Metn-i Beyt:

Beste dām-ı kafes bād çu morg-i vaḡṣī

Ṭāyir-i Sidre eger der ṭalebet ṭāyir nīst

Dām-ı kafes izāfet-i beyāniyyedür. **Ḳafes** lafzı, ‘Arab ṣādla oḡur ammā ‘Acem sinle oḡur. **Ṭāyir** lafz-ı müṣterekdür. **Murg** kuṣa dirler ve hem uçucu ma‘nāsına ya‘nī ism-i fā‘ıldür ṭāre yaṭīruden. Pes bunda evvelkisi murāddur. **Murg-ı sidre** dimek olur.

⁹⁹ Yazmada “artırıcılıkde” şeklindedir.

¹⁰⁰ Yazmada “efzālīkde” şeklindedir.

Ya‘nī Cebrā‘il-i emīn ki anuñ maḳāmı sidretü‘l-müntehādur¹⁰¹ ki bir yere uçmaḳ istese andan pervāz ider. Ve yine anda ḳonar ve şānisi murād olunca perende ya‘nī uçucu ma‘nāsına.

Maḥşül-i Beyt:

Murğ-ı vaḫşī gibi ḳafes dāmında beste ve maḥbūs olsun. Murğ-ı sidre eger senüñ talebüñde t̄ayir ve perende degil ise ya‘nī senüñ z̄ātuñda ol ḳadar luṭf u şafā vardır ki saña beşer t̄alib olmaḳdan ğayrı eşref-i melā‘ike t̄alib olmazsa hergiz t̄ayerāna mālīk olmasun.

Metn-i Beyt:

Rūz-ı evvel ki ser-i zulf-i tu dīdem goftem

Ki perīşānī-i ĩn silsile rā āḫir nīst

Rūz-ı evvelden murād, elestu bi-rabbikum¹⁰² gūnidür.

Maḥşül-i Beyt:

Ol gūn ki senüñ zūlfüñ ucını gördüm, didüm ki bu silsilenüñ perīşānlığına nihāyet yokdur. Ya‘nī perīşān oldıḳca diller perīşān olur. Zīrā dillerüñ maḳāmı ve müsteḳarrı zūlfdür. Pes zūlf ki perīşān ola diller perīşān olur. İmdi zūlfüñ perīşānlığına ğāyet olmayınca dillerüñ perīşānlığına ğāyet [84a] olmaz.

Metn-i Beyt:

Ser-i pe[y]vend-i tu tenhā ne dil-i Ḥāfız rāst

Kīst ānkeş ser-i pe[y]vend-i tu der ḫāṭır nīst

Ser sevdā. **Peyvend** ittişāl ve vuşul. [**Tenhā**] Yalnız. **Rā** taḫşīş ifāde ider ve **sīn** ve **tā** edāt-ı ḫaberdür. **Ānkeş**, şīn kīst lafzında keye rāci‘ dūr.

¹⁰¹ “Sidre ağacı” Necm Suresi 53/14.

¹⁰² “Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak ‘**Ben sizin rabbiniz değil miyim?**’ demişti. Onlar da ‘Evet şahit olduk (ki Rabbimizsin) demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.”Araf Suresi 7/172.

Maḥşül-i Beyt:

Saňa vâşıl olmak sevdâsı yalnız Hâfız gönlinüñ degildir. Kimdür ol kimse ki saňa vuşlat sevdâsı anuñ hâtırında olmaya. Ya‘nî herkesüñ hâtırında saňa vâşıl olmak ârzüsü vardur.

II.1.8. Ğazel-i Diğer- 55

[Mef‘ ū lü / Fā‘ i lā tü / Me fā‘ i lü / Fā‘ i lün]

Metn-i Beyt:

Rāhīst rāh-ı ‘aşq ki hīçeş kenāre nīst

V‘āncā cuz ānki cān besipārend¹⁰³ çāre nīst

Rāhīst yā vaḥdet. Ki rābīṭa-ı şıfat. Kenāre ve kenār bir ma‘nāyadur, kırañ demekdür. Besipārend sipārīdenden, teslim ma‘nāsınadur. Çāre ‘ilāc ve dermān.

Maḥşül-i Beyt:

‘Aşq yolu bir yoldur ki aña hīç kenār ve nihāyet yoқdur. Ve anda cān teslim eylemekden ğayrı çāre yoқdur. Ya‘nî ‘aşq yolına giren cāndan geçmek gerek ki maṭlūba vâşıl ola.

Metn-i Beyt:

Mā rā be-men‘ -i ‘aql metersān u mey biyār

K‘ān şıḫne der vilāyet-i mā hīç kāre nīst

Be-men‘ bā ma‘ ma‘nāsınadur. Ve men‘ üñ ‘aqla izāfeti maşdaruñ fā‘ ile veyā mef‘ ūline izāfetdür. Metersān nehy-i muḫāṭabdur tersānīdenden, қorқutma dimekdir. Ki ta‘līl. Ān işāretdür şıḫneye. Kār iş ve hā-i resmī taḫşīş ve liyākat ma‘nāsınadur.

Maḥşül-i Beyt:

Bizi ‘aql men‘ iyle ya‘nî ‘aql māni‘ ve memnū‘ olmağla қorқutma ve mey getür. Zīrā ‘aql şıḫnesi bizüm vilāyetimizde işe lāyıq ve münāsib degildir. Ya‘nî ‘aşq

¹⁰³ Yazmada “besipārende” şeklindedir.

kār-hānesinde ‘aqluñ tefevvüzi yokdur. H̄‘āce, ‘aqla şihne dimüşdür ve Hüsrev-i Dihlevî ‘aşka:

‘Aşk-ı tu şihne ist ki sultān-ı ‘aql rā

Vey mücibin girifte becā vü şey āvered

Hāşılı ‘aşkla ‘aql zıddāndur. Zirā ‘aşk, ceri vü bī-pervādur. Ammā ‘aql, hāyif u vehhāmdur. Pes ‘āşık ‘aqla bir iş işlemez. Belki muqtezā-yı ‘aşkla ‘āmildür.

Metn-i Beyt:

Her geh ki dil be ‘aşk dehī hoş demī buved

Der kār-i hayr hācet-i hīc istihāre nīst

Geh gāhdan muhaffedür, vaqt ma‘nāsınadır. **Ki** rābıta-ı şıfat. **Dehī** fi‘l-muzāri‘-i muhātabdur, **dehīden** virmek ma‘nāsına. **Dehīde yā** vahdet veyā tenkır veyā maşdarī tutanlar ma‘nāyı bilmezmiş. **İstihāre** bir şeyüñ hayriyyetini taleb eylemekdür. Ba‘z-ı şerāyitle tafşili bu maḥalle münāsib degildür.

Maḥşül-i Beyt:

Her vaqt ki gönlüñi ‘aşka viresin ol vaqt hoş vaqtdür. Ya‘nī ‘āşık oldıguñ vaqt iyi vaqtdür. Hayr, iyi işde hīc istihāreye hācet degil. Hāşılı ‘aşka gönül virmek bir hayrlı maşlahatdur. İstihāreye tevaqquf idüb te’hır cāyız degildür.

Metn-i Beyt:

Ez çeşm-i hod bepors ki mā rā ki mī-koşed

Cānā gunāh-ı t̄ālī‘ u curm-i sitāre nīst

Maḥşül-i Beyt:

Kendü gözüñden su’āl eyle [84b] ki bizi kim öldürür? İy cān, bizi öldüren¹⁰⁴ t̄ālī‘ imüzüñ günāhı ve yıldızımızuñ cürmi degildür.

¹⁰⁴ Yazmada “öldürenüñ” şeklindedir.

Metn-i Beyt:

Û rā be çeşm-i pāk tevān دید çun hilāl
Her dīde cāy-i dīden-i ān māh-pāre nīst

Û cānāna rāci' dūr.

Maḥşül-i Beyt:

Ol cānānı çeşm-i pākile görmek olur hilāl gibi her dīde ol māh-pārenüñ cilve-gāhı ya' nī cāy-ı cilvesi degildür. Hāşılı cism-i laṭīfdür. Anı görmege çeşm-i laṭīf gerek.

Metn-i Beyt:

Furşat şomor ṭarīqa-i rindī ki in nişān
Çun rāh-ı genc ber heme kes āşikāre nīst

Şomor emr-i muḥātabdur şomordenden. Ṭarīqa lafzına hā-yı resmī 'alāmet-i naḳldür. 'Urza ve ma' şūqa gibi.

Maḥşül-i Beyt:

Rindlik ṭarīkasını fırsat şay. Zīrā bu rindlik nişānı rāh-ı genc gibi herkese rüşen ve vāziḥ degildür. Ya' nī bu bir sa' ādetdür ki herkese müyesser olmaz define gibi.

Metn-i Beyt:

Negrift der-tu girye-i Hāfız be hiç rüy
Ḥeyrān-ı ān dilem ki kem ez seng-i ḥāre nīst

Negrift te'sīr eylemedi. Der bā-[y1] şıla ma' nāsınadır. Rüy vech ve ṭarīk ma' nāsınadır. Hiç veche ve ṭarīk üzre dimekdür. Ḥayrān ān lafzına muzāfdür. Lām ma' nāsına. Ki ta' līl. Ḥāre kara taş.

Maḥşül-i Beyt:

Hāfızuñ giryesi saña te'sīr eylemedi. Ol dilüñ ya' nī senüñ diliñüñ ḥayrānıyım. Zīrā seng-i ḥāreden eksik degildür. Ya' nī katılıḳda ve peklikde kara taşdan [girü] kalmaz.

II.1.9. Ğazel-i Diger- 56

[Fā ‘i lā tūn / Fe ‘i lā tūn / Fe ‘i lā tūn / Fa‘ lūn]

Metn-i Beyt:

Sākīyā āmeden-i ‘ıyd mubārek bādet

V’ān mevā‘id ki kerdī merevād ez yādet

Sākīyā münādā, **elif** ħarf-i nidā. **Āmeden-i ‘ıyd** izāfeti maşdaruñ fā‘iline izāfetidür. Bayramuñ gelmekligi dimekdür. **Bād** emr-i ğāyibdür bevedīdenden bānuñ fetĥiyle. Ve tā-yı ĥiṭāb ma‘nā cihetinden mübāreke muḳayyeddür, mübāreket bād taḳdīrinde. **Mevā‘id** cem‘-i mev‘[ū]ddur. İsm-i mef‘ül va‘de olunmuş ma‘nāsına. **Merevād** nehy-i ğāyibdür revīdenden. Ma‘lūm ola ki ‘alāmet-i emr-i ğāyib ve nehy-i ‘ğayib dāl-ı istiḳbālūñ mā-ḳablinde bir elif ziyādelikdür bundaki gibi. Meşelā be-künād ve me-künād: Eylemesün. Be-küşād me-küşād: Açmasun. Be-süzād me-süzād, yakmasun dimekdür. Pes bunda merevād gitmesün dimekdür. **Yād** ĥāṭır.

Maḥşül-i Beyt:

İy sākī, bayramuñ mübārek gelmesi saña mübārek olsun daḥı ol mev‘üdlar ki eyledūñ ĥāṭıruñdan gitmesün ve bu söz anı gösterir ki sākī ‘ıyd-ı şerīfden şoñra va‘de-i ‘aḳd-ı şoḥbet eylemiş imiş. Pes tenbīh eyler ki ol va‘de[y]i ferāmüş eylemeye diyü.

Metn-i Beyt:

Beresān bendegī-i duḥter-i rez gū be der āy

Ki dem u himmet-i mā kerd zi ğam āzādet

Beresān emr-i muḥāṭab resānīdenden müte‘addīdür. Beyt-i sَابıḳda sākīye ĥiṭāb ider. **Bendegī** yā-[y1] maşdariyye ile ḳulluḳ. **Duḥter** ḳız. **Rez** degek ya‘nī aşma çubuğı rez ḳızı şarābdan kināyetdür. **Gū [85a] be der āy**, yine sākīye ĥiṭābdur, iy sākī rez ḳızına taşra gel di. **Ki** ta‘lil. **Dem** nefes. **Āzādet** tāsı ma‘nāda ğama muḳayyeddür ğamet, āzād kerd taḳdīrinde.

Maḥşül-i Beyt:

İy sākī, bizden rez duḡterine ıulluğ irişdür di, ıaşra ıık ki bizüm himmetimüz nefesi seni ġamdan āzād eyledi. Eřür-ı ġurum gelmekle řarāba yasağ olağandur. Ve ııyd-ı ġümāyün gelmekle icāzet olur. Ĥāce ġazretleri bu maı nā[y]ı kināyetle buyurur. ıArif olan añlar.

Metn-i Beyt:

Der řıġitem ki der ĩn muddet-i eyyām-ı firāk

Ber girifti zi ġarīfān dil u dil mī-dādet

Der zarf. **Şıġift** kāfuñ kesriyle ve zammeleriyle ve kāf-ı sükūniyla lafz-ı müşte-rekdür. **Taıaccüb** ve açmağ ve açılmağ. Yaı nī lāzım ve müteıaddi beyninde. Bunda taıaccüb maı nāsınadır. Taıaccübde[y]em dimekdür. **Müddet** zamān, eyyāma izāfetü'l ıamm ile'l-ġāřř kabīlindendür. Ve eyyāmuñ firāka lāmiyyedür. **Ber girifti zi ġarīfān dil** ġarīflerden ġönlüñi ġaldırduñ yaı nī çekdüñ alduñ. **U dil mīdādet**, mī ġarf-i māzī, evveline dāġil olsa ġikāyet-i ġāl-i māzī ġaşd olur. Ammā bunda maı nā-yı teıkid ifāde ider. Ancak **tā** ġiıāb. Evvelinde **vāv** ġāliyyet. Yaı nī ġarīfāndan ġönlüñi ġaldırmaġa ġönlüñ kabül eyledi dimekdür bu beytüñ maı nāsında. ġötürdüñ řol ġarīflerden ġöñli ki, saña ġöñül virdiler di[y]en meydān-ı feresüñ fārislerinden degil imiř.

Maḥşül-i Beyt:

Yaı nī iy sākī, duġter-i reze di ki: İy duġter-i rez taıaccübde[y]em ki bu firāk eyyāmı zamānında ġarīflerden ġönlüñi ġaldurub ve çekdüñ ve alduñ. Ĥālbukim bunlardan ġönlüñi almaġa ġönlüñ kabül eyledi. Yaı nī üç ay miđdārı müntefi olub ġarīflere didār göstermedüñ ıacebde[y]em ki dilüñ buña niçe müteġammil oldu. Bu beyti, beyt-i evvelden muğaddem yazanlar maı lüm oldu ki ebyātuñ maışşüdını bilmediler.

Metn-i Beyt:

Şukr-i ized ezin bād-ı ġazān raġne neyāft

Büstān-ı semen ü serv u gul u řimřādet

Şükrüñ izede izāfeti mařdaruñ mef ūline izāfet[i]dür. **Ki** taı līl. **İn** iřāretdür. Üç ay miđdārı müntefi ve muġtebis olub kimseye didār göstermedüñ. **Bād-ı ġazān**dan

murād budur. **Rahne neyāft** rahne gedikdür ki ‘Arabca şelme dirler şā-yı müşelleşe ile. Murād bu yasaqlardan ve habslerden noķşān ve kuşūr bulmadı.

Maḥşūl-i Beyt:

Senüñ semen ü serv ü gül ü şimşāduñ büstānı vaşlı bu ḥaķāret iy duḡter-i rez senüñ zātuña hiç te’sīr eylemedi.

Metn-i Beyt:

Çeşm-i bed dūr kezān tefriķa ḥoş bāz āverd

Ṭālī’ -i nām-ver u devlet-i māder-zādet

Çeşm-i bed dūr du‘āyladur duḡter reze. **Ki** ta‘lil. **Ze** ḥarf-i ibtidā. **Ān** işāretdür tefriķaya. Beyt-i sābıķda bād-ı ḥazāna işāret eyledügi gibi ve ikisi de bir ma‘nadan kināyetdür. Tefriķa lafzıyla niçe zamān rindāndan müfāraķat [85b] idüb tenhā küplerde ve fucılarda maḥbūs ve maḥşūr olub olduḡdur. Bu ġazel ol ma‘nā[y]ı işrāb ider ki şarāba niçe zamān yasaqlar ola Devletşāh zamānındaki gibi. Şoñra Şāh Şücā‘ ġelüb bāde-nūş olmaḡın bādeye icāzet vire. Niteki bā ķāfiyesinde şubḡ-ı devlet ġazelinde ġeçmişdür ve niteki şin ķāfiyesinde ġelecekdür inşāllāhu te‘ālā. **Bāz āverd** biḡasebi’l-luġat ġirü ġetürdi. Ammā bi-ḡaseb-i işṭilāḡ ķurtardı dimekdür. Ṭālī’ üñ nām-vere izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfet[i]dür. Ḥāşılı beyāniyyedür, devlet-i māder-zād da böyle. **Nām-ver** adlı ya‘nī meşhūr dimekdür. Nām ile verden mürekkebdür. Nisbet ma‘nāsını ifāde ider. Behre-ver ve zūr-ver naşibli¹⁰⁵ ve zorlu dimekdür ve-ķıs. Ba‘zılar didiler ki nām-ver, nām āverden muḡaffefdür. Taḡfif-i hemze ile ammā bunda bunlara münāķaşa eylemek olur ki elif-i memdüde taḡfifi ķıyāsī degil. Ol cihtendür ki imlāya dāḡil eylemişler. Nem-ġin ve ġam-ġin aşlı nem-āġin ve ġam-āġindür didüğine ma‘lüm ola Fārisīde āḡiri mīm olan kelime[y]i nisbet eylemeli ol-sañ olur edāt-ı nisbeti bir ķāf-ı ‘Acemī-i meksüre ile tavassuṭ idersin ve ġam-ġin nem-ġin ve sehm-ġin gibi. **Māder** ana. **Zād** fi‘l-i māzī-i müfred-i ġāyib zādeden lāzım ve müte‘addi ġelür. Ṭoġmaķ ve ṭoġurmaķ. İmdi devlet-i māder-zād anasından

¹⁰⁵ Yazmada “”şeklindedir.

bile toğduğı devlet ya‘nı anası ƙarnında muƙadder olan devlettür. Ba‘zı Fārisi bilmezler nām-zed ile nām-zādı fark eylemeyüb yavuklıya nām-zād di[r]lerimiş nām-zed maƙāmında.

Maħşül-i Beyt:

Yaramaz göz ırağ olsun iy duğter-i rez ki ol tefriƙa ve ayrılığdan seni ħalāş eyledi. Şöhretli ƙālī‘üñ ve māder-zād devletüñ bunda bizüm ƙālī‘ imüz ve māder-zād devletimiz diyü ƙālī‘ ve devletlü mütekellime işbāt eylemeyen siyāƙ u sibāƙ-ı kelāmdan āgāh degil imiş.

Metn-i Beyt:

Şādī-i meclisiyān der ƙadem-i maƙdem-i tust

Cāy-i ğam bād her ān dil ki neħ‘āhed şādet

Şādīde yā maşdar. Meclisiyānda yā nisbet ve elif ve nün edāt-ı cem‘dür. Ehl-i meclis dimekdür. Ƙadem lügat-ı ‘Arabīde ƙabandur. Maƙdem maşdar mīmi, ƙudüm ma‘nāsına, ƙademüñ maƙdeme izāfeti isti‘āre ƙarīƙiyledür.

Maħşül-i Beyt:

Ehl-i meclisüñ şādılıđı iy duğter-i rez senüñ mübārek ayağun gelmesindedür. Ğam yeri olsun her göñül ki seni şād istemez. Ya‘nı ğam-nāk olsun. Ol göñül ki seni şādān ve ħandān istemez ve senüñ maħbūs olduđuñ ister. Meclisde olanlaruñ şādılıđı senüñ maƙdemüñ ƙademindedür di[y]en ğarīb taşvīr-i ma‘nā eylemiş.

Metn-i Beyt:

Ĥāfız ez dest medih şoħbet-i ĩn keştī-i Nūħ

Verne tūfān-ı ħavādiş bebered bunyādet

Ĥāfız, münādā ħarf-i nidā maħzūfdur. Keştī-i Nūħdan ğarāz, pereme¹⁰⁶ şeklinde olan [86a] ƙadeħdür ki ba‘zı kimseler anı gümüşden ve ba‘zılar baƙırdan ve ba‘zılar ağacdan iderler Rüm abdālları gibi. Verne ve egermeden muħaffedür ve illā

¹⁰⁶ Yazmada “pürme” şeklindedir.

ma' nāsına. **Tufān** şuyuñ ve yağmuruñ gālib olub eşyāyı kaplamağa dirler. **Havādis** hādışenüñ cem' idür. **Ez dest medih** elden virme ya' nī şalivirme çadeh şoĥbetini. Hāşılı **bünyād**dan murād, vücūdidür.

Maĥşül-i Beyt:

İy Hāfız bu Nūh keştisini elden virme, çadeh şoĥbetini terk eyleme dimekdür. Yoĥsa havādis tufānı vücūduñ bünyādını götürür. Ya' nī bāde şoĥbetinden ayrılma. Yoĥsa cemī' -i ğumūm u hümūm u beliyyāt-ı rüzgār vücūduñ telef ider.

II.1.10. Ğazel-i Diĝer- 57

[Me fā 'i lün / Fe 'i lā tün / Me fā 'i lün / Fe 'i lün]

Metn-i Beyt:

Şenideem soĥeni hoş ki pīr-i Ken' ān goft

Firāq-ı yār ne ān mī-koned ki betvān goft

Soĥenide yā vaĥdet. **Hoş** şıfatıdır soĥenüñ. **Ki** rābıta-ı şıfat. **Pīr-i Ken' ān** Hāzret-i Ya' ħūb peygāberdür. Mısrā' -i şānī Pīr-i Ken' ānuñ maĥūl çavlidür. **Betvān goft** goften ma' nāsınadır.

Maĥşül-i Beyt:

Hāce buyurur, bir güzel söz işitmişüm ki Hāzret-i Ya' ħūb didi yāruñ firāqı ol hāleti eylemez ki dimek mümkin ola. Ya' nī yāruñ firāqı bir iş işler ki çābil-i ta' bīr degil.

Metn-i Beyt:

Hādış-i hevl-i çiyāmet ki goft vā' iz-i şeh

Kināyetist ki ez rüzgār-ı hicrān goft

Hevl çorķı. **Ki** rābıta-ı şıfat. **Hādış-i hevl-i çiyāmet** evvelki goftuñ maĥūl çavlidür. Ma' nā cihetinden egerçi şuretā ibtidā-[y]ı kelāmdur ve kināyetist ĥaberi. **Ki** yine rābıt-ı şıfatdur ve mecmū' -ı maĥūl, çavli-i redif vāķi' olan goftuñ maĥūlidür.

Maḥşül-i Beyt:

Vā' iz-i şehri didiği kıyâmet korkısı bir kinâyetdür ki rûzgâr-ı hicrândan söyledi. Hâşılı kıyâmet 'azâbı didikleri yâruñ firâkı 'azâbıdır.

Metn-i Beyt:

Nişân-ı yâr-ı seferkerde ez ki porsem bâz

Ki herçi goft berîd-i şabâ perîşân goft

Seferkerde sefer eylemiş. **Ki** ismdür. **Bâz** te'kid ifâde ider. Bâz girü ma' nâsını virenler isti' mâli bilmez imiş. **Ki** ta' lîl. **Berîd-i şabâ** izâfet-i beyâniyyedür. ' Arabca elçiye dirler ammâ şu' arâ-yı ' Acem peyk ma' nâsında isti' mâl ider.

Maḥşül-i Beyt:

Sefere gitmiş yâruñ ya'nî sefer eylemiş yâruñ nişânını ve haberini kimden sorayum. Zîrâ şabâ peyki her ne didiyse perîşân didi. Ya'nî berîd-i şabâ perîşân-güdür haberine i' timâd yoğdur bir şahîḥ haber virür olsa.

Metn-i Beyt:

Ġam-ı kühen be mey-i sâl-ḥorde def' konîd

Ki toḥm-i ḥoş dilî ñest pîr-i diḥkân goft

Ġam-ı kühen eski ğam. **Kühenüñ kâfi** mazmûmdur dâyimâ. Ammâ hâsı mazmûm veyâ meftûḥ olmak meger ki kâfiyede vâki' ola. Ol tağdırce câyizdür. Meşelâ süsen ve rüşen kâfiyesinde hâ meftûḥ okunur ve bün ve kün kâfiyesinde mazmûm. Suhen de böyledür meşelâ süsen ve rüşen kâfiyesinde sîn [86b] mazmûm ve ḥâ meftûḥ okunur. Bün ve kün kâfiyesinde sîn meftûḥ ve ḥâ mazmûm. **Sâl-ḥorde** yaşamışdan ta' bîrdür. Ammâ bunda eski şarâb murâddur. **Ḥoş dilî yâ** maşdar. **Toḥm** kinâyetdür sebebeden. **Diḥkân** ikinci mu' rebdür ta' rîbi ve inşirâfi ve ' adem-i inşirâfi tafşile muḥtâcdur ammâ bu, maḥalli degil.

Maḥṣūl-i Beyt:

Eski ğamı eski şarāb ile def^c eyleñ. Zīrā hoş dillige ve şafā-yı ḥāṭıra sebab budur pīr-i diḥkānda böyle didi. Def^c -i ğamı kühene, şarāba ḥavāle eyledi. Zīrā kühene-sinūñ sūret-i raḥmiyyāsı ziyāde olur.

Metn-i Beyt:

Fiġān ki ān meh-i nā-mihr-bān-ı düşmen-dust

Be terk-i şoḥbet-i yārān-ı ḥod çı āsān goft

Nā edāt-ı nefy ü selbdür. Mihr maḥabbet. Bān edāt-ı fā^c ildür. Bāġ-bān ve der-bān gibi bāġcı ve ḳapıcı dimekdür. Bunda da maḥabbetci ya^c nī ehl-i maḥabbet dimekdür. Pes mihr-bān, vaşf-ı terkībī di[y]en bilmezmiş. Düşmen-dust vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır. Düşmeni sevici ma^c nāsına. Be-terk bā te^c kīd; terk, āsān goftuñ muḳaddem mef^c ūlidür. Ya^c nī ol nā-mihr-bān yārānuñ şoḥbetini terk eyledüm dimiş ve āsān u bī-pervā dimiş. Pes Ḥ^cāce bunda teġābün çeker ki böyle bilā fikrin ve reddiyetin yār anı terk eyledüm didi. Pes bunda goft kerd ma^c nāsınadur di[y]en ḳavli ve fi^c li fark eylemezmiş.

Maḥṣūl-i Beyt:

Fiġān ol düşmen sevici maḥabbetsiz kendi yārānı şoḥbetini ne ḳolay söyledi. Ya^c nī yārānumuñ muşāḥabetini terk eyledüm didi. Ammā āsān ve bī pervā didi. Ḥāşılı bunu didüġine nādim ü peşimān oldıġına ḥayflanur. Zīrā kendi de metrūk yārāna dāḥildür.

Metn-i Beyt:

Men u maḳām-ı rızā ba^c dezīn ve şukr-i raḳīb

Ki dil be derd-i tu ḥū kerd u terk-i dermān goft

Maḳām-ı rızā izāfet-i beyāniyyedür. Şükrüñ raḳībe izāfeti maşdaruñ mef^c ūline izāfet[i]dür. Ki ta^c līl. Ḥū kerd imtizāc eyledi ve alışdı dimekdür. Terk-i dermān goft ya^c nī dermān terk eyledüm didüm. Beyt-i sābıḳda[ki] gibi te^c vīle iḥtiyāc yoḳ.

Maḥşül-i Beyt:

Şimden girü ben daḥı maḳām-ı rızā ya' nī her ne ki cānāndan gelürse rāzī ve şābir olub şākī olmayam. Zīrā göñül senüñ derdüñle imtizāc idüb alışdı dermānuñ terkini söyledi. Dil senüñ derdüñe ḥūy eyledi di[y]enler bānuñ ma' nāsını iḥāṭa eylememişler.

Metn-i Beyt:

Girih be bād mezen gerçi ber murād vezed

Ki in soḥen be meşel bād bā Süleymān goft

Girih düğümdür. **Be bād** bā şıla. **Mezen** nehy-i muḥāṭabdur. **Vezed** fi'1 muzāri' vezīdenden, yel esmek. **Ki** ta' lil. **in soḥen** mışrā' -ı evvelüñ mażmūnına işāretdür. **Be meşel** muzāf-ı maḥzūfdur. Be ṭarīḳ-i meşel taḳdīrinde. **Bā süleymān** bā şıla. **Goftuñ** fā' ili bāddur.

Maḥşül-i Beyt:

Bāda ' aḳd-i ḳalb idüb i' timād eyleme. Egerçi ki murād üzre esse ya' nī murāduñca [87a] eserse de bāda tekye eyleme. Zīrā bī-ḳarārdur ve bir yerde şābit olmaz. Zīrā bu sözi meşel ṭarīḳiyle bād, Ḥazret-i Süleymāna didi. Pes Süleymānuñ ki fermānında idi. Aña vefā eylemeyince ḡayrıya eylememesi be-ṭarīḳ-i ūlādur. Maḳşūd dünyāya i' timād eyleme her ne ḳadar ki el virürse de. Zīrā bād ḥükmindeür ki geḳüb gitmek üzredür. Ḥāşılı niteki saña ḡayrıdan geldi. Senden ḡayrıya eyle gider. Pes māl ve cāha i' timād idüb maḡrūr olma zinhār.

Metn-i Beyt:

Be muhletī ki sipihret dehed zi rāh merev

Turā ki goft ki in zāl terk-i destān goft

Be muhletīde bā, sebep veyā vaḥdet. **Şipihretde tā**, ḥiṭāb. **Ki** ismdür, kim ma' nāsına. **Zāl** ḳocaḳarı. **Destān**¹⁰⁷ mekr ü ḥīle.

¹⁰⁷ Yazmada “düstān” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Bir mühlet sebebiyle ki saña felek virür. Yoldan gitme ya' nî çıqma. Saña kim didi ki bu qoca ḥîle-bâz qarî ḥîle ve mekrini terk söyledi ya' nî ḥîle ve mekri terk eyledüm didi. Ḥaşılı felek bir iki gün murāduñca döndüğine mağrūr olma ki mekri vardır saña yoqsa maḥabbetden degildür niteki buyurmışlardır:

Beyt:

Çarḥ-ı merdum-ḥ'ār eger rüzî dü merdum pervrāst

Nîst ez şefqāt meger pervāre-i ūlā ġarāst

Metn-i Beyt:

Mezen zi çün u çerā dem ki bende-i muḳbil

Ḳabül kerd be-cān her soḡen ki solṭān goft

Ba' z-ı nüshada sulṭān yerine cānān vāqî' dūr. Ammā bendeye sulṭān ensebdür. **Çün** vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür, keyfe ma' nāsına. **Çerā** cīm-i 'Acemiyyenüñ fetḥi ve kesriyle niçün dimekdür. Aşlında çi ile rādan mürekkebdür. Bu iki lafz dillerinde ya' nî isti' mällerinde ta' allül ve bahāneden kināyettür. **Dem** nefes. Çün ü çerādan nefes urma ya' nî ta' allül ve bahāne eyleme. **Muḳbil** şāḥib-i iḳbāl ya' nî sa' ādetli dimekdür. **Becān** bā ma' ma' nāsına.

Maḥşül-i Beyt:

Saña bir emr vārid olsa ta' allül ve bahāne eyleme. Zirā sa' ādetli ḳul ḳabül eyledi. Her sözi ki pādişāḥ söyledi. İmdi cānāndan vārid olan ol emr u nevāhî buña ḳıyāsdir. Muḡālefet eyleme.

Metn-i Beyt:

Ki goft Ḥāfız ez endiše-i tu āmed bāz

Men ĩn negoŧteem ānkes ki goft buhtān goft

Ki ismdür. **Endiše** fikr. Bunda murād cānān ġamın yimekdür. **Āmed bāz** 'udül u terk u ferāġatden ' ibāretdür. **Buhtān** be-ṭarīḳ-i buhtān taḳdīrindedür.

Maḥşül-i Beyt:

Kim didi ki Ḥāfız senüñ hevā vü maḥabbetüñden¹⁰⁸ ‘udül ve i‘rāz eyledi. Ḥāce tarīḳ-i iltifātla buyurur: Bunı dimedüm, ol kimse ki didi. Buhtān ve iftirā tarīḳiyle didi. Ya‘nī düşmen sözidür, hiç ben senüñ ‘aşkuñı terk ider miyüm.

II.1.11. Ğazel-i Diğer- 58

[Fā ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lün]

Metn-i Beyt:

Şubḥ-dem murğ-ı çemen bā gul-i nev-ḥāste goft

Nāz kem kon ki derīn bāğ besī çun tu şikuft

Şubḥ-dem sabāḥ vaḳti. Murğ-i çemen bülbül. Gül-i nev-ḥāste tāze açılmış. Nāz kem kon nāzı külliyeñ terk eyle dimekdür. Nāzı [87b] eksik eyle demek degildür ba‘zıları zann eyledüğü gibi. Besī çok. Çün edāt-ı teşbih. Şikuft açıldı fi‘l-i māzī-i lāzım.

Maḥşül-i Beyt:

Şabāḥ vaḳti bülbül tāze açılmış güle didi, nāzı terk eyle ki bu bāğda niçe senüñ gibi gül açıldı.

Metn-i Beyt:

Gul beḥandīd ki ez rāst berencīm velī

Hiç ‘aşık soḥen-i saḥt be ma‘şūk negoft

Rāst müşterekdür toğrıyla gerçek beyninde. ‘Aşık mübtedā. Negoft haberī.

Maḥşül-i Beyt:

Bülbülün güftārına gül güldi ki gerçekden incinmezüz. Ammā hergiz bir ‘aşık ma‘şūḳına pek söylemedi. Ya‘nī iy bülbül, senüñ sözüñ ḥaḳdur ve ḥaḳdan incinme-

¹⁰⁸ Yazmada “maḥabbetinden” şeklindedir.

züz. Lakin her bir ‘aşık ma‘şûkına saht ve dürüst söyleyi gelmemiştir. Hâce’nün bu sözi bir ‘aşıkla ma‘şûkuñ muşâhabetinden kinâyetdür.

Metn-i Beyt:

Tâ ebed bûy-ı maḥabbet be meşâmeş neresed

Herki ḥāk-i der-i mey-ḥâne be ruḥsâre neruft

Tâ intihâ, gâyet. **Bûy-ı maḥabbet** izâfet-i beyâniyyedür. **Neruft** fi‘l-i mâzî süpürmedi dimekdür.

Maḥşûl-i Beyt:

Ebed dimâğına maḥabbet ḳoḳısı irişmez. Ya‘nî âhir ‘ömrine dek her kimse ki mey-ḥâne ḳapusınıñ toprağını ruḥsârasıyla süpürmeye. Ya‘nî pîr-i muğâna maḥabbet idüb mülâzemet ve ḥizmet eylemeyenüñ meşâmına bûy-ı maḥabbet vâşıl olmaz. Be-meşâmeşde şîn-ı zamîr, mısrâ‘-i şânide ki lafzına râci‘dür ızmâr ḳable‘z-zikr tarîkiyle.

Metn-i Beyt:

Ger ṭama‘ dârî ez ân cām-ı muraşşa‘ mey-i lâ‘l

İy besâ durr ki be nûk-i mujeet bâyed suft

Ba‘z-ı nüshada iy besâ durr ki yerine durr u yâḳût vâқи‘dür. **Dür**den murâd, eşk-i ḥâlîşdür. Yâḳûtdan murâd, ḥûn-ı nâbdur. **Muraşşa‘** gümüşe veyâ altuna cevâhir berkitmiş olan nesneye dirler. **İy** ḥarf-i nidâ, münâdâ ‘âmm-ı maḥzûfdur. **Be nûk** bâ ma‘ ma‘nâsınadır. Bunuñ fetḥi ve zammi luğatdür. Her nesnenüñ sivri ucına dirler. **Bâyed** fi‘l-i muzâri‘ gerek dimekdür. **Suft** mâzîdür, maşdar ma‘nâsına. Zirâ muzâri‘ a muḳârindür, delmek dimekdür.

Maḥşûl-i Beyt:

Eger ṭama‘ ṭutarsañ ya‘nî ṭama‘uñ var ise iy yâr ki pîr-i muğânuñ ol muraşşa‘ ḳadeḥinden bâde içesün. Nûk-ı müje ile çok incü delmek gereksin ya‘nî ḥizmet ü mülâzemet ve tazarru‘ eyle. Çok yaş dökme gereksin ki ol müyesser ola.

Metn-i Beyt:

Der gulistān-ı İrem dūş çu ez luḡf-ı hevā

Zulf-i sunbul zi nesīm-i seherī mī-āşuft

Gülistān-ı İrem izāfet-i beyāniyyedür. Bunda murād, ol Bāğ-ı İremdür ki Şirāzda Şāh Şücā' uñ bāğçesidür ki meşhūr seyrān-gāh[1]dur Şirāzuñ. Ve Qur'āndaki Bāğ-ı İrem ki cennetüñ ismidür. Anı ihām ider. **Zülf-i sünbül** izāfetde beyāniyyedür. Mī-āşuft āşuften delirmek ve çarış muruş olmağ. Hāşılı nesīm hübüb eyledüğü vaqt sünbüller hareket idüb gāh biri birine çarışub ve gāh ayrılıub bu hāletinden āşuft lafzıyla ta' bir eylemiş ve mışrā' uñ ma' nāsını sünbül zülf, seher yeliyle perişān oldı. Ya' nī [88a] açıldı diyen kimse maqşūd añlamamışdur.

Maḡşül-i Beyt:

İrem gülistānında dün gece çünki leḡāfet-i hevādan zülf-i sünbül nesīm-i seheriden çarış muruş olurdı.

Metn-i Beyt:

Goftem iy mesned-i Cem, cām-ı cihānbīnet ku

Goft efsūs ki ān dovlet-i bīdār beḡuft

Murād **mesned-i Cem**'den gülistāndur ki beyt-i sābıqda mezkūrdur. **Cemden** murād, güldür. Cemī' -i şükūfenüñ sulḡānidur ki H'āce buyurur. Velehu eyzen:

Beyt:

Efser-i sulḡān-ı gul peydā şod ez ḡarf-ı çemen

Mağdemeş yā Rab mubārek bād ber serv u semen

Niteki buyurur:

Beyt:

Taḡt-ı zümrüd zer est gül be çemen

Rāḡ çun la' l-i āteşin der yāb

Ve **cām-ı cihān-b**inden murād, gül-i muṭabbaḳdur ki ḳadeḫe beñzer ve **cihān-bīn** vaşf-ı terkībīdūr, cihān görıcı ma' nāsına ve cāma cihān-bīnūñ vaşfını işbāt eylemek mecāzdur cihānı görmege sebep olduğıçün. Zīrā ḫaḳīḳatde cihān gören aña nāzır olanlardur. Pes cihān-binden murād cihān-nümādur. Niteki ekşer-i isti' mālde böyledür. **Ku** edāt-ı istifhāmdur, ḳanı ma' nāsına. **Goft** fi' l-i māzī zamīr fā' il taḫtında müstetir kināyetdūr gülistāndan. **Efsūs** dirīğ ve ḫayf ma' nāsınadır. **Ki** ta' līl efsūsā ' illetdür. Ve mā-ba' dī tetimme-i maḳūl ḳavldür. **Devlet-i bīdār** uyanıḳ ya' nī devlet-i ḡālib baḫt-ı bīdār da dirler. Mūsā' ade ma' nāsına. **Beḫuft** māzī uyudı dimekdür. Ammā murād zāyil oldu ve gitdi. Devlet-i bīdārdan murād eyyām-ı verddür ki serī' ü' z-zevāldür ki gülistānuñ i' tibārı ve şafāsı ol eyyām iledür.

Maḫşül-i Beyt:

Dün gice Şāh Şücā' uñ Bāğ-ı İrem nām bāğçesinūñ gülistānında leṫāfet-i hevādan ki nesīm-i seherden zūlf-i sūnbül perişān ve āşüfte olurdu. Gülistāna didüm: İy gül pādīşāhınuñ taḫtı cām-ı cihān-bīnūñ ḳanı ya' nī gül ḳanı? Gülistān didi: ḫayf ol devlet-i bīdār uyudı ya' nī zāyil oldu ve gitdi. Bu beytūñ ma' nāsında sūnbülü muḫāṫab idinüb ve goft fi' linūñ fā' ilini sūnbülü ṫutan kimse bu iki beytden maḫşūdı ḫiç añlamamış. Zūlf-i sūnbül be nesīm-i seher mī-āşüft bu Mışrā' uñ ma' nāsını sūnbül zūlf, seher yeline ḳarışdı diyen kimse ḡarīb Fārisī bilürmiş.

Metn-i Beyt:

Soḫen-i ' aşḳ ne ānest ki āyed be zebān

Sāḳiyā mey dih u kūtāh kon in goft u şenuft

Kūtāh ḳısa dimekdür. **Kūtāh kon** ḳısa eyle. Ammā böyle maḳāmlarda ṫay eyle ya' nī külliyyen terk eyle. **Goft u şenuft** bu iki lafz fi' l şuretinde isimlerdür, dime ve işitme ma' nāsına.

Maḫşül-i Beyt:

' Aşḳ sözi vü muşāḫabeti nesne degildür ki dile döküle. Ya' nī ' aşḳ emr-i ḫālīdür, ḳālī degildür. ' Aşḳlar añlar ' aşḳ ne ḫāletdür. Bī-derd olanlar ne bilür. İmdi

iy sākī, bāde vir ve terk eyle, bu dime[y]i ve işitme[y]i ya‘nī goft u gūyla bilinmez. Qılī ve qālī terk idüb bāde getür. Bu mısrā‘ da kışa eyle dime ve işitme [88b] di[y]en kimse taqşır eylemiş.

Metn-i Beyt:

Eşk-i Hāfız ħıred u şabr be deryā endaht

Çi koned sūz-ı ğam-ı ‘aşq neyārist nihuft

Neyārist nefy-i māzīdür, qādir olmadı ma‘nāsına. **Nihuft** nihuften gizlemek demekdür.

Maḥşūl-i Beyt:

Hāfızuñ gözi yaşı ‘aql u şabrını deryāya atdı. Ya‘nī bundan evvel ‘aql u şabr kuvvetiyle bükā vü giryesini zabt iderdi ve gözinden yaş çıkmazdı. Ammā şimdi girye vü bükāsı ğālib olub eşki tuğyān idüb ħıred u şabrı mağlūb olub eşki deryāya atdı buyurduğundan¹⁰⁹ keşret-i giryeden kināyetdür. K-enne ki eşk-i deryādur. ħıred u şabrı ğarq eyledi. Mısrā‘ -i şānī mezkūra ħük-m-i ta‘lilde irād idüb buyurur. Neylesün ‘aşquñ ğamınuñ ħarāretini gizlemege qādir olmadı. Pes ol cihetdendür keşret-i giryesi.

II.1.12. Ğazel-i Dıĝer- 59

[Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lā tün / Fe ‘i lün]

Metn-i Beyt:

Dil u dīnem şud u dilber be melāmet ber ħāst¹¹⁰

Goft bā mā menişin kez tu selāmet ber ħāst

Şud reft ma‘nāsınadır. **Melāmet** u levme ü levme lāmuñ fetḫalarıyla, azarlamak. **Ber ħāst** qalkdı.

¹⁰⁹ Yazmada “ buyudüğinden” şeklindedir.

¹¹⁰ Yazmada “ħāst” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Dilüm ve dīnüm hevā-yı ‘aşqıla gitdi. Dilber daḥı melāmete ҡalkdı ya‘nī rūs-vāy oldıgıçün beni lev̄m eylemege tırdı. Dilber didi bizümle oturma zīrā senden selāmet ҡalkdı. Ya‘nī selāmetden melāmete düşdüñ. Şimden girü bizüm ile oturub durma ki bī-neng ü ‘ār olduñ.

Metn-i Beyt:

Ki şenīdī ki derīn bezm demī hoş benişest

Ki ne der āḥir-i şoḥbet be nedāmet ber ḥāst

Ki ismdür, muḳaddem mef‘ ülidür şenīdīnūñ ve **şenīdī** māzī-i muḥāṭab. Ḥiṭāb-ı ‘āmm ṭarīḳiyle taḳdīr-i kelām ki rā şenīdī istifhām-ı inkārī üslūbıyla. **Demīde** yā vaḥdet. **Nedāmet** maşdar peşimānlıḳ. **Ki** lafzı iki yerde bile rābıṭdur.

Maḥşül-i Beyt:

Kimi işitdüñ ki meclis-i dūnyāda bir sā‘at ḥuzūr ve şafāyıla oturdı ki āḥir-i şoḥbetde peşimānlıḳla ol meclisden ҡalkmadı. Ya‘nī bizüm dūnyāda her kim ki bir iki gün mesrūr oldı. Ardınca beş on gün maḡmūm oldı. Zīrā dūnyānuñ ḥilḳati bu vaz‘ üzerinedür.

Metn-i Beyt:

Şem‘ eger z‘ān ruḥ-ı ḥandān be zebān lāfi zed

Piş-i ‘uşşāḳ-ı tu şebhā be ḡarāmet ber ḥāst

Zebān lafz-ı müştarekdür lisānla. Şem‘ üñ fitīlesinde yanan āteş beyninde bunda ihām ṭarīḳiyle mezkūrdur. **Lāfide** yā vaḥdet veyā tenkīrdür. **Ḡarāmet** ödegerdür ya‘nī ödemesi lāzım olan deyn ü diyet gibi.

Maḥşül-i Beyt:

Şem‘ eger ol ruḥ-ı ḥandān zebānıyla lāf urduysa ya‘nī kendini ol ruḥ-ı ḥandāna teşbīh idüb öykündiyse senüñ ‘uşşāḳuñ öñinde niçe giceler eyledügi lāfuñ ḡarāmetiçün ayaḡ üzre dikilüb tırdı. Ḥāşılı şabāḥa dek ayaḡ üzre dikilüb durduḡı senüñ

‘uṣṣākuñ öñinde eyledügi küstāhlıķdan i‘tizār içündür. Hem yanub yaķılır ve hem yaşın döker.

Metn-i Beyt:

Der çemen bād-ı bahārī zi kenār-ı gül ü [89a] serv

Be hevā-dārī-i ān ‘ārız¹¹¹ u kāmēt ber ḥāst

Bahārīde yā nisbet. **Be hevā-dārī bā** sebep; **hevā-dār** vaşf-ı terkībīdür muḥibb ma‘nāsına. Ve **yā** maşdar. Pes **hevā-dārī** maḥabbet ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i Beyt:

Çemende bād-ı bahārī gülile servüñ katında ol cānānuñ ‘ārız u kāmēti maḥabbetile kılķdı ya‘nī peydā olub cānān cānibine i[rü]şdi geldi, yel kılķdı dirler. Ḥāşılı ‘ārız hevāsıyla güli terk eyledi. Ve kāmēti hevāsıyla servi leff ü neşr-i müretteb tarīķiyle.

Metn-i Beyt:

Mest bogzeştī u ez ḥalvetiyān-ı melekūt

Be temāşā-yı tu āşüb-ı kıyāmet ber ḥāst

Ḥalvetiyān ḥalvetinüñ cem‘idür, ḥalvete mensūblardur dimek olur. Melā’ike maḥāmına ‘ālem-i melekūt dirler. Pes **ḥalvetiyān-ı melekūt**dan murād, melā’ikedür. **Āşüb** karışığığa ve fitneye dirler.

Maḥşül-i Beyt:

Cānāna ḥiṭāb idüb buyurur sen mest geçdüñ ve melā’ikeden senüñ temāşañ sebebiyle fitne ve kıyāmet kılķdı ya‘nī peydā oldı. Ḥāşılı senüñ mestāneligüñ beşerden gayrı meleklerle fitne vü āşüb şaldı.

¹¹¹ Yazmada “‘ārāz” şeklinde harekelenmiştir.

Metn-i Beyt:

Piş-i reftār-ı tu pā ber negirift ez haclet

Serv-i ser-keş ki be nāz qad u kāmēt ber hāst

Reftār vaşf-ı terkibi. Āridenden bīmār u didār gibi. Reft u bīm u did getirici ma' nāsına. Reft bunda ismdür, yürüme ma' nāsına. **Piş[-i reftār-ı tu]** ma' nā senüñ yürüyüşüñ öñinde dimek olur. **Negirift** qaldurmadı. **Haclet** maşdar utanmaq ma' nāsına. **Ser-keş** vaşf-ı terkibi, baş çekici ma' nāsına. Ya' nī kimseye baş egmez ve münqād olmaz. **Be nāz kad ü kāmēt** ya' nī bā ma' iyyet ma' nāsını ifāde¹¹² ider. Qaddi ü kāmētiyle nāzlanmağa dimekdür. **Ber hāst** bundan tırdı ma' nāsına.

Maşşül-i Beyt:

Senüñ yürüyüşüñ qatında veyā öñinde utandığından ayağın qaldırmadı. Ser-keş serv ki qad u kāmētiyle nāzlanmağa durdı ya' nī qalqdı. Baş çekiçi serv ki böyle faşrlanmağa durdı. Senüñ reftāruñ yanında ayağın qaldurub reftāra mālİK olmadı hacletden ve hayretten.

Metn-i Beyt:

Hāfiz ĩn hırqa biyendāz meger cān beberī

K'āteř ez hırqa-i sālūs u kerāmet ber hāst

ĩn hırqadan murād, riyā hırqasıdır. Hırqa-i fuqarāyı riyāyla giyenlere ta' rīzdür. **Meger** bunda bāřed ki ma' nāsınadır. Ola ki cān qurtarasın dimekdür. **K'āteř ki**, ta' līl. Hırqa[y]ı atmağa 'illetdür. **Sālūs** riyā ma' nāsına, ismdür. Cāsūs ve cāmūs gibi.

Maşşül-i Beyt:

İy Hāfiz bu giydiğüñ riyā hırqasını gider [a]t. Ola ki āteř-i dūzağdan cān qurtarasın. Riyā ve kerāmet hırqasından āteř zāhir oldı. Ya' nī riyāyla hırqa giyüb kerāmet

¹¹² Yazmada "ifāde ifād" seklindedir.

şatanlar rüsvā-yı ʿālem oldılar. Pes sen bu şıfatı gider. Sende var ise rüsvā-yı ʿālem olmayasın. Hırka-i sālūs ve kerāmetden āteş kalkmak rüsvāy olmağdan kināyetdür.

II.1.13. Ğazel-i Diğer- 60

[Mef ʿ ū lü / Fā ʿ i lā tü / Me fā ʿ i lü / Fā ʿ i lün]

[89b]

Metn-i Beyt:

Rüy-i tu kes nedid u hezāret raķīb hest

Der gönçeī henüz u şadet ʿ andelīb hest

Hezāret tayı maʿ nā cihetinden raķibe muķayyeddür ve **şadet** tayı[1] ʿ andelībe.

Maşşül-i Beyt:

Cānāna hiṭāb idüb buyurur senüñ rüyuñı kimse görmedi. Hālbuki biñ raķībüñ var. Ğönçedesin henüz yaʿ nī perde içindesin dağı hālbuki yüz ʿ andelībüñ var. Hāşılı hāneden taşra çıkmamış anuñ koyundasın el-ān. Likin tamām-ı ʿ ālem mübtelāñdur. Āhirinde hā olan lafzda hemze vahdetçün ve hiṭābçün ve maşdarçün olur. Ğönçe lafzında maşdariyyet zāhirdür di[y]en kimse mükerrer haṭā eylemiş. Zīrā bu maʿ nā yānuñdur hemzenüñ degil. Niteki sābıķa beyān olunmuşdur. Şāniyen gönçede maşdariyyet zāhirdür didüğinde haṭādur ki anda yā hiṭābçündür. Ve hemze-i müctelibe yā-yı mā-ķabline işālçündür.

Metn-i Beyt:

Ger āmedem be kūy-ı tu çendān ğarīb nīst

Çun men der in diyār ferāvān ğarīb hest

Ferāvān çok.

Maşşül-i Beyt:

Eger senüñ maḥallüñe geldüm ise ol ķadar ʿ aceb degildür. Mışrāʿ -ı şānī hükm-i taʿ lildedür. Zīrā benüm gibi bu diyārda çok ğarīb var. Hāşılı benüm senüñ maḥal-

lũne gelmem ğarīb degildir. Zīrā ğurebā maġāmıdır. Ğarīb ise ğarībe māyıldır ki el-ġarību ile'l-ġarībi yemīlu ve yārdan murād kūy-ı cānāndur.

Metn-i Beyt:

Herçend dürem ez tu ki dūr ez tu kes mebād

Likin omīd-i vaşl-ı tuem 'an-ġarīb hest

Dūr ez tu kes mebād cümle-i du'āiyye haşv-ı melihdür.

Maḡşül-i Beyt:

Her ne kadar ki senden ırak isem kimse senden ırak olmasun. Ammā vaşluñ ümīdi yaqındur ya'nī 'anġarīb vāşıl olmaġ ümīdiyle zāhiren senden uzaġum ammā vaşl ümīdi ġarībdir.

Metn-i Beyt:

Der 'aşġ-ı ġānġāh u ġarābāt fark nīst

Her cā ki hest pertev-i rüy-ı ġabīb hest

Maḡşül-i Beyt:

Ṭarīġ-i 'aşġda ġānġāhla mey-ġāne beyninde fark bu kadar her yer ki vardur anda dostuñ yüzi pertevi vardur. Ya'nī eger şavma'a-i zāhid ve eger deyr-i rāhibde cemī'inde Ĥudā ġāzırdur. Ve āşār-ı cemāl u celāli münkeşif ve mūncelīdür.

Metn-i Beyt:

Ancā ki kār-ı şovma' a rā cilve mī-dehend

Nāġūs-ı deyr-i rāhib u nām-ı şalīb hest

Kār-ı şavma'adan murād, eşnāf-ı 'ibādātdan. **Nāġūs** kilisalarda bir demür lühūd ki evġāt-ı şalātıda çalarlar. Vaġt-ı şalātı i'lançündür. Kilisā ve nāġūsüñ deyre izāfeti, lāmiyyedür. Deyründe rāhibe keşiş ruhbān cem'idür. Rānuñ zammı ve hānuñ sükunuyıla. **Şalīb** kāfirleruñ ġaçıdır ki balçığıyla kılıc şeklindedür. Cem'i şülüb gelür. Şaduñ ve lāmuñ zammeleriyile ve şulbān 'alā vezn-i ruhbān.

Maḥşül-i Beyt:

Ol yerde ki şavma‘a işine ya‘nî ‘ibādâtına cilve virür ya‘nî şavma‘anuñ ‘ibādâtını maḥbûl ve muḥterem dutarlar. Râhib deyrinüñ nâķūsı ve nâm-ı şalibi anda vardur. Ya‘nî Ĥudāya şavma‘ada ibâdet olundığı gibi ol deyrde de olur. [90a] Ĥāşılı ḥallāk-ı ‘āleme cemî‘-i eşyā ta‘abbüd üzredür. Ve her yerde ḥāzırdur ve cemî‘-i ed-yān u milelde ma‘būddur.

Beyt:

Geh mu‘tekif-i deyrem u geh sâkin-i mescid

Yanî ki turā mî-ṭalebem ḥāne-be-ḥāne

Beyt:

Der şovma‘a vü medrese vü deyr u konışt

Tersende-i düz ḥand u cüyā-yı behişt

Ĥāşılı şavma‘a-ı zâhid ve deyr-i râhibe ḥaķîkat ve mecâz gibi meşelen zamāndur. Niteki Ĥ̄āce buyurur:

Beyt:

Der kâr-ḥāne-i ‘aşķ ez küfr nâ-guzîrest

Āteş ki rā besüzed ger Bu-Leheb nebāşed

Ĥāşılı eşyā ezdâdıyla mütebeyyindür. Pes zıddân bile gerek ki mütebeyyin ola, rüz şeb gibi.

Metn-i Beyt:

‘Aşık ki şud ki yār be ḥāleş nazar nekerd

İy Ĥ̄āce derd nîst vegerne ṭabîb hest

Evvelki **ki** ismdür; ikinci **ki** rabıtdur. Mā-ba‘dını muķābiline rabt ider. İy Ĥ̄āce ḥiṭâb-ı ‘āmmudur. İy ‘azîz dimekdür. **Derd** ağrı. Niteki Tuḥfe-i Ĥüsāmîde derd: ağrı, düzd: uğrı, derün: iç, der: kapu dimiş. Soñra ba‘z-ı beliyelerde isti‘māl eylediler.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥāce istifhām-ı inkārî tarîkiyle buyurur kim ‘āşık oldu ki yār anuñ ḥāline nazār eylemedi. Ya‘nî elbette yār gerçekden ‘āşıkā iltifāt eyler. Ammā iy azîz, derd yokdur. Ve illā ṭabîb var ya‘nî cānān ṭabîbdür. Ehl-i derdi ve ‘aşkı bilür, bilicek elbette ‘ilāc eyler. Ḥāşılı müşkil-i ehl-i derd olmağdur. Ve illā dermān muḳarrerdür.

Beyt:

Zi baht-ı mās̄t guneh verne ḥāṭır-ı Leylā

Be kerd bādiye der cust u cūy Mecnūnest

Beyt:

‘Āşıkān her çend muştāk-ı cemāl-i dilberend

Dilber ān ber ‘āşıkān ez ‘āşıkān ‘āşık-terend

Metn-i Beyt:

Feryād-ı Ḥāfız in heme āḥir be herze nîst

Hem kışşa-ı ğarîb u ḥadîşî ‘acîb hest

İn heme bu kadar ve bu deñli dimekdür. Āḥir edāt-ı te’kîd. Be herze bā zāyid-dür te’kîd ifāde ider. Ancağ herze bî-fāyide zāyid söze dirler. Hem edāt-ı te’kîd. Kışşa-ı ğarîb u ḥadîşî ‘acîb terkîbleri tavşîfdür ve yā’lar vaḥdet içündür.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥāfızuñ cānāndan eyledüğü feryād u fiğān ‘abeş yere degildür. Bir ğarîb kışşa ve bir ‘acîb vardur. Ya‘nî Ḥāfız ‘aşk-ı cānāndan degme nesneden bu deñli feryād u fiğān eylemez. Gine bir olur iş zuhūr eylemişdür ki anı nālān ve giryān eylemişdür.

II.1.14. Ğazel-i Dîğer- 61

[Me fā ‘i lün / Fe ‘i lā tün / Me fā ‘i lün / Fe ‘i lün]

Metn-i Beyt:

Be dām-ı zulf-i tu dil mubtelā-yı ḥîştēn est

Bekuş be ğamze ki u rā sezā-yı ḥîştēn est

Mübtelâ-yı h̄iştēn est izāfet-i lāmiyyedür. Kendinüñ mübtelâsıdır. Ya‘nî kendi kendinüñ mübtelâsıdır ki kendini mübtelâ eylemişdür. **Sezâ-yı h̄iştēn est** kendinüñ lâyıķ[ı]dır.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ zülfüñ duzağına gönül kendini mübtelâ eylemişdür. İbtilâsına ğayrı kimse sebep olmamışdır. İmdi ğamzeñle anı helāk eyle ki kendinüñ lâyıķıdır ki niçün böyle müşkil duzağa kendüni giriftâr eyledi. Kimse[ye] ḡaber eylemeksizin.

Metn-i Beyt:

Geret zi dest berâyed [90b] murâd-ı ḡatır-ı mâ

Be dest bâş ki ḡayrı becây-i h̄iştēn est

Mışrâ‘-i şānīnüñ evvelinde nüşḡalar muḡtelifdür. Ammâ biz bu nüşḡa[yı] ihtiyâr eyledük. **Be dest bâş** tiz ol dimekdür. **ḡayrı**deki yâ vahdet.

Maḥşül-i Beyt:

Eger senüñ elüñden gelürse gönlimüz murâdını ḡaşıl eylemek, tiz ol ki kendi yerinde bir ḡayrdur ya‘nî maḡallinde bir ḡayrdur.

Metn-i Beyt:

Be cānet eiy but-ı şīrīn-i men ki hemçün şem‘

Şebān-ı tīre murâdem fenâ-yı h̄iştēn est

Be cānet, bā taḡşış veyâ ḡasemdür. **Büt-ı şīrīn** izāfet-i beyāniyyedür ve bütüñ mene izāfeti lāmiyyedür. **Ki** beyān. **Şebān** şebüñ cem‘ idür şüzūzen. **Tīre** ḡarañu ma‘nāsınadır. **Şebān-ı tīre** izāfet-i beyāniyyedür. **Fenâ-yı h̄iştēn est** izāfeti maşdaruñ mef‘ üline izāfetidür.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ cānuñ için başuñçün iy benüm tatlı bütüm ya‘nî maḡbūbum ki şem‘ ği-bi ḡarañu ğicelerde kendümi ifnâ eylemek murâdumdur.

Metn-i Beyt:

Çu rāy-ı ‘aşk zedî bā tu goftem iy bülbül

Mekon ki ān gül-i hūd-rū berāy-ı h’işten est

Rāy lafz-ı müşterekdür, fikr ma‘nāsına olması meşhürdür. Hind pādīşāhına da rāy dirler. Rāyuñ ‘aşka izāfeti maşdaruñ mef’ üline izāfet[i]dür. **Bā tu bā** şıla. **Mekon** nehy-i muhātabdur kendiden mef’ üli maḥzūfdur. Mekon rāy-ı ‘aşk ve rāy-ı ‘aşk mekun taḥdīrindedür. **Ki** ta‘lil. **Hūd-rū** vaşf-ı terkībīdür, kendi kendine bitici gül ya‘nī kimse terbiyesiyle vücūd bulmuş degil. Egerçi gül-i hūd rū yaban güline de şādıkdur. Ammā cānāndan kināyet olduğıçün yaban güline ıtlākı münāsib degil. Niteki ba‘zlar eylemişler. **Berāy-ı h’işten est** bā ma‘ ma‘nāsına. **Rāy** fikrdür. **Berāy-ı h’işten** izāfet-i lāmiyyedür.

Maḥşül-i Beyt:

H’āce bülbüle ḥiṭāb idüb buyurur: Çünki ‘aşk fikrini ya‘nī ‘āşık olmak tedbiri- ni urduñ ya‘nī eyledüñ. İy bülbül, saña sözüm ve naşihatüm budur ki ‘aşk fikrini eyleme. Zīrā ol hūd-rū gül yanī kimsenüñ söziyle ve naşihatle ‘āmil olmayan gül kendi rāyıyladur. Ya‘nī hūd-rāy ve hūd-pesenddür. Kimse rāyına tābi‘ olmaz. İmdi çok zaḥmet çekersin iy ‘andelīb bu fikrden ferāgat eyle. Bunda rāy lafzını berāy ma‘nāsına. Ya‘nī lām-ı cārre ma‘nāsına olub ma‘nāsını ol hūd-rū gül kendiçündür. Aşlā saña fāyidesi yoḡdur di[y]en ‘aceb taşarruf eylemişdür. Hāşılı hem lafzında ḥaṭā eylemiş ve hem ma‘nāda. Cezāhu’llāh.

Metn-i Beyt:

Be misk-i Çin u Çigil nīst büy-ı gul muhtāc

Ki nāfehāş zi bend-i kabā-yı h’işten est

Be misk bā şıla. **Çin** lafz-ı müşterekdür büküm ve şiken ma‘nāsına ki maḥbūblaruñ zülfinde ve gisūsında olur gāh olur ebrūlarına da. Çin işbāt iderler. Biri de Türkistānda bir şehruñ adıdır ki çinī kāseler andan gelür. Güzelleri gāyet çok olur ve cemī‘ si aḡ yüzlü ve kara [91a] kaşlı olur. Eş‘ār-ı ‘Acemde güzelleri çokluḡla ve gāyet güzellikle meşel olmuşdur. Bir de çin vaşf-ı terkībīdür. ‘Araḡ-çin ve hūşe-çin.

Çigil Türkistānda güzeli gāyet çok bir yere¹¹³ dirler ki cemī‘ si büt-perestlerdür. Aşlında ol memleketde bir mu‘azzam kilīsāya dirlermiş ki galebe-i isti‘ mälle ol kilisā vāқи‘ olduğu memlekete ‘alem olmuşdur. **Ki** ta‘lil. **Nāfe** misk göbegi ve hā edāt-ı cem‘ ve **şīn-ı zamīr** büy-ı güle rāci‘dür. Bunda gülün revāyiḥ-i ṭayyibesine nāfe isti‘ māl eyledi. **Bend** bağ. **Ḳabā** öñi açuḳ ḳaftān. ‘Acem, ḳaftānlarını şol ḳoltuḡı altında bağlar. **Bend-i ḳabādan** murād ol bağlardır. Bend-i ḳabādan düğme aḡz eyleyenler kendi memleketlerine ḳabāsıyla aḡz eylemişler.

Maḥşül-i Beyt:

Gülün laṭif ve feraḥ-baḥş ḳoḳısı Çin u Çigilün miskine muḥtāc degil. Zīrā laṭif nāfe gibi ḳoḡuları kendi ḳaftānınuñ iligindendür ya‘nī baḡındandır. Güle bend ve bağ işbāt eylemek isti‘ āre ṭarīḳiyeldür. Ḳabādan murād çiçekdür ve bendden murādı birbiriyle muttaşıl ve mümteric olmaḡdur. Ḥāşılı bir kimse ki bir fende māhir ve kāmil olsa ol fende ḡayrıdan isti‘ āneye muḥtāc degil. Bu ḳışşadan bir ḥişşedür. Büy-ı gül yerine ḥüsn-i gül zıkr idenler münāsib mülāḡaza eylemezmiş.

Metn-i Beyt:

Merov be ḡāne-i erbāb-ı bī-muruvvet-i dehr

Ki genc-i ‘āfiyetet der serāy-ı ḡıṣṣten est

Merov muḡāṭabdur.

Maḥşül-i Beyt:

Zamānuñ mürüvvetsiz ehl-i devletinün evine gitme. Zīrā saña ‘āfiyet bucaḡı kendi sarāyuñdur. Yāḡūd senün ‘āfiyet bucaḡuñ kendi sarāyuñdur. Ḥāşılı kendi evüñde oturub tevekkül ve ḳanā‘ at ile geçinmek zamānuñ maḡādir bilmez mürüvvetsiz erbāb-ı devletine varmaḡdan evlā ve uḡrādur.

¹¹³ Yazmada “bir güzeli gāyet çok yere” şeklindedir.

Metn-i Beyt:

Besūht Hāfız u der şart-ı ‘aşk u cān-bāzī

Henūz ber ser-i ‘ahd u vefā-yı h̄ışten est

Cān-bāz vaşf-ı terkībīdür, cān oynadıcı ma‘ nāsınadır.

Maḥşūl-i Beyt:

Hāfız yandı. Hālbuki ‘aşk ve cān-bāzlık şartında el-ān evvelki ‘ahd u vefāsı üzerinedür. Ya‘ nī fānī oldı ve cānānı ‘aşkında ve maḥabbetinde kendi ‘ahd u vefāsı üzredür. Hāşılı cāndan geçdi ve cānāndan geçmedi.

II.1.15. Ğazel-i Diğer- 62

[Fā ‘i lā tūn / Me fā ‘i lūn / Fe ‘i lūn]

Metn-i Beyt:

Hāl-i dil bā tu goftenem heves est

Hāber-i dil şinuftenem heves est

Goftenem ve şinuftenem ve ğayrılarını āḥir ğazele varınca maşdarlardır fā‘ ile muzāf.

Maḥşūl-i Beyt:

Gönlüm ḥaberin senden işitmege hevesüm vardır. Hāşılı gönül benden gidüb senüñ dām-ı zülfünde qarār eyledi. Anuñ ḥaberin saña söyleyüb senden aḥvāl ve iḥbārını işitmek hevesüm var.

Metn-i Beyt:

Ṭama‘ -ı ḥām bīn ki kışşa-i fāş

Ez raḳībān nihuftenem heves est

Ṭama‘ -ı ḥām vücūd bulmaz ṭama‘ dur.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥām ṭama‘ı gör ki meşhūr kışşa ya‘nī ‘aşk ve maḥabbet-i cānānı ruḳabādan gizlemek hevesüm var.

Metn-i Beyt:

Şeb-i ḳadrī çunīn ‘azīz-i şerīf

Bā tu tā rüz ḥofternem heves est

Ḳadrīde [91b] yā vaḥdet.

Maḥşül-i Beyt:

Buncılayın ‘azīz ve şerīf bir Ḳadr gicesi senüñile şabāḥa dek yatmaḳ isterüm. Ya‘nī senüñile yatmaḳ ārzü iderüm.

Metn-i Beyt:

Veh ki durdāne-i çunīn nāzık

Der şeb-i tār suftenem heves est

Durdānede yā vaḥdet içindir. Hemze, vaḥdetçün di[y]en işābet eylememiş. Zīrā vaḥdete manşuş olan yādur. Bi'l-ittifāḳ hemze ḥarf-i müctelibedür. Yā-yı mā-ḳabline işālçün.

Maḥşül-i Beyt:

Āḥ ki buncılayın nāzık dürdāne[y]i ḳarañu gicede delmek ārzümdür. Ya‘nī bu ḡazel gibi cevheri gice söylemek isterüm. Dür delmegi, şi‘r söylemekden kināyet eylemiş. Niteki Ḥāce buyurmuşdur:

Beyt:

Ġazel goftī vü dur suftī beyā vü ḥoş be ḥān Ḥāfız

Ki ber nazm-ı tu efşānd felek ‘ıḳd-ı süreyyā rā

Şu‘arā, nazm-ı kelāmı ekşer gicelerde iderler. Ol cihetden şeb-i tār taḥşiş eyledi.

Metn-i Beyt:

İy şabā imşebem meded fermāy
Ki seher-geh şikuffenem heves est

Şabādan murād, feyz-i raḥmānīdür.

Maḥşül-i Beyt:

Böyle laṭif seherde şîr söylemege feyz ve fazl-ı raḥmānīden istimdād idüb buyurur. İy şabā, bu gice baña meded ya'nī 'avn u kuvvet buyur ki seher vaḳtinde açılmaḳ hevesümdür. Ḥāşılı bu gice baña mu'āvenet eyle. Bir laṭif ğazel diyüb seher vaḳtinde suhen-şināslara oḳuyub ḥandān u şādān olayum.

Metn-i Beyt:

Ez berāy-ı şeref be nük-ı muje
Ḥāk-i rāh-i tu ruftenem heves est

Şeref rif' at. Nük bir nesnenüñ sivri ucına dirler demren gibi. Müje kirpik.

Maḥşül-i Beyt:

Şeref kesb eylemek içündür kirpik ucıyla senüñ yoluñ toprağını süpürmek arzümdür. Ya'nī iktisāb-ı devlet ve ictilāb-ı 'izzetçün gezdigün yolları kirpigümle süpürüb gözüm yaşıyla şulamaḳ isterüm.

Metn-i Beyt:

Hemçu Ḥāfız be raġm-ı müddeiyān
Şîr-i rindāne goftenem heves est

Raġmda rānuñ fetḫi ve kesriyle ve zammı cāyizdür. Aşl-ı luġatde bir kimsenüñ yüzün yere sürtmekdür, ruġāmdandır ki mürādif[i] türābdur. Niteki Nişāb-ı Şıbyān'da gelmişdür: Türāb u ruġām u şerā, ḥāk u tıyn, kil dimiş. Ammā bunuñ gibi yerlerde nisbet ve körlük ma' nāsınadır.

Maḥşül-i Beyt:

Hâfız gibi düşmenler körlüğine rindâne eş‘âr söylemek hevâ ve ârzümdür ya‘nî mecâzî ğazeller söylemek heves-nâkum müdde‘iler raġmına.

II.1.16. Ğazel-i Diġer- 63

[Mef‘û lü / Fâ‘i lâ tü / Me fâ‘i lü / Fâ‘i lün]

Metn-i Beyt:

İy hudhud-ı şabâ be Sebâ mî-firistemet

Binger ki ez kucâ-be-kucâ mî-firistemet

Hüdhüd-ı şabâ izâfet-i beyâniyyedür. **Hüdhüd** alaca ibibik didikleri kuşdur ki Hâzret-i Süleymânüñ pe[y]klerindenür.

Maḥşül-i Beyt:

İy şabâ hüdhüdi, seni Sebâya irsâl iderin görüñ nirden nireye dek seni irsâl iderin. Ya‘nî iy şabâ, seni küy-ı cānāna gönderin ki ‘aşıkıların sebâsı küy-ı cānāndur. Nazar eyle ki, seni ne ‘azîz ve şerîf maķāma gönderin. ‘Uşşâķ esrâr-ı ‘aşkı keşf eylemek hem-râz ve hem-zebân bulmadıklarından¹¹⁴ şabâyla müşâḡabet ve muḡākâ iderler. Bu cihetdendür ki şabâyaya berîd-i ‘aşıkān ve peyk-i müştākān dirler.

Metn-i Beyt:

Ḥayfest ṭâyirî [92a] çu tu der ḡāk-dān-ı ġam

Z’incān be āşiyān-ı vefâ mî-firistemet

Ṭâyirden murād, kuşdur.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥāce Hüdhüd-i şabâyaya ḡiṭāb idüb buyurur: Senüñ gibi bir murġ ġam çöplüġinde olmak ḡayfdur. Ya‘nî dünyâ ki ġam mezbeleligidür. Anda senüñ gibi ṭâyir-i

¹¹⁴ Yazmada “bulmadıklarından” şeklindedir

bülend-pervāz olmak hayfdur. Pes bundan seni āşiyān-ı vefāya ya' nī kūy-ı cānāna göndereyüm.

Metn-i Beyt:

Der rāh-ı 'aşk merhale-i kurb u bu' d nīst

Mī-bīnemet 'iyān u du' ā mī-firistemet

Merhale konacak yer.

Maḥşül-i Beyt:

Hüdhüd-i şabādan ḥiṭābı cānāna tevciḥ idüb buyurur: Ṭarīḳ-i 'aşkda menzil-i kurb u bu' d yokdur. Āşikāra gördüm seni ve du' ā göndürürüm. 'Āşıkuñ 'aşkı kemāl bulıcağ her ne yere ki baksa kendi cānānını görür. Pes bu kelām ana göredür ḥāşılı. Mī-firistem bunda mī-konem ma' nāsını mütezammındur ve illā ma' nā cihetinde istiḳāmet bulunmaz.

Metn-i Beyt:

Her şubḥ u şām kâfile-i ez du' ā-yı ḥayr

Der şoḥbet-i şemāl u şabā mī-firistemet

Ķāfile kafele yeḳfuludan ya' nī naşara bābından ism-i fā' ildür. Aşlında ṭāyife kâfile idi. Keşret ve isti' mälle mevşuf terk olındı. Maşdar ḳufül gelür. Luğatde seferden dönmege dirler. Ammā ıştılāḥda ve isti' mälde cemā' at müsāfirine dirler gerekse gitmesün ve gerekse gitsün ve gerekse seferden dönsün ammā cemā' ati olmamağ şartıyla. Ve āḥirinde **yā** vaḥdet, bir kâfile dimekdür. Hemze[y]i vaḥdet di[y]en ma' hüd cehlini izḥār eylemiş. **Şemāl** şinuñ fethiyle lodos yeline dirler. Anuñ muḳābilinde esen yeke cenüb dirler cīmüñ fethiyle. **Şoḥbet**den murād, muḳārenet ve muşāḥabetdür.

Maḥşül-i Beyt:

Her şabāḥ ve aḥşām ḥayr du' ādan bir kâfile ya' nī ed' iyye-i keşire şemāl ve şabā riḥiyle irsāl iderüm. Zirā bunlar berīd-i 'āşikān ve peyk-i müştāḳāndur. Ḥāşılı her vechle esrār-ı 'uşşāka maḥremeldür.

Metn-i Beyt:

İy gāyib ez nazar ki şudî hem-nişîn-i dil

Mî-güyemet du' ā vu şenā mî-firistemet

İy harf-i nidā münādā mahzūfdur taqdîr-i kelām iy cānān-ı gāyib ez nazardur. Ki rābıt-ı şıfatdur. Şudî māzî-i muhātabdur. Hem edāt-ı muķārenet, hem-hücre ve hem-hāne ve hem-sefere gibi.

Maḥşül-i Beyt:

İy nazardan gāyib cānān ki dile muķārın ve muşāhib olduñ. Saña du' ā iderüm leyl ü nehār ve saña şenā irsāl iderüm. Murādı H'āce'nüñ zāhiren ve bāṭinen du' ā ve şenāna meşgūlüm. Zāhiren zebānıla meşāfehетен ve bāṭinen nāme ve mektüb ile. Bunda ba' zıların bārid taşarrufātına iltifāt olunmasun ki ' indî yyāt ve hezeliyyātdur.

Metn-i Beyt:

Tā leşker-i gamet nekoned mulk-i dil ḥerāb

Cān-ı ' azîz-i ḥod be nevā mî-firistemet

Tā harf-i ta' lîl. Mülk mîmüñ zammı ve lâmuñ sükūnuyla memleket ma' nāsınadır. Be nevā bā ma' iyyet ifāde ider. Nevā berg ü sāz ü azıķ ma' nāsınadır. Aşl-ı terkîb be-resem nevādur.

Maḥşül-i Beyt:

Tā kim senüñ gamuñ ' askeri benüm dilüm mülkini ḥarāb eylemeye diyü kendi cān-ı ' azîzümi [92b] ' asker-i gāma azıķ diyü gönderürüm. Cāyızdür ki be nevā bāşı zāyide ola.

Metn-i Beyt:

Tā muṭribān zi şevķ-i menet āgehî dehend

Ḳavl u gāzel be sāz u nevā mî-firistemet

Tā ta' lîl. Muṭribān muṭribüñ cem' idür. Bunda sāzendeler ve kūyendeler murāddur. Şevķ nefsuñ bir nesneye çekilmesine dirler. Ya' nî ziyāde māyil olmasına. Menet tā zamîr-i ḥiṭābdur. Āgehî yā maşdar. Dehend muzāri' -i cem' -i gāyibdür. Ḳavl

u **ġazel** her birisi ʿilm-i engāmuñ bir nevʿ idür. Niteki bu fenne ġarıřana maʿ lūmdur. **Be sāz** bā maʿ maʿ nāsına. **Sāz** düzen maʿ nāsınadır ve muṭlaġ ġalgı āletine dirler. **Nevā** naġamātdan bir naġmenüñ ismidür. Hāřılı naġme-i iřfahān ki uřul-i erbaʿ nuñ birisidür. Anuñ iki ferʿi var. Birisi ġüseynī ve birisi nevādur. Baʿ z-ı ehl-i naġme bunları perde-i iřılāġ eyledi ve lā müřāġeten fiʿl-iřılāġı. **Nevā** lafz-ı müşterekdür, ġalgı āletlerinde bir ālete de nevā dirler. Ammā bunca zamānda bu ālet mehcürdur ve metrūkdur. Ve biʿl-cümle bunda nevā ihām ġarīġiyle vāġiʿ dür.

Maġşul-i Beyt:

Muṭribler benüm řevġümden seni āġāġ eylemekġün ġavl u ġazel tařnīf idüb sāz u nevā ile saña göndürürüm ve bu maġāmda ġavl u ġazel bilmeyen ve sāz u nevāyı daġı bilmeyen ġayl-ı nā-sāz ve bārid veʿ indī taşarruflar eylemiş iltifāt olunmasun. Hāřılı Hāʿeʿnūñ murādı budur ki eřʿ āri maġāmāt ve naġamāt ġarızıyla saña irsāl eyledigüm anuñġündür ki muṭriblerden iřitdigüñ zamānda benüm saña olan řevġ u iř-tiyāġum bilesün.

Metn-i Beyt:

Sāġi biyā ki hātif-i ġaybem be mujde goft

Bā derd şabr kon ki devā mī-firistemet

Hātif bunuñ gibi yerlerde ġaybdan gelen āvāza dirler.

Maġşul-i Beyt:

İy řāġi, gel ki hātif-i ġayb baña muřtıllıġ ġarīġiyle didi derd ile şabr eyle ki saña devā göndürürüm veyā derde şabr eyle bā şıla ola veyā derdde şabr eyle ki bā řarf ola.

Metn-i Beyt:

Der rüy-ı ġod teferruc-ı řunʿ-ı ġodāy kon

Kʿāyine-i ġodāy-nümā mī-firistemet

Maḥşül-i Beyt:

Kendü rüyuñda Allāhuñ şun'ını teferrüc eyle ki saña Ḥudā gösterecek āyine göndürürüm. Cāyızdır ki bu beyt hātif müjdesinüñ tetimmesi ola. Ḥāşılı saña āyine-i ḳalbi göndürürüm. Pes rüy-ı pür-kemālünü muḳābil eyle ve naẓar şal ki anda şun'-ı Ḥudāy belki nūr-ı Ḥudāyı müşāhede eylesesin niteki vāḳi' dūr.

Beyt:

İy nūr-ı Ḥodā der naẓar ez rüy-ı tu mā rā

Begzār ki der rüy-ı tu bīnīm Ḥodā rā

Metn-i Beyt:

Ḥāfız surūd-ı meclis-i mā zıkr-i ḥayr-i tust

Ta' cıl kon ki esb u ḳabā mī-firistemet

Sürūd ıra dirler. Zıkr-i ḥayr¹¹⁵, ḥayrlı zıkre dirler.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥāce tecrīd tarīḳiyle buyurur: İy Ḥāfız, bizüm meclisimüzün sürüdü seni ḥayr-la añmaḳdur. Tiz ol imdi ki saña at ile ḳaftān göndürürüm. Gel meclisimüzi müşerref eyle. Bunda ḳaftāndan murād yağmurluḡdur. Zirā aña bir e'azzdan [93a] bir kimesne[y]i meclisinde da'vet eylese bir at ile bir yağmurluḡ gönderür ve 'ale'l-ḥuşuş ki gün yağmurlı ola.

II.1.17. Ğazel-i Diğer- 64

[Mef 'ü lü / Fā 'i lā tü / Me fā 'i lü/ Fā 'i lün]

Metn-i Beyt:

İy ḡāyib ez naẓar be Ḥodā mī-sipāremet

Cānem besūḥtī vü be dil düst dāremet

¹¹⁵ Yazmada “zıkr-i ḥayr” ifadesi iki kez yazılmıştır.

İy harf-i nidā münādāsı maḥzūf taḳdīr-i kelām iy cān nā-gāyibdür. **Be Ḥudā** bā şıla. **Mi** edāt-ı ḥāl. **Sipāremet** fi‘l-i muzāri‘. **Mim-i zāmīr** merfū‘-ı muttaşıl fā‘ili ve tā-yı zāmīr, maṣṣūb-ı muttaşıl mef‘ūli mü‘eddā-yı kelime şimdiki ḥālde işmarlarum seni dimekdür. **Yā** harf-i te‘kīd. **Sūḥtī** fi‘l-i māzī-i muḥāṭabdur. **Yā** zāmīr-i muḥāṭab fā‘ili, yaḳduñ dimekdür. **Vü be dil** vāv ḥāl ve **bā** zarf; **yā** ma‘iyyet. **Dāremet** vech-i sābıḳ üzre fi‘l-i muzāri‘ mīm-i zāmīr, merfū‘-ı muttaşıl fa‘ili ve tā-yı zāmīr, maṣṣūb-ı muttaşıl mef‘ūli bu ‘irābı tekrār eylemekden ğarāz ḥāṭırlarda kemāl-i intikāşıla münakkaş olsun ki āḥir ğazelde ekşer bu ḳāfiye böyle vāki‘ olmuşdur. İcrāsına ḳādir ola ve sāyir yerlerde vāki‘ ola, bu üslūb üzre icrā eyleye.

Maḥşül-i Beyt:

Ḥazret-i Ḥ‘ace’nüñ cānānına nāme yerine irsāl buyurdıḳları ğazellerindendür. Buyurur ki: İy nazardan ğāyib olan cānān, Allāh’a işmarladum seni, cānumı yaḳduñ. Ḥālbūki gönülde veyā gönle seni dost dutaram. Ya‘nī severem dimekdür. Ḥāşılı her ne ḳadar ki cefā görsem senden gönülüm uşanmaz, gerekse yaḳın ol gerekse uzak.

Metn-i Beyt:

Tā dāmen-i kefen nekeşem zīr-i pāy-i ḥāk

Bāver mekon ki dest zi dāmen bedāremet

Tā intihā, ğāyet yā tevḳīt. Dāmenüñ kefene izāfeti isti‘āre ṭarīḳiyledür şibden. Zīrā ḥākde pā olmaz, şib olur. **Bāver** ism-i cāmiddür. İstiklālen isti‘māli yoḳdur. Belki dāşten ve kerden müştakḳātıyla müsta‘meldür. Niteki bunda kerden murādifi kendinüñ nehy-i muḥāṭabıyla müsta‘meldür. Mü‘eddā-yı ‘ibāret inanma dimekdür ki beyān bedāremet. **Bā** harf-i istikbāl.

Maḥşül-i Beyt:

Ṭoprağuñ ayağı altına kefenüm etegini çekmeyince ya‘nī ölmeyince inanma dimekdür. Elüm etegüñden ṭutam ya‘nī çekem. Ḥāşılı ölünce ‘aşḳuñ terk itmezem dimekdür.

Metn-i Beyt:

Mihrāb-ı ebruvān benumā tā seher-gehī

Dest-i du‘ā ber ārem u der gerden āremet

Mihrābūn ebruvāna izāfeti, müşebbehün-bihūñ, müşebbehe izāfetidür. Hāşılı izāfet-i beyāniyyedür. **Ebruvān** ebrūnuñ cem‘ idür ħilāf-ı kıyās üzerine. **Benümā** emr-i muhātabdur. **Tā** ta‘lil. **Seher-gehī** geh gāhdan muhaffefdür ve **yā** harf-i vaḥdet. Du‘āya dest işbātı isti‘āre tārīkiyledür. **A‘nī** izāfet-i beyāniyyedür. **Ber ārem ber** harf-i isti‘lādur. ‘Arabīde ‘alā gibi. **Ārem**, fi‘l-i māzī-i nefsi-i mütekellim-i vaḥde şıgasıdır. Ārīdenden ki muhaffefdür āverīdenden. **Der** harf-i şıla bā ma‘nāsına. Āremet elini kaldırır. Ya‘nī du‘āya el kaldırub saña du‘ā idüb iki kollarımı boynuña hamāyil idmege ‘ayn-ı kemāl irüşmeye. Ya‘nī saña yaramaz göz degmeye, maşşūd saña yaramaz göz degmemekçün iki elüm kaldırub du‘ā idüb [93b] gözüne hamāyil yerine āred muḳadder du‘ā elin kaldırırım. Seni boyına getirürüm di[y]en kelām-ı ‘aceb netice virmiş. Ya‘nī saña yaramaz göz degmemekçün du‘ā iderüm diyen de garīb netice virmiş.

Metn-i Beyt:

Ger bāyedem şoden süy-ı Hārūt-ı Bābilī

Şad gūne cādūvī bekonem tā biyāremet

Bāyed, fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i gāyibdür, bāyedenden, gerek ma‘nāsına. Mīm-i zamīr manşūb-ı muttaşıl mef‘ulī ma‘nāda ammā şodene nāzırdur, şodenem taḳdīrinde ve **şoden** reften ma‘nāsına fā‘ilidür bāyedūñ. Hārūtuñ Bābile izāfeti ednā mülābese iledür. Anda maḥbūs olduğıçün. **Yā** harf-i nisbet. **Bābil** Bağdād ile Hille arasında bir yerūñ ismidür. Aşlında şişarı bir büyük şehir imiş. Ammā bu zamān şöyle mūnderis ve munṭamis olmışdur ki şişarı diyārdan eşer-i zāhir degildür. Ba‘zılar didiler ki Hārūt ve Mārūt Bābilī, Hindistān olandur. Bağdād diyārında degildür. El-‘ilmu ‘inde’llāh **cādūvī**de yā-yı şāniyye maşdariyyedür. **Bā** harf-i istiḳbāl. **Konem** fi‘l-i muzāri‘-i mütekellim-i vaḥde. **Tā** ta‘lil. **Bā** harf-i istiḳbāl. Yāremetūñ yası hemzeden mübeddeldür. Aşlında ārametdür. Ma‘lūm ola ki bir kelimenūñ ki evvelinde

hemze olsa aña bā-yı istiḳbāl veyā mīm-i nāhiyye veyā nuñ-ı nāfiyye dāḥil olsa hemze yāya mübeddel olmaḳ muṭariddür. Meşelā biyāyed ve neyāyed ve meyāyed gibi.

Maḥşül-i Beyt:

Hārüt-ı Bābilī cānibine baña gitmek lâzım olursa yüz dürlü cāduluḳ iderüm tā ki seni getürem. Ḥāşılı her ne vechle ki mümkin ve müyesserdür. Seni getürmege sa‘y iderüm. Sihr ki ‘amel-i küfr ü ḍalāletdür. Hiçbir vechle daḥı seni getürdemezsem bi’z- zarūrī anuñla getürmege sa‘y iderüm. Muṭlaḳ ḡazelüñ şerḥinde zıkr olmışdı ki nāme yerine irsāl buyurduḳları¹¹⁶ ḡazellerindendür. Pes bu iddi‘ā aña mütebeyyindür. Ḥāşılı cānānla cismānī vāḳi‘ olunmaḡın mübālaḡayla ‘arz-ı iştıyāḳ eyler. Ḥāşılı cānānla cismānī mülākāt için mübālaḡayla ‘arz-ı iştıyāḳ eyler.

Metn-i Beyt:

Bārem dih ez kerem ber-i ḥod tā be sūz-ı dil

Der pāt dem-be-dem guher ez dīde bāremet

Maḥşül-i Beyt:

Kerem ü luṭfuñdan baña kendi yanuña icāzet vir tā gönül ḥarāretle ayaḡuña dem-be-dem gözden guher yaḡdirayum. Ya‘nī ayaḡuña düşüb gözyaşı dökeyüm.

Metn-i Beyt:

Şad cūy-ı āb besteem ez dīde ber kenār

Ber būy-ı toḡm-ı mihr ki der dil bekāremet

Besteem bend eylemişüm. Kenār yan. Būy ümīd ve recā.

Maḥşül-i Beyt:

Yanmada gözyaşumdan yüz şu ırmaḡı bend eylemişüm. Ya‘nī irkmişüm ve bükmişüm senüñ gönülüne maḥabbet toḡımı ekmek ümīdiyile. Ḥāşılı eṭrāfum ağlamaḡdan göller ve deryālar oldu. Ol ümīd ile ki sen görüb raḡm eyleyüb baña māyil

¹¹⁶ Yazmada “buyurdikleri” şeklindedir.

olasın. Ya' nî anuñ recāsına ki gönülde ekem saña di[y]en 'aceb taşvîr ma' nâ buyurmuş. Ba' z-ı nüshada [94a] bu beyt böyle vâkı' olmuş.

Metn-i Beyt:

Mî-giryem u murâdem ezîn eşk-i seyl-bâr

Tohm-ı maḥabbet-i tu ki der dil bekâremet

Seyl-bâr vaşf-ı terkîbîdür bārîdenden yağdurmak.

Maḥşûl-i Beyt:

Ağlarum ammâ murâdum bu seyl yağdırıcı gözümüñ yaşımdan maḥabbet tohumıdır ki gönülüne ekem. Hâşılı keşret-i bükâdan maḥşûdum gönülüne merḥamet düşürüb kendüme mâyl eylemekdür. Bunuñda netîcesinde maḥabbet tohumıdır ki gönülde ekerüm saña di[y]en 'aceb rüstâyî ṭab' imiş. Hâşılı iki beytün netîcesinde ḥiṭâb gönli şâ' ire izâfetdür.

Metn-i Beyt:

Ḥünem berîht v'ez ğam-ı hecrem ḥalâş dâd

Minnet-pezîr ğamze-i ḥancer guzâremet

Berîht ve **dâd** fi' illeri ğamzeye müteveccihlerdür tenâzu' tarîkiyle. **V'ez ğam** vâv-ı ' atf bunda meftûh okunmak gerek vezne ḥalel gelmeye.

Maḥşûl-i Beyt:

Ḳanımı dökdi ve hicrân ğamından baña ḥalâş virdi. ya' nî beni hicrân ğamından ḥalâş eyledi ve kırtardı. Bu cihetden senün ḥancer güzâr ğamzenün minnet pezîriyüm ya' nî memnûniyum. Hâşılı beni ḳatl idüb hicrân eleminden kırtarduğın cānuma minnet bilürüm. Mısrâ' -i şânînüñ ma' nâsını senün ḥancer o deñli ğamzenün minnetin ḳabûl idiciyüm di[y]en kimesne zāl ile zây[1] fark eylemezmiş ki bir nesne[y]i edâ eylemege zîrâ zâyıla müsta' meldür ve bu ḥancer güzâr ve nîze güzâr zāl iledür. Bahâdırlıḳdan kinâyetdür.

Metn-i Beyt:

Ḥāhem ki piş mî-remet iy bî-vefâ ṭabīb

Bīmār bāz pors ki der intizāremet¹¹⁷

Ḥāhem fi‘l-i muzāri‘-i mütেকellim-i vaḥdedür. Ki beyān. Mî-remet fi‘l-i muzāri‘-i mütেকellim-i vaḥde. Mîm-i zamîr merfû‘-i fā‘ili ve tā-yı zamîr, manşüb-ı mef‘ûlidür. İy, ḥarf-i nidā ve münādā ṭabīb zarûret-i veznçün te’ḥîr kılinmışdur taḳdîr-i kelām iy ṭabīb-i bî-vefādur. Bīmār, muḳaddem mef‘ûlidür bāz pors[un]. Bāz te’kîd ifāde ider porsîdenden, şor dimekdür. Ancaḳ pors pânuñ zammıyla emr-i muḥāṭabdur. Ki ta‘lîl. İntizāremet mîm-i mütেকellim muzāfun ileyhdür ve mecmû‘-ı muzāf ve muzāfun ileyhe muzāf olmışdur. Tā, muḥāṭabdur.

Maḥşûl-i Beyt:

İy vefāsız ṭabīb, senüñ öñüñde ölmek isterem. Bî-çäreñü şor ki intizāruñda[y]um. Ya‘nî cān virmegüm senüñ ‘ıyādeñe mevḳûfdur. Bīmāruñ şor ki intizāruñda[y]um demekden maḳşûdı bu ma‘nādur ve mısrā‘-i şānîñüñ feḥvāsı budur. Bunda bīmār bāz porsuñ ma‘nāsını ḥasteñi giri şor di[y]en ilerüsini ve girüsini teşḥîş ider şaḥş degil imiş.

Metn-i Beyt:

Ḥafız şerāb u şāhid u rindî ne vaz‘-ı tust

Fi‘l-cumle mî-konî vü furû mî-guzāremet

Şāhidî, ‘Acem maḥbûbda isti‘māl ider. Zāhir budur ki meleke müste‘ārdur. Zîrā ‘Arab ferîşteye şāhid dirler. Rindî ‘Acem ‘ayyāra dir ve envā‘-ı münāhebe mürtekib olana rind dirler.

Maḥşûl-i Beyt:

[94b] İy Ḥafız, şarāb içmek ve güzel sevmek ve ‘ayyārılık¹¹⁸ eylemek senüñ ḥālüñ ve kārüñ degildür. Gerçi azcıḳ idersüñ ammā seni terk idüb ihmāl iderüm.

¹¹⁷ Yazmada “intiāremet” şeklindedir.

Ya' nî sen bu işleri egerçi işlersin lakin hâlûne muqayyed olmazam ve seni dâyire-i i'tibârdan işkât iderem. Bunda mî-koniden soñra gelen vāv zâyiddür di[y]en vāv-ı istidrāk¹¹⁹ ma' nâsını ifâde eyledigin bilmezmiş. Mışrâ'-i şânînüñ ma' nâsını fi'l-cümle idersin, ben seni aşağı alıram diyen de ğarîb ma' nâ virmiş.

II.1.18. Ğazel-i Dİger- 65

[Mef ' ū lü / Me fâ ' î lü / Me fâ ' î lü / Fe ' ū lün]

Metn-i Beyt:

Yâ Rab sebēbî sâz ki yârem be selâmet

Bâz âyed u berehânedem ez çeng-i melâmet

Sebebîde yâ vahdet. Sâz, emr-i muhâtab, sâzîdenden eyle dimekdür. Ki ta' lîl. Be-selâmet, bâ ma' ma' nâsına. Bâz, girü ma' nâsına.

Maḥşül-i Beyt:

Yâ Rab, bir sebep eyle ki yârum selâmetle girü gele ve beni melâmet pençesinden kırtara. Ya' nî anuñ hicrânından bî-tâb u tâkat olub bî-ihtiyâr benden ba' z-ı evzâ'-ı ğarîbe şâdır olur ki halkuñ levmine sebep olur. İmdi yâ Rab bir sebep eyle ki yârum gele ve beni halkuñ melâmetinden kırtara.

Metn-i Beyt:

Hâk-ı reh-i ân yâr-ı seferkerde biyârîd

Tâ çeşm-i cihân-bîn konemeş cây-ı iķâmet

Seferkerde sefer eylemiş ya' nî sefere gitmiş.

¹¹⁸ Yazmada ““ ayyârlık” şeklindedir.

¹¹⁹ Yazmada “istidrāk” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Ol sefer eylemiş yāruñ yolu toprağın getürüñ tã cihān görici gözümü aña menzil ve maḳām eyleyeyüm. Ya‘ nī anuñ ğubār-ı rāhını gözüme tütüyā yerine çekeyin ki dāyimā andan ziyā ve nūrın¹²⁰ alsun.

Metn-i Beyt:

Feryād ki ez şeş-cihetem rāh bebestend

Ān ḥāl u ḥaṭ u zulf u ruḥ u ‘arız u ḳāmet

Cihetemdeki mīm-i mütেকellim men cihetinden rāha muḳayyeddür.

Maḥşül-i Beyt:

Feryād u fiğān ki altı cānibden yolumı bağladılar. Cānānuñ ol ḥāl u ḥaṭ u zulf u ruḥ u ‘arız u ḳāmeti ya‘ nī cemī‘ -i cihātdan ḳaṭ‘ idüb kendiye müte‘allıḳ kıldılar.

Metn-i Beyt:

İmrüz ki der dest-i tuem merḥametī kon

Ferdā ki şevem ḥāk çı sūd eşk-i nedāmet

Eşkden murād, ağlamak.

Maḥşül-i Beyt:

Bugün ki senüñ elüñde[y]üm iy cānān, baña merḥamet eyle. Zirā yarın ki toprak olam ya‘ nī ne fāyide peşimān olub ağlamak. Ya‘ nī bugün ki dünyāda şağum ve ḥālbu ki baña ri‘āyet eylemek elüñden gelür. Pes merḥamet idüb ri‘āyet eyle. Zirā yarın öldiğümden şoñra baña acıyub peşimān olsañ gerek ammā şoñ peşimānlık fāyide virmez.

Metn-i Beyt:

İy ānki be taḳrīr u beyān dem zenī ez ‘aşḳ

Mā bā tu nedārīm soḥen ḥayr u selāmet

¹²⁰ Yazmada “nūruñ” şeklindedir.

Dem nefes. **Zenī** bi-haseb-i luġat, nefes urursın dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

İy şol kimse ki taķrīr ü beyān ile ‘aşqdan söz söylersin. Ya‘nī ‘aşkı ķīl u ķāl ile beyān eylersin, bizüm senüñ ile sözimüz yok. Var git ḥayr ü selāmetle. Zīrā ‘aşq ḥāl-dür, ķāle şıġmaz. Ḥāşılı ‘aşq şırf¹²¹ tevḥīd ve mutaşavvıfdur [95a] ve taşavvufdur ki ḥālīdür ķāl degildür.

Beyt:

Taşavvuf terk-i ķīl u ķāle dirler

Hemān vecd ü semā‘ vü ḥāle dirler

Pes imdi bizüm senüñ ile sözimüz yok. Zīrā biz ‘aşkı ḥāl idinmişüz ve sen ķīl u ķāl. Pes aramızda mesāfe-i ba‘īd var. Biz senüñ ile söyleşemezüz.

Metn-i Beyt:

Dervīş mekon nāle zi şemşīr-i aḥıbbā

K’in ṭāyife ez kuşte sitānend ġarāmet

Dervīş münādā, ḥarf-i nidā maḥzūfdur.

Maḥşül-i Beyt:

İy dervīş, dostlar kılıcı[n]dan nāle vü feryād u fiġān eyleme. Bu aḥıbbā didigüñ ṭāyife maķtūldan diyet alurlar.

Metn-i Beyt:

Der ḥırķa zen āteş ki ḥam-ı ebrū-yı sākī

Ber mī-şikened ġūşe-i miḥrāb-ı imāmet

Der bā-yı şıla ma‘nāsınadır.

¹²¹ Yazmada “ṭarf” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

H̄āce beyt-i şābıķda mezkūr olan dervīşe ḥiṭāb idüb buyurur: Hırķaya āteş ur ki sākīnūñ ḥam ebrūsı imāmet mihrābınuñ gūşesini yaķar ve ḥarāb eyler. Hāşılı sākīnūñ ḥam ebrūsı ‘ālemi kendüye meyl itdürüb rāki‘ vü sācid eyledi. Şimden girü zühd ve taķvā ve şūfilık işi tamām oldı. Mihrāb-ı imāmete kim baş eger sākīnūñ gūşe-i ebrūsı var iken ki ol gūşe-i mihrābı şır ya‘nī ‘ırzına kesr virür ki kimse aña teveccüh eylemez.

Metn-i Beyt:

Hāşā ki men ez covr u cefā-yı tu benālem

Bī-dād-ı laṭifān heme luṭfest u kerāmet

Bī edāt-ı selb ve dād ‘adl pes **bī-dād** zālīm dimekdür. **Kerāmet** keremdür.

Maḥşül-i Beyt:

H̄āce cānānına ḥiṭāb idüb buyurur: Hāşā ben senūñ cevır u cefāñdan inleyüb şikāyet iderüm. Mışrā‘-i şānī, ḥük-m-i ta‘lilde vāqi‘dür. Zīrā laṭiflerūñ zulmı heb iḥşāndandır. Zīrā küllü fi‘lin mine’l-laṭifi laṭifudur.

Metn-i Beyt:

Kūteh nekoned baḥş-i ser-i zulf-i tu Hāfız

Peyveste şud in silsile tā rüz-ı kıyāmet

Kūteh kūtāhdan muḥaffedür kâ‘ide-i sâbıķa üzre. **Peyveste** ulaşıķ. **Silsile** zencir, zulf[i] zencire teşbih iderler. **Tā** intihā, gāyet içündür, ilā ma‘nāsına.

Maḥşül-i Beyt:

Hāfız, senūñ zulfūñ baḥşini kışā eylemez. Ya‘nī ḥikāyet ve beyānında taķşir eylemez. Hāşılı bu bir muṭavvel kışşadır. Bunı muḥtaşar eylemez. Zīrā bu silsile, muttaşıldır kıyāmet günine dek. Ya‘nī teselsüle ḥadd u gāyet kıyāmetdür ki nitteki Hāzret-i Mevlānā Cāmī buyurur:

Beyt:

Hergiz hadiş-i zulf-i tu kuteh nemî-şeved

İn goft u gŷy tā be kıyāmet mŷelselest

II.1.19. Ğazel-i Diğer- 66

[Mef' ū lŷ / Fā' i lā tŷn / Mef' ū lŷ / Fā' i lā tŷn]

Metn-i Beyt:

Z'ān yār-ı dil-nevāzem şukrist bā řikāyet

Ger nukte-dān-ı ' ařkī hoş bişnev İn řikāyet

Dil-nevāz vaşf-ı terkībīdür nevāzīdenden gŷnŷl oşşayıcı dimekdŷr. Ri' āyet-i ĥāırdan ta' bīrdŷr. **Nŷkte-dān** da vaşf-ı terkībīdür dānīdenden. **Nŷkte** sŷz bilici ma' nāsına, muzāf olmuşdur ařkīye, ism-i fā' ilŷn mef' ŷline izāfeti gibi. Āĥirindeki **yā** [95b] zamīr-i ĥıtab-ı muĥātabdur. Eger' ařkuñ nukte-dānısuñ dimekdŷr.

Maĥřŷl-i Beyt:

Ol dil-nevāz yārdan řŷkr ile řikāyetŷm var. Ya' nī dil-nevāz olduğı cihetinden řākirŷm ammā beyt-i řānīde buyurduğı gibi ĥiĥbir ĥidmetimŷn ĥadrini bilmedŷęŷnden řākīyŷm. Eger' ařkuñ nukte-dānı iseñ bu řikāyeti eyŷ iřŷt. Zīrā řŷkr ŷ řikāyet mŷtezāddāndur. Bir maĥallde cem' i muĥālif gŷrinŷr. řŷkrıstdeki **yā**, tenkīr iĥŷndŷr, vaĥdet degildŷr.

Metn-i Beyt:

Bī-muzd bŷd u minnet her ĥidmetī ki kerdem

Yā Rab mebād kes rā maĥdŷm-ı bī-' ināyet

Mŷzd, kirāy ya' nī ŷcret. **Ĥidmetī**de **yā**, vaĥdet. **Mebād** nehy-i gāyib. **Maĥdŷm**da izāfet de cāyiz' adem-i izāfet de. ' **İnāyet**, irādet ma' nāsınadır.

Maḥşül-i Beyt:

Cānāna her bir ḥidmet ki eyledüm. Ücretsiz ve minnetsizdür. Yā Rab kimsenüñ maḥdümü irādetsüz veyā kimsenüñ irādetsüz maḥdümü olmasun. Ya‘nī maḥādir-i ‘uşşākı bilmez, maḥdüm olmasun.

Metn-i Beyt:

Rindān-ı teşne-leb rā ābī nemī-dehed kes

Güyī velī-şināsān reftend ezīn vilāyet

Rindānuñ teşne-lebe izāfeti beyāniyyedür. **Teşne-leb** vaşf-ı terkībīdür. Tudāğı şusuz dimekdür. **Ābīde yā** vaḥdet, bir içim şu dimekdür. Ba‘z-ı nüşhada cāmı düşmüş bir ḳadeḥ dimekdür. Cāyızdır ki ābdan murād, bāde ola. **Veli**¹²²-**şināsān** vaşf-ı terkībīdür şināsuñ cem‘i. **Velī** bilici ma‘nāsına. **Vilāyet**den murād, memleket-i Şirāz-dur. **Rind**lerden murād, evliyādur mecāzen.

Maḥşül-i Beyt:

Teşne-leb rindelere kimse bir içim şu veyā bir ḳadeḥ bāde virmez. Ke‘enne velī biliciler bu memleketden gitdiler. Ya‘nī maḥādir-i nāsı bilenler bu memleketde ḳal-madı, sürüldi.

Metn-i Beyt:

Der zulf-i çun kemendeş iy dil mepiç k‘āncā

Serhā burīde bīnī bī-curm u bī-cināyet

Der ḥarf-i şıla. **Kemend**, okruḳdur, Türkīsi müsta‘mel degildür. Fārisīsi müs-ta‘meldür. **Mepiç**, nehy-i muḥāṭabdur piçīdenden. **Ki** ta‘līl. **Āncā**, anda. Ya‘nī ke-mend gibi zülfde. **Burīde** bānuñ zammı ve rānuñ kesriyle ism-i mef‘ūldür, kesilmiş ma‘nāsına. **Cürm** günāh. **Cināyet**, ‘atf-ı tefsīrdür.

¹²² Yazmada “dil-şināsān” şeklindedir.

Maḥşül-i Beyt:

Ol cânuñ kemend gibi zülfine ٲolaşma iy gönül, zîrâ ol zülfde günâhsız ve cinâyetsiz kesilmiş başlar görürsün. Ya' nî aña ٲolaşan, cāndan ve başdan geçmek gerek.

Metn-i Beyt:

Çeşmet be ğamze mâ rā ḥün ḥord mî-pesendî

Cānā revā nebāşed ḥün-rîz rā ḥimāyet

Ğamze sâbıkan beyân oldı. Rā taḥşîş ifāde ider.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ çeşmüñ ğamze isti'ānetiyle bizüm qanımuza içdi. Sen de lâyıq görürsin bunu iy cān, ḥün-rîzi ya' nî kâtili ḥimāyet cāyiz degil. Ya' nî çeşmüñ ğamze oqlarıyla qanımı dökdi ve sen lâyıq görürsin. İmdi çeşm-i ḥün-rîzüñi iy cān, ḥimāyet cāyiz degil. Ḥāce gibi vücūd-ı şerîfüñ demini [96a] sefk eyledüğüçün.

Metn-i Beyt:

Der in şeb-i siyāhem gum geşt rāh-ı maḥşüd

Ez ğuşe'î burün āy iy kevkeb-i hidāyet

Şeb-i siyāhdan murād, hicrān qarañu gicesi.

Maḥşül-i Beyt:

Bu firākuñ gicesinde rāh-ı vişāl nā-bedîd oldı. İy hidāyet kevkebi olan cānān, bir küşeden taşra çık. Tā ki rāh-ı maḥşüd bedîd olub vişāl ola.

Metn-i Beyt:

Ez her taraf ki reftem cuz vaḥşetem neyefzüd

Zinhār ezîn biyābān v'in rāh-ı bî-nihāyet

Ez bā-yı şıla ma' nāsınadur.

Maḥṣūl-i Beyt:

Vādī-i firākuñ veyā ‘aşkuñ her cānibine ki vardum vaḥṣetümden ğayrı nesne ḥāşıl olmadı. Amān firāk beyābānından ve anuñ nihāyetsiz rāhından.

Metn-i Beyt:

İn rāh rā nihāyet şüret nemī-tevān best

Kiş şad hezār menzil bışest der bidāyet

İn rāh didügi, rāh-ı ‘aşk u maḥabbetdür.

Maḥṣūl-i Beyt:

Bu rāh-ı ‘aşkuñ nihāyetine şüret bağlamak olmaz. Ya‘nī buña nihāyet ta‘yīn eylemek olmaz. Zīrā bunuñ evvel ḳonağı da yüz biñ menzilden ziyādedür. Ḥāşılı tarīḳ-i ‘aşka ḥadd ü ğāyet virmek olmaz. Zīrā evveli yüz biñ menzilden ziyādedür. Tā āḫirine olırsardur. Ba‘z-ı nüşhada nemī-kucā düşmiş.

Metn-i Beyt:

İy āfitāb-ı ḥübān mī-cüşed enderünem

Yek sâ‘ atem begoncān der sâye-i ḥimāyet

Ba‘z-ı nüşhada, ḥübān yerine ḥübī düşmiş. Yā-yı maşdariyye ile güzellik demekdür.

Maḥṣūl-i Beyt:

İy güzeller āfitābı, yüregüm ve cigerüm ḥarāret-i ‘aşkdan ḳaynar. Bir sâ‘ at beni ḥimāyetüñ gölgesinde şıgındur ya‘nī āsüde-ḥāl eyle. Sâye-i ḥimāyet, izāfet-i beyāniyyedür.

Metn-i Beyt:

Her çend burdī ābem rüy ez deret netābem

Covr ez ḥabīb ḥoş-ter kez mudde‘î ri‘āyet

Her çend her nedeñli dimekdür. Ābdan murād, yüz şuyıdır.

Maḥşül-i Beyt:

Her ne deñli ki yüzüm şuyını iletüñ ya' nî 'arzum zâyî' eyledüñ. Yüzümü kapuñdan döndüremem ya' nî āstāne-i sa'ādet-i me'ābuñı terk eylemem. Zirā ḥabîbden cevır ü cefā ḥoşraqdur düşmenüñ ri'āyetinden. Zirā küllü fi'lin mine'l-meliḥi melihudur.

Metn-i Beyt:

'Aşket resed be feryād-ger ḥod besān-ı Ḥāfız

Ḳur'ān zi ber beḥ'ānī der çār-deh rivāyet

Ba'z-ı nüshada, mışra-ı şānī böyledür:

Her heft sub' -ı ḥ'ānī der çār-deh rivāyet

Ve ba'zında böyledür:

Ḳur'ān seb'a-ı ḥ'ānī der çār-deh rivāyet

'Aşket tāsı ma' nā cihetinden feryāda muḳayyeddür, be feryādet taḳdîrinde.

Maḥşül-i Beyt:

Nüşa-yı evvel senüñ feryāduña 'aşk irişür. Eger ḥod Ḥāfız gibi Ḳur'ān-ı Şerîfi on dört rivāyetde ezberden oḳursañ ya' nî vüşül-i ilā'llāh 'aşkıla olur. Ḳırā'at-ı sub'a[y]ı on dört rivāyetle ezber oḳumağla olmaz. Ve illā bu üslüb üzre Ḳur'ān-ı şerîfi oḳuyanlar evliyā'u'llāh olmaḳ gerek idi. Her heft sub' yedi dimekdür. Sînüñ zammı ve bānuñ sükūnuyla [96b] yediden bir. Niteki şümün, sekizden bir; 'uşr, ondan bire dirler. Bunuñ aşlı budur ki Ḥaccāc-ı Zālīm zamānında Ḳur'ān-ı Şerîfi yeddi ḥişşeye taḳsîm eylediler ve ol ḥişşelere esbā' didiler ve girü otuz kısma taḳsîm eylediler ve ol aḳsāma eczā didiler. Pes Ḥ'āce'nüñ heft sub' buyurduğı tamām muşḥafdan kināyetdür ya' nî tamām muşḥafı on dört rivāyet üzre oḳursañ da vüşül-ı Allāh sebeb-i 'aşk ve maḥabbetdür, mücerred Ḳur'ān ri'āyet degildür.

II.1.20. Ğazel-i Diger- 67

[Me fā 'i lün / Me fā 'i lün / Me fā 'i lün / Me fā 'i lün]

Metn-i Beyt:

Mudāmem mest mī-dāred nesīm-i ca' d-1 ğīsūyet

Ħerābem mī-koned her dem firīb-i çeşm-i cādūyet

Senüñ ğīsūñ ca' dīnuñ¹²³ nesimi beni dāyim mest tutar ya'nī ğīsūñuñ tatlı
koğusu her zamān beni esirik tutar ve çeşm-i cādūñuñ firībi beni dāyim ħarāb eyler.
Mūdām ü mest ü ħarāb, mūrā'āt-ı nazīr қаbīlindendür.

Metn-i Beyt:

Pes ez çendīn şekībāi şebī yā Rab tevān dīden

Ki şem' -i dīde efrūzīm der mihrāb-ı ebrūyet

Şekībā, şıfat-ı müşebbehedür, şaburluğ ma' nāsına. Yā-yı şāniyye maşdardur,
şaburluğ.

Maşşūl-i Beyt:

Bu kadar şābırlıqdan soñra 'aceb bir gice görmek mümkün midür ki dīde
şem' ini senüñ. Mihrāba müşābehe ebrūlaruñda ziyālandırur. Ya'nī bu deñli cefā ve
cevrūnden 'aceb bir gice dīdār-ı vişāl müyesser olur mı dimekdür.

Metn-i Beyt:

Sevād-ı levhbīneş rā 'aziz ez behr-i ān dārem

Ki cān rā nuşā-i bāşed zi naqş-i ħāl-i hindūyet

Sevād qaraluk. **Levh** tahta.

¹²³ Yazmada “cu' dīnuñ” şeklinde harekelenmiştir.

Maḥşül-i Beyt:

Levhbineş sevādını anuñçün ‘aziz ıtarum ya‘nı gözümüñ ıara bebegini anuñçün gözümde hıfz idüb ‘izzet ü hürmet iderüm ki cāna bir mişāl ü nüşha ola. Senüñ hālüne beñzedigiçün bebegi gözde yādigār diyü hıfz eylerüm.

Metn-i Beyt:

**Tu ger h‘āhı ki cāvīdān cihān yek-ser biyārāyı
Şabā rā gū ki berdāred zemānı burqa‘ ez rüyet**

Cāvīdān ve cāvīdān ve cāvīd, ebedı dimekdür.

Maḥşül-i Beyt:

Sen eger isterseñ ki cihānı ebedı bir ‘uğurdan bezeyüb müzeyyen eylesin, şabāya söyle ki bir zamān yüzüñden burqa‘i ıaldıra ki tamām-ı ‘ālem yüzüñden müzeyyen ve münevver ola. Zırā o rüyuñ nūr-ı maḥzıdır. Her nereye ki eşi‘ası düşerse orayı münevver ü müzeyyen ider.

Metn-i Beyt:

**Veger resm-i fenā h‘āhı ki ez ‘ālem berāndāzı
Bı-feşān tā furū rızed hezārān cān zi her müyet**

Resm kånün.

Maḥşül-i Beyt:

Veger isterseñ ki kånün-ı fenāyı cihāndan atub gideresin ya‘nı kånün-ı fenāyı ref eylesin zülfüñi ve gısüñi silk tā her bir ıılından niçe biñ cān döküle ya‘nı ervāḥ-ı mücerrede ve ervāḥ-ı mücerredeye ḥod fenā tārı olmaz. Hāşılı ecsām ve eşbā‘-ı ‘ālemden merfū‘ olur ve şāfı ervāḥ ıalır. Ervāḥ-ı bākı, ebedıdür, fānı olmaz. Pes ‘ālemden resm-i fenā ıalır.

Metn-i Beyt:

Men u bād-ı şabā miskīn do ser-gerdān-ı bī-ḥāşıl

Men ez efsūn¹²⁴ -ı [97a] çeşmet mest u ü ez bûy-ı gîsüyet

Maḥşûl-i Beyt:

Ben miskīn ve bād-ı şabā miskīn iki ḥāşılı biz ser-gerdānız ben siḥr-i çeş-
müñden mestüm ve şabā bûy-ı gîsüñdan mestdür. Miskīnlikde şerik olduğumuz gi-
bi¹²⁵ mestānelikde şerikiz ben ve miskīn bād-ı şabā iki bī-ḥāşıl ser-gerdānız di[y]en
mışrā^c -ı şāniye evvel merhūn olduğımı anlamamış.

Metn-i Beyt:

Zihī himmet ki Ḥāfız rāst k'ez dünyī vu ez 'uḳbī

Neyāyed hiç der çeşmeş be cuz ḥāk-i ser-i kūyet

Zihī zānuñ fetḥi ve kesriyle kelime-i taḥşin ve ta' accübdür. **Ki** rābıta-ı şıfat. **Rā**
edāt-ı taḥşiş ve **sīn**, edāt-ı ḥaber, Ḥāfızuñdur demek olur. Ki taḥşin-i himmete 'illet-
dür ve zā' müfessirde ibtidā min ma' nāsına. **Dünyī** ' Arabīde dünyā elif ile yazılır ve
elif ile okunur. Ammā ' **uḳbī** yā ile yazılır ve elif ile okunur ammā ' Acem yā ile ya-
zar yā ile okur Mūsā ve ' İsa ve Yaḥyā ğayrıları bu ḳabildendir. K'ez dünyī vü 'uḳbī
mışrā^c -i şāniye merhūndur.

Maḥşûl-i Beyt:

' Aceb himmetle Ḥāfızuñdur ya'nī Ḥāfızuñ himmeti ne ' aceb himmetdür ki
dünyādan ve āḥiretten senüñ maḥallüñ ucı toprağından ğayrısı gözine gelmez ya'nī
gözine görünmez. Ḥāşılı senüñ ser-i kūyuñ ḥākini gözine tütüyā bilür ğayrısı ḳara
toprak.

¹²⁴ Yazmada "fūsūn" şeklindedir.

¹²⁵ Yazmada iki kez yazılmıştır.

II.1.21. Ğazel-i Dİger- 68

[Mef ' ū l ū / Me fā ' ī l ū / Me fā ī l ū / Fe ' ū l ū n]

Metn-i Beyt:

El-minnetu li'llāh ki der-i mey-kede bāz est

Z'ān r ū ki merā ber der-i ū r ū y-ı niyāz est

Minnet maşadardur menne yemunnu ya' nī naşere bābından bir maşdarīde menndür tāsız hāşılı maşadır. Ma' l ū m ola ki minnet iki kısımdur. Birisi tevbīhī ve birisi tenbīhī. Tevbīhī oldur ki bir kimseye bir iyilik eylesin şoñra ol iyilig ūñ iyiligi başına kaqsın ya' nī ben saña filān iyiligi eyled ū m mi diy ū . Minnet, mezm ū mdur ' aqlen ve şer' en zīrā naql ile menhīd ū r kavluh ū te' ālā.

Lā tubtīl ū şadaķātikum bi'l-menni ve'l-ezā¹²⁶

Tenbīhī oldur ki bir kimse evlādına ve etbā' ina ' alā sebīli'l-isti' ĩāf¹²⁷ dir ki be-n ū m size ri' āyet ū m, sāyir ūñ evlādına ve etbā' ina ri' āyeti gibi degild ū r. Belki v ū c ū h ile anlardan ziyāded ū r. Bu minnet, mezm ū m degild ū r ve āyet-i kerīme ile mañş ū şdur "Kavluh ū te' ālā be li'llāhu yemunnu ' aleyk ū m¹²⁸" Pes minnet bunda tevbīhī oldu ğı taķdīrce maķş ū d i' tirāf olur ki minnet Allāh'a lāyīķdur. Ya' nī bu ķadar ni' am ki bize i' ĩā eylemişd ū r ve dāyım bunda[n] ū t ū ri bize tevbīh eylese lāyīķdur. İhbār, maķş ū d degild ū r. Ya' nī bize minnet eyledi veyā minnet eyler dimekd ū r ammā minnet tenbīhī oldu ğı taķdīrce i' tirāf da iħbār da olmaķ cāyızd ū r. Pes G ū listān evvelinde minnet H ū dāya demek fāsidd ū r. Zīrā H ū dā mennāndur ve memn ū n ' aleyh degild ū r. Bu taħķīķ ma' l ū m olduķdan şoñra imdi minnet H ū dāya ki mey-hāne ķapusı aķıķdur di[y]enler mennā[n]ı memn ū n ' aleyhden [97b] fark eylememişlerd ū r. Ū-[y]ı zamīr mey-kedeye rāci' d ū r. Niyāza r ū y-ı işbātī isti' āre ĩarīķiyled ū r. **Niyāz**, ' arz-ı iħtiyāca dirler.

¹²⁶ "Başakakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşakçıkarmayın." Bakara suresi 2/264.

¹²⁷ Yazmada "isti' ĩāf" şeklindedir.

¹²⁸ "M ū sl ū man olmalarını bir l ū t ū fta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: ' M ū sl ū man olmanızı bir l ū t ū f gibi bana hatırlatıp durmayın. **Tam tersine** e ğ er do ğ ru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı **Allah size l ū t ū fta bulunmuş oluyor.**" Hucurat suresi 49/17.

Maḥşül-i Beyt:

Minnet Allāhuñdur ki mey-ḥāne ḳapusı açıḳdur. Ol yüzden ki anuñ ḳapusında-
dur. Rūy-ı niyāzum ya‘nī mey-kede ḳapusı meftūḥ olduğıçün memnūn-ı Ḥudāyuz
zīrā meftūḥ olması murādımızdur. Ol yüzden ki rūy-ı niyāzum bāb-ı mey-kededür.
Ya‘nī mey-kede ḳapusı meftūḥ olduğıçün Allāha şükr iderüz dimekdür. Ḥāşılı rūy-ı
niyāzum bāb-ı mey-kedede olduğıçün meftūḥ ve küşāde olması murādımızdur. Ol
yüzden ki baña anuñ ḳapusına niyāz yüzi vardur di[y]en ve ol sebebden ki anuñ ḳa-
pusı üzre benüm niyāz yüzüm vardur di[y]en ma‘nā-yı ğarīb taşvīr eylemişler.

Metn-i Beyt:

Ḥumhā heme der cūş u ḥurūşend zi mestī

V’ān mey ki der āncāst ḥaḳīḳat ne mecāzest

Ḥumhā ḥumuñ cem‘ idür, kübdür. **Cūş** ismdür cūşidenden ḳaynama ma‘nāsına.
Ḥurūş da ismdür ḥurūşidenden, çoḳra ma‘nāsına. Murād ḥumlardan ‘uşşāḳdur ki
‘aşḳ mestāneliğinden cūş u ḥurūşine dirler. **V’ān** vāv-i ḥarf-i ḥāl. **Meyden** murād,
‘aşḳ u maḥabbetdür. **Ki** rābıta.

Maḥşül-i Beyt:

‘Aşḳ ve maḥabbet mestlikden ‘uşşāḳ-ı cānān cemī‘ an cūş u ḥurūşdadurlar. Ol
mey ki anlardadır ya‘nī ol ‘aşḳ ki ve maḥabbet ki anlardadır, ḥaḳīḳidür mecāzī de-
gildür. Ḥāşılı anlarda olan keyfiyyet bāde-i ḥaḳīḳidür, mecāzī degildür. Ḥāşılı anlar-
da olan keyfiyyet bāde-i ḥaḳīḳat keyfiyyet[i]dür. Bāde-i mecāz[i] keyfiyyeti degildür.

Metn-i Beyt:

Ez vey heme mestū ḥurūş est u tekebbur

V’ez mā heme bī-çāregī vü ‘acz-ı niyāz est

Vey kināyetdür cānāndan. Ḥumlara ircā‘ idenler ‘aceb lā-ya‘ḳıl sarḥoşlar imiş.

Maḥşül-i Beyt:

Ol cānāndan şadır olan heybet ve mestlik ḥurūş u tekebbürdür. Bizden sādır
olan heb bī-çārelikdür ve ‘acz u niyāzdur. Ya‘nī ol cānāndan istiğnā ve tekebbürdür

zuhūra gelen. Ve bizden tenezzül ve nâ-murâdlıkdur ve derd-menlikdür. Zîrâ aña lâyıķ ol ve bize lâyıķ budur.

Metn-i Beyt:

Râzî ki ber-i halk negoftim u negüm

Bâ düst begüm ki ü mahrem-i râz est

Râzî yâ vahdet. **Ki** râbıta-ı şıfatdur. **Ber** kat ya' nî 'inde ma' nâsına, muzâfdur halka yâ-yı bâtınıyla. **Bâ**, şıla. **Begüm** fi' l-i mustakbel veyâ fi' l-i emr-i mütekellim-i ma' gayruhü. **Ki** ta' lîl.

Maḥşül-i Beyt:

Bir râzı ki halk yanında söylemedik ve söylenmez ol. Ol râzı dosta söylerüz veyâ söyleyelüm. Zîrâ dost mahrem-i râzdur. Hâşılı hiç kimseye söylemedigimiz râzı dosta söylerüz. Bunda dostdan murâd Hudâdur di[y]en câhil dostı düşmenden fark ider nâdân degil imiş.

Metn-i Beyt:

Şerḥ-i şiken-i zulf-i ham-ender-ham-ı cānān

Küteh netevān kerd ki in kışsa dirāz est

Şiken ve şikenc, bögüm [98a] dimekdür. Meşelâ kumaşlarda bögümden hâşıl olan bögüm gibi, biri **ham** bögri ve egri ve bögüm ma' nâsnadır.

Maḥşül-i Beyt:

Cānānuñ bürümi ve bögümi çok zülfinüñ şiken ve şikencinüñ şerḥini kışsa kılmaķ olmaz. Zîrâ bu uzun kışşadur. Zîrâ ziyâde taṭvile muḥtâc. Dirāz u kutāh, teẓād kabîlindendür.

Metn-i Beyt:

Bār-ı dil-i Mecnün u ham-ı turre-i Leyli

Ruḥ-sāre-i Maḥmūd u kef-i pāy-ı Ayāz est

Bār yükden kināyetdür, miñnet ma‘nāsına ve bu iki **vāv** muķārenetçündür ‘aţf degildir. Niteki Şeyh Sa‘dī buyurur:

Beyt:

Dest-i Mecnūn u dāmen-i Leylī

Rūy-ı Maħmūd u ħāk-i pāy-ı Ayāz

Maħşūl-i Beyt:

Mecnūnuñ ıztırāb-ı ħāţırı ħam-ı turre-i Leyliledür ve Sulţān Maħmūduñ yüzi Ayāzuñ tapanıyladır. Ya‘nī ol iki şey meşela zamāndur. Bu ikisi meşelā zemān olduğı gibi. Ya‘nī Mecnūn ki ‘aşıkdur aña Leyliden belā ve meşakķat lāzımdur ve Maħmūd egerçi pādişāh ve Ayāz bendesidür. Ammā muķtezā-yı ‘aşķ oldur ki ma‘şuk nāzda ve ‘aşık niyāzda ola. Bu beytüñ iki mışrā‘ında bile vāv-ı muķārene ile irād eylemeyüb her bir mışrā‘ını mübtedā ve ħaber i‘tibār eyleyen lafzda ve ma‘nāda ħaţā eylemiş.

Metn-i Beyt:

Ber dühte em dīde çu bāz ez heme ‘ālem

Tā dīde-i men ber ruĥ-ı zībā-yı tu bāz est

Maħşūl-i Beyt:

Tamām-ı ‘ālemden toğan gibi gözi dikmişüm ya‘nī yummuşum. Ol vaķtinde beri ki gözüm senün zībā yüzüne açıkdur. Ya‘nī görüb bunı dünyā gözüme görünmez oldu. Zīrā muķtezā-yı ‘aşķ budur.

Metn-i Beyt:

Der Ka‘be-i kūy-ı tu her ān kes ki der āyed

Ez kıble-i ebrū-yı tu der ‘ayn-ı nemāz est

Der ħarf-i şıladur.

Maḥşül-i Beyt:

Senüñ Ka‘be gibi kûyuña her kimse ki dâhil oldı. Senüñ ebrüñ kıblesinde namâz içindedür. Hâşılı ‘uşşâka kûyuñ Ka‘be vü ebrülaruñ kıble ve mihrâbdur. Pes kûyuña dâhil olan hemân Ka‘beye dâhıldür ve ebrülaruña teveccüh eyleyen hemân kıbleye teveccüh eylemişdür.

Metn-i Beyt:

İy meclisiyân süz-ı dil-i Hâfız-ı miskîn

Ez şem‘ beporsid ki der süz u gudâz est

İy harf-i nidâ, münâdâ maḥzûf taḫdîr-i kelâm iy yârân. **Meclisiyân** şıfatdur.

Maḥşül-i Beyt:

İy meclise mensüb yârân, Hâfız-ı miskînüñ Hâfızuñ miskîn yüregi yangınıñı şem‘ den şoruñ ki süz [u] güdâzdadur. Ya‘nî ehl-i derd bilür ehl-i derdüñ hâlini.

II.1.22. Ğazel-i Diğeri- 69

[Fâ ‘i lâ tün / Fe ‘i lâ tün / Fe ‘i lâ tün / Fe ‘i lün]

Metn-i Beyt:

Hâşıl-ı kârgah-i kevn [ü] mekân in heme nîst

Bâde piş âr ki esbâb-ı cihân in heme nîst

İn heme nîst rüz merrelerinde hiç nesne degildür.

Maḥşül-i Beyt:

Dünyâ kârḫânesinüñ hâşılı hiç nesne degildür. İmdi bâde getür ki esbâb u em-ti‘a-ı dünyâ hiç nesne degildür. Ya‘nî dünyâ ve mâ fihâ i‘timâd [98b] ve i‘tibâra lâyıq degildür.

Metn-i Beyt:

Ez dil u cân şeref-i şoḫbet-i cânân ğaraż est

Heme ân est veğerne dil u cân in heme nîst

Şoĥbet muşāĥebet ma‘ nāsınadır.

Maĥşül-i Beyt:

Dil u cāndan ġaraż cānānuñ şeref-i şoĥbetidür. Heb oldur ġaraż ve illā dil [u] cān ĥiç nesne degildür. Dil u cān bu deñli yoĥdur diyenler terziĥi ve saĥimi şaĥiĥden teşĥiş eylemez imiş. Ĥāşılı bu ġazelüñ āĥirine dek bir beyte şaĥiĥ ma‘ nā virmemişler heb ‘indiyāt-ı ġayr-ı ma‘ ĥıldur virdükleri ma‘ nā. Zira ıştılāĥ ve isti‘ mālden ġāfil-lerdür.

Metn-i Beyt:

Dovlet ān est ki bī-ĥün-ı dil āyed be kinār

Verne bā sa‘y [u] ‘amel baġ-ı cinān in heme nist

Ba‘z-ı nüşhada āyed yerine üfted düşmiş ammā ma‘ nā birdür. Sa‘y ‘amele mużāf kılub ma‘ nāsını ‘amele sa‘y eyle di[y]en cemī‘en nüşha-ı muĥālif olduğdan ġayrı ma‘ nāsında ziyāde şafā yoĥdur.

Maĥşül-i Beyt:

Devlet oldur ki ĥün-ı dilsiz gele yanuña ya‘nī zaĥmetsiz ve ta‘bsız ĥāşıl ola. Yoĥsa sa‘y-ı ‘amelle ya‘nī ‘ibādet u ŧā‘atle ĥāşıl olan cinān ĥiç nesne degildür. Maĥşūd budur ki ‘amel u ‘ibādet mücib-i cennet degildür. Ya‘nī vişāl-i cānān devleti oldur ki devlet zaĥmetsiz sühūletle müyesser ola ve illā esbāb u ĥuṭām-ı dünyāyla ĥāşıl olan baġ-ı cinān vişāli ziyāde mu‘teber degildür.

Metn-i Beyt:

Minnet-i Sidre vu Ṭübī zi pey-i sāye mekeş

Ki çü ĥoş bingerī iy serv-i revān in heme nist

Maĥşül-i Beyt:

Sāye için Sidre vü Ṭübī minnetin çekme. Ya‘nī gölgelenmek için bunlaruñ minnetin götürme. Zira im‘ān-ı nażar eyleseñ iy serv u revān bunlaruñ minneti ĥiç nesne degildür.

Metn-i Beyt:

Penc rŭzî ki der in merhale muhlet dârî

Hoş beyāsây zemânî ki zemân in heme nîst

Maḥşŭl-i Beyt:

Beş gün ki bu menzil ü merhalede mühlet-i ‘ömrüñ var. A‘lā āsŭde ol bir zamân. Zîrâ zamân diyü i‘tibâr eyledigüñ hiç nesne degil. Ya‘nî ‘ömre ve zamâna i‘timâd yoḡdur. Pes bir kaç gün ki dünyâdasın huzŭr idŭb şafâ sŭr. Zîrâ zamân-ı ‘ömre i‘tibâr yoḡdur.

Metn-i Beyt:

Ber leb-i baḡr-i fenâ muntazirîm iy sâķî

Furşatî dān ki zi leb tâ be dehân in heme nîst

Maḥşŭl-i Beyt:

Baḡr-ı fenâ kenârında muntazırız iy sâķî. Ya‘nî baḡr-ı fenâ kenârında ḡumâr-dan helâk olmaḡa müşerref olub muntazır ve mutavaḡķıf-ı iḡsānuñuz. İy sâķî, bize cām leb-â-leb şunmaḡa furşat bil, zîrâ furşat serî‘ü’z-zevâldur. Meşeldŭr ki el-furşatu seyfün ya‘nî furşat bir keskin kılıçdur. Hâşılı serî‘ü’l-mużîdŭr kılıç gibi. Hâşıl leb-den dehâna dek hiç nesne olmadıḡı gibi zamân-ı furşatda hiç nesne degil.

Metn-i Beyt:

Ez tehettŭk mekon endîşe vŭ çŭn gŭl-ḡoş bāş

Zān ki temķin-i cihân-ı gŭzerān in heme nîst

Tehettŭk, [99a] maşdardur tefe‘‘ul bâbından, perdenüñ yırtılmasına dirler, fi‘l-i lâzımdur. Şānî müte‘addîsi hetk dirler. Perde yırtıdı diyecek yirde tehettŭk bunda ‘ırz perdesi yırtılmasından kināyetdŭr ki ma‘nā-yı lâzimesi rŭsvāylıḡdur.

Maḥşŭl-i Beyt:

‘Irzuñ perdesini yırtılmaḡdan endîşe eyleme ya‘nî kayırma ve gŭl gibi ḡoş ol ya‘nî gŭl ḡonce perdesinde iken mestŭr ve maşŭn idi. Perde-i ḡonce yırtılıb taşra çıḡdı ve ‘azîz-i maḡbŭl oldu. İmdi ‘aşḡ senüñ perde-i ‘ismetüñi hetk eylemesinden

ķayıрма ki Őnra muķterem ve mķkerrem olasın. Zīrā ‘aŝķ nāmķsıyla cem‘ olmaz. Pes ‘aŝķla perde-i nāmķs mehtķk olmaķdan endişe eyleme. Zīrā cihān gķzerānuñ ķudret ve ķuvvet virmesi hiĉ nesne degildķr. Zīrā iŝbātı yoķdur gķzerāndur.

Metn-i Beyt:

Zāhid ĩmen meŝov ez bāzī-i ğayret zīnhār

Ki reh ez şavma‘ a tā deyr-i muğān ĩn heme nīst

Maĥŝķl-i Beyt:

İy zāhid, zīnhār bāzī-i ğayretten emīn olma ya‘ nī Allahuñ ğayretinden ve mekrinden emīn olma. Hāŝılı ‘ibādetķne maĝrūr olma zīrā ŝavma‘ adan deyr-i muğāna dek olan tārīķ ve mesāfe hiĉ nesne degildķr. Ya‘ nī aralarında tefāvut ziyāde mu‘ teber degildķr. Zīrā ikisi de ma‘ baddur ve ikisi de bile ĥālīķ-ı eŝyāyadur. ‘İbādet egerĉi zāhiren biri miĥrāba ve biri ŝaneme mķteveccihdķr ve mķmkindķr ki zāhid ğurūr-ı zūhd ve riyāyla cehenneme vara ve rāhib ķabķl-ı İslāmla cennete. Hāŝıl ‘ibādet-i ĥāŝšanuñ ŝerefi mekinledķr, mekān ile degildķr. Meger ki ĥaremeyn- ŝerīfeyn ola. Añlarda da kezālik ĥulķŝ-ı taviyyet ŝartđur. Ve anlarda bir zamān ma‘ bad-ı mķŝrīkin andan Őnra ma‘ bķd-ı bi‘l-ĥaķ ki Allāhdur ma‘ bed-i mķslimīn eyledi. Pes zāt-ı vacibķl-vķcķda nisbet deyr u ŝavma‘ a ‘ibādete ğore berāberdķr. Ne ŝavma‘ da ‘ibādet aña mķfid ve ne kilīsāda zār ikisinķn de ĥālīķı oldur.

Metn-i Beyt:

Derd-mendī-i men-i sķĥte-i zār u nizār

Zāhiren ĥacet-i takrīr u beyān ĩn heme nīst

Derd aĝrı. **Mend** edāt-i nisbetdķr, derdli dimekdķr. Devlet-mend devletli dimekdķr.

Maĥŝķl-i Beyt:

Ben zār u nizār sķĥtenķn derd-mendliĝi zāhiren takrīr u beyān iĥtiyācı hiĉ nesne degildķr. Zāhiren bunda ķç yirde muķayyed olmaĝa ķābil. Derd-mendī lafzına ve ĥacet ve ĩn heme nīst ‘ibāretine fete‘ emmķl.

Metn-i Beyt:

Nām-ı Hāfız raqam-ı nık pezırıft velı

Pış-ı rındān raqam-ı sūd u ziyān ın heme nıst

Ba' z-ı nüshada raqam-ı neng pezırhehāt ve istifham inkārı tārıķıyle nepezıred.

Maḥşül-i Beyt:

Hāce tecrīd tārıķıyle buyurur: Hāfızuñ nāmı eyi ad qabül eyledi. Ammā ne fāyide rındler yanında sūd [99b] u ziyān raqamı hıç nesne degıldür. Ya' nı Hāfızuñ nāmı iyilik ile meşhūr oldı. Ammā rındler qatında i' tibār zāta ve cevheredür, iyiligi-ne ve yaramazlığına degıldür. Ammā mezkūr nüsha üzre ma' nā Hāfızuñ adı neng ü 'ār raqamını ya' nı nişānın qabül ider mi ya' nı eylemez. Zırā rındler qatında sūd u ziyān raqamı ve nişānı hıç nesne degıldür. Hāşılı 'ālemüñ ne fāyidesine i' tibār iderler ne ziyānına hıç nesne bāķı degıldür, heb güzerāndur.

SONUÇ

Doğuda ve Batıda dinî metinleri anlama ve koruma çabasıyla ortaya çıkmış şerh kitapları edebiyat için olduğu kadar felsefe, tarih ve diğer bilim dalları için de her zaman başvurulmuş kıymetli kaynaklar olmuştur. Anlaşılması güç yahut yanlış yorumlanmaya müsait eserlerin şerhi, bilginin durağanlaşmasına neden olduğu yollu eleştiriler, şerhlerin işlevinin yeterince anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. İster tasavvufî perspektifle ister rasyonel yaklaşımlarla yorumlanmış olsun, bütün şerhlerin dikkatle tekrar inceleme konusu yapılması gerektiği fikrindeyiz.

Edebiyat tarihinde, en az şerh ettikleri metinler kadar, itibar gören şerhler mevcuttur. Hatta bazen bir metnin şerhi, metnin kendisinden daha fazla kabul görebilmektedir.

Üzerinden büyük bir zaman geçmesine rağmen hâlâ eleştirmenlerce hallolunmayan ve polemik konusu yapılan metinlerin müellifi olan Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanı, edebiyat araştırmacılarının her çağda ilgilendiği bir eser olagelmıştır. Dolayısıyla, Türk edebiyatındaki etkisi yüzyıllarca süren bu şairin divanının, ilmî kıstaslar gereğince tahlile tabi tutulması ilmî bir disiplini şart kılmıştır. Bu şart, şârihlerin kişisel tercihleri istikametinde her asrın kendi anlayışına göre şekillenmiştir.¹²⁹

“*Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*” adlı eser dikkatle ve derinlemesine incelenmeye çalışıldı. Çalışmada Hâfız-ı Şîrâzî, Sûdî Bosnevî, şerh, Osmanlıda şerh geleneği ve Türk Edebiyatında yapılan Hâfız Dîvânı şerhleri hakkında bilgi verildi. Daha sonra çalışmanın ana konusuna geçmeden eserde yer alan bazı noktalara değinildi. Edebî sanatlar, aruz kalıpları ve imla değişimleri, ayetler, kişiler, mekanlar, kelime manalarında ki değişimler, eserde geçen gramer kavramları genellikle örnekleriyle açıklanıp sözlük eklenerek asıl konuya geçiş yapıldı.

Sûdî, öncelikle gazeli numaralandırmış daha sonra beyti “Metn-i beyt” şeklinde bize sunmuştur. Bazen beyitle ya da beyitte geçen kelimelerle ilgili kısa açıklamalar

¹²⁹ Mehmet Taha Ayar, “*Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî Ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları*”, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Atillâ Şentürk), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 145

yaptıktan sonra beyti açıkladığı kısım olan “Mahsûl-i beyt” kısmına geçmiştir. Bazen o beyte benzeyen başka şairlerin beyitlerinden de örnek beyitler vermiştir.

Amaç sadece Sûdî'nin yaptığı şerhi günümüz Türkçesine çevirmek olmamış, gazelleri daha iyi anlamak, anlatılmak istenenle daha iyi bağ kurabilmek açısından diğer bilgiler de örnekleriyle birlikte verilerek hem Hâfız'ın hem de o dönemin dilinin, edebiyat ve kültürünün daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Hasan, Arap Dili Dil Bilgisi, Tekin Kitabevi, Konya 1989.
- AMİD, Hasan, Ferheng-i Amîd, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 2535.
- AYAR, Mehmet Taha, “Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri”,
<http://journals.miu.ac.ir>.
- AYAR, Mehmet Taha, “Hâfız-ı Şîrâzî’nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî Ve Konevî’nin Yaklaşım Tarzları”, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Atillâ Şentürk), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- BANGİ, İsmail, Farsça Dilbilgisi (Gramer), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- BİRGÖREN, Hamdi, Turkish Studies, Ankara, 2013, S.8.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, “Yunus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, Türk Edebiyatı, 1989, S. 193
- DAĞLAR, Abdülkadir, Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği Ve Hacı İbrâhim Efendi’nin Şerh-İ Belâgat’ına Dâir, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring, 2007.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, 26. Baskı, Ankara 2010.
- ECE, Selami, Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri, Fenomen Yayınları, Erzurum 2007.
- EFENDİ, Mütercim Asım, Kamûsu’l-Muhîd Tercümesi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, c. 6.
- ERDOĞAN, Mustafa, Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış, turkolkoji.cu.edu.tr.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Hâfız Dîvânı, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Hafız Dvn, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs. İstanbul 2013.
- İPEKTEN, Haluk, Eski Türk Edebiyat Nazım Őekilleri ve Aruz, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.
- İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009.
- KANAR, Mehmet, Osmanlı Türkçesi Szlg, Say Yayınları, 1. bs. Ankara 2011.
- KANAR, Mehmet, Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, Birim Yayıncılık, İstanbul 1998.
- KANAR, Mehmet, Eski Anadolu Türkçesi Szlg, Say Yayınları, 1. bs. İstanbul 2011.
- KANAR, Mehmet, Hafız Dvn, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- KARSLI, İlyas, Arapça Fiiller Szlg, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.
- KAYA, İbrahim “Şerh-i Divan-ı Hafız (Sd) Kelimeler-Remizler-Kavramlar”, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2008.
- KOLUNSAĞ, İbrahim, “Dervif Hfız Abdülkadir Galebe-i Sultn-ı Aşk”, (Danışman: Prof. Dr. Ömür Ceylan), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- KÖKSAL, M. Asım, Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- Kur’an Yolu Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- LEVENT, Sema, Sd’nin Hfız-ı Őirz Şerhi, (Danışman: Prof. Dri Turgut Karabey), Erzinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzinan 2015.
- MENĖİ, Mine, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Meydan Larousse (Büyük Lgat ve Ansiklopedi), Meydan Yayınevi, İstanbul 1973.
- MUTÇALI, Serdar, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Szlg, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

- SAMİ, Şemseddin, Kāmus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.
- ŞİMŞEK, Adnan, Sūdi'nin Şerh-i Dīvān-ı Hāfız'ının I. Cildinde Klasik Türk Edebiyatı İle İlgili Kavramlar, (Danışman: Doç. Dr. Ahmet Kartal), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2004.
- Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, c. 19.
- Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, c.30.
- Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, c. 1.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nde İlimiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- YAŞAR, Çağbayır, Türkçe Sözlük, 5 C., Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.
- YILDIRIM, Nimet, Farsça Dilbilgisi, Fenomen Yayınları, 5. bs. Ankara 2010
- YILMAZ, Mehmet, Kültürümüzde Ayet ve Hadisler Ansiklopedik Sözlük, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- YILMAZ, Ozan Gülistan Şerhi, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.

DİZİN

A

Abbasi, 49
Abdullah b. Zübeyr, 58
Abdü'l-Uzza b. Abdülmuttalib, 63
Abdüşems, 65
Ad, 57
Afrika, 56
Ahd-i Atik, 65
Ahi Muhammed Halveti, 55
Ahmed Şah, 50
Ahmediyye, 55
Ahmet Şah, 50
Alai, 54
Allah, IV, 59, 61, 64, 66, 67, 93, 142
Allame, 55
Amil Çelebioğlu, 3
Anadolu, 4, 49, 170
Arap, IV, 1, 12, 51, 65, 71, 72, 75
Arapça, IX, 1, 3, 10, 12, 17, 29, 53, 60, 71, 72, 74,
170, 171
Asiye, 66
Attar, 6
Ayaz, 56, 57
Ays, 69
Azerbaycan, 49

B

Babil, 59, 60
Babür, 53
Bâğ-i İrem, 57
Bağdat, 10
Bahâüddin el-Âmilî, 5
Balkan, 56
Bedr, 63
Belh, 52
Belkıs, 61, 62, 65
Bengal, 6
Beni Amir, 50
Beyazıd, 50
Bosna, 9
Bostan, 4
Bü Leheb, 63
Bûstan, 12

C

Camî, 7

Cebrail, 64, 190
Celayirli Üveys, 49
Cemaliyye, 55
Cengizhan, 52

Ç

Çah-ı Babil, 60
Çayniça, 9
Çiştîyye, 52

D

Davud, 61
Delhi, 52, 53
Devletşah, 53, 54
Dımaşk, 9, 58
Dîvân, II, III, 6, 10, 167
Divan Edebiyatı, IV
Diyarbakır, 9
Doğu, 4, 187
Dünbavend, 60

E

Ebu İshak, 6
Ebū Leheb, 63
Ebu Talib, 63
Ebu Utbe, 63
el-Çağminî, 5
el-Hafîzu'l-Kebir, 55
el-Kâfiye, 12
el-Kânûn, 5
el-Mulahhas Fi'l Hey'e, 5
el-Sâfiye, 12
Emevi, 50, 58, 59
Emir Alaüddevle-i İsfarayini, 53
Emir Hüsrev, 52, 53
Erzurum, 9, 76, 169
Esirüddîn el-Ebherî, 5
Esmâ-yı Hüsna, 68
Eşkâlü't-Te'sîs, 5

F

Fars, IV, 6, 10, 49, 51
Farsça, IX, 1, 3, 11, 12, 15, 24, 26, 28, 32, 35, 39,
49, 53, 71, 76, 169, 170, 171
Felsefe, 5, 167
Firavun, 66

Foça, 9

G

Gazan Han, 5
Gazneliler Devleti, 56
Genceli Nizami, 51
Genc-i Revan, 67
Geylan, 55
Gılman-ı Hâssa, 10
Gölpınarlı, 6, 7, 8
Gülistan, 2, 4, 9, 11
Gülşen-i Tevhîd, 12

H

Haccac, 58, 59
Haccac-ı zâlim, 58
Hâfız Dîvânı, 7, 8, 10, 167
Hâfız-ı Şîrâzî, II, 5, 6, 170
Halim-i Şîrvânî, 9
Halvetî, 6
Halvetiyye, 55, 56
Haman, 66
Harizm, 55
Harun, 66
Hârût, 21, 22, 26, 59, 60, 143, 144
Haşimiler, 63
Hâşiye 'alâ- Şerhi Hidayeti'l- Hikme, 11
Hayyam, 6
Hazar Denizi, 55
Hicaz, 54, 58, 65
Hidâyetü'l-Hikme, 5
Hikme-tü'l-'Ayn, 5
Hindistan, 6, 52, 53
Hoca Şemseddin Muhammed bin Bahaüddin Şîrâzî, 5
Horosan, 56
Hristiyanlık, 67
Hulâsatü'l-Hisâb, 5
Huseya-i Harzemî, 7
Hüdhüd, 60, 61, 62, 138
Hüsameddin Efendi, 49
Hüseyn-i Harizmi, 9
Hz. İsa, 67, 68
Hz. Muhammed, 67
Hz. Musa, 66
Hz. Süleyman, 60, 62, 65
Hz. Yakub, 69
Hz. Yusuf, 69

I

Irak, 54, 58, 60

İ

İbn Cüreyc, 54
İbn Selam, 51
İbn-i Hâcib, 12
İbni Sinâ, 5
İbnü'l- Hâcib, 12
İbrahim Zahid-i Geylani, 55
İdris, 59, 60
İmadülmülk, 52
İmam Halil, 74
İncil, 60, 67
İran, 1, 6, 10, 11, 51, 53, 57, 71, 72, 73, 74, 75
İsfahan, 49
İsferayin, 54
İshak, 6, 69
İslam, 10, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 170
İsm-i Azam, 59, 61
İsrail, 60, 66, 69
İsrailoğullarının, 66
İstanbul, 2, 7, 8, 9, 10, 50, 158, 167, 169, 170, 171

K

Kabe, 51, 58
Kadıızâde, 5
Kale-i Sefid, 49
Kalenderî, 7
Karun, 66, 67
Kays b. Mülevveha'l-Amiri, 50
Kâzerûn, 5
Kazvin, 50
Keş, 52
Kıvamüddin Ebu'l-Bekâ b. Mahmud-ı İsfahânî-yi Şîrâzî, 5
Kirman, 49
Konevî, 4, 8, 9, 11, 167, 169
Kudüs, 61, 65
Kûfe, 10
Kûhpâye, 5
Kur'an, 2, 4, 5, 45, 92, 107, 170
Kur'an-ı Kerim, 58, 62, 64, 65, 66, 67

L

Laçın, 52
Lahican, 55

Levi, 66
Leyla binti Mehdi b. Sa' di'l-Amiri, 50
Leyla ile Mecnun, 50, 51
Leyli, 51, 52
Lisânü'l-Gayb, 11
Lügat-i Şâhidî, 12

M

Mahmud, 5, 49, 56, 57
Malik b. Enes, 55
Mantık, 2, 5
Ma' mer b. Raşid, 55
Mârût, 59, 144
Maveraünnehir, 52
Mekke, 58, 63, 95
Mervan, 58
Meryem, 67
Mescid-i Aksa, 61
Mesih, 67, 68
Mesnevî, 4, 7, 11, 12
Mevlâna, 11, 12
Mevlânâ Efdaleddin, 8
Mevlânâ Sabûhiyy-i Bedahşî, 7
Mısır, 56, 58, 66, 69
Molla Ahmed-i Kazvinî, 7
Molla Halîmî, 7
Molla Muhammed Emin, 7
Molla Muslihiddin-i Lari, 9
Molla Muslihuddin-i Lârî, 7
Muaviye b. Ebu Süfyan, 58
Muganninâme, 6
Muhammed bin Muhammed Tacüddin el-İsferayini, 12
Muhammed Gülendâm, 5
Muharrem, 67, 180
Musevi, 66
Mutasavvıf, 6, 52
Muzaffari Devleti, 49
Müminpur, 52

N

Necef, 8, 10
Necid, 50
Necmüddin el- Kâtibî, 5
Nevfel, 51
Nizameddin Evliya, 52
Nizami, 51
Nizamüddün Ebu'l Kasın Gazi Mahmud, 56

O

Osmanlı, II, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 49, 169, 170, 171

Ö

Ömer el-Halveti, 55

R

Radiyüddin Ali, 53
Rebeka, 69
Receb, 67, 180
Resul-i Ekrem, 63
Rukiyye, 63
Ruşeniyye, 55

S

Sa'di, 4
Sabûhi-i Bedahşî, 9
Sâkinâme, 6
Salgurlular, 5
San'a, 54
Saraybosna, 9
Seba, 61, 62
Sebe, 62, 65
Sebe b. Yeşcüb b. Ya' rub b. Kahtan, 65
Semerkant, 54
Seyfeddin, 52, 56
Seyfeddin Mahmud, 52
Sidre, 29, 31, 32, 45, 64, 107, 164
Sûdî, II, III, IV, V, 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 167, 168, 169, 170
Sûdî Bosnevî, V
Sudiçi, 9
Sultaniye, 50
Suriye, 56
Surûrî, 7
Süfyan es-Sevri, 55
Süfyan es-Uyayne, 55
Sümer, 65

Ş

Şah Mahmud, 49
Şah Şüca, 49
Şâhidî, 12
Şahrüh Mirza, 53
Şam, 54, 69
Şarih, IV

Şark, 57
Şeddad, 57
Şemî, 7
Şemseddin İltutmuş, 52
Şemsiyye, 55
Şemsüddin es-Semerkandî, 5
Şerh, II, IV, V, 1, 2, 3, 4, 7, 10, 11, 12, 167
Şerh-i Bostân, 11, 12
Şerh-i Dav', 11, 12
Şerh-i Divân-ı Hâfiz, II, III, 167
Şerh-i Divân-ı Hâfiz, 10
Şerh-i Gülistân, 11
Şerh-i Gülistân, 9
Şerh-i Kâfiye, 11, 12
Şerh-i Şâfiye, 11, 12
Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, 11, 12
Şeyh-i Şan'ân ' Abdürrezzâk-ı Yemenî Hazretleri,
54
Şiraz, 5, 7, 49

T

Taif, 58
Tanrı, 51, 57, 68, 179, 183, 185
Tasavvufî, 4, 6, 7, 8, 9, 167
Tebriz, 49
Tercümânü'l-Esrâr, 11
Tezkiretü's-Şuara, 54
Timur, 50, 54
Timurlular, 53
Tuba, 64
Tuhfe-i Hüsami, 49

Tuhfetü's-Sıgar, 52
Türk, IV, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 51, 52, 53, 71, 72,
73, 74, 75, 167, 169, 170, 171, 191
Türkiye, 10, 56, 66, 169, 170

Ü

Ümmü Gülsüm, 63

V

Vasıt, 59
Vehbî Efendi, 4

Y

Yakub, 69
Yemame, 58
Yemen, 54, 58, 65
Yezd, 49
Yunus Emre, 2
Yusuf, 9, 58, 69

Z

Zilhicce, 67, 180
Zilkade, 67, 180
Zühre, 59

SÖZLÜK

- Āb-dāde:** (F.) Su verilmiş, sulanmış
- Ābī:** (F.) Bir içim su
- Add:** (A.) Sayma, değerlendirme, itibar etme
- Āgāh:** (F.) Bilgili, haberdar, uyanık, bilgin, haber
- Āhī:** (F.) Ah çeken, ah eden
- Āhīr-i kār:** (F.) İşin sonu
- Aḥz:** (A.) Alma, kabul etme, yakalama
- ‘**Alā-ḥide:** (A.) Ayrıca, tek başına
- Alda-:** (T.) Aldatmak, kandırmak
- ‘**Āle’l fevr:** (A.) Derhal, hemen
- Ālüfte:** (F.) Bulaşık, bulaşmış, iffetsiz
- Āmeden:** (F.) Gelmek, varmak, ulaşmak
- ‘**Āmil:** (A.) Yapan, sebep, etken, faktür
- Āmūhtī:** (F.) Öğreten
- Añarı:** (T.) Öte
- ‘**An-ḳarīb:** (A.) Yakında
- Ānkes:** (F.) O kimse
- Ārī:** (F.) Eved
- Āsān:** (F.) Kolay, kolayca, kolaylıkla
- Āstīn:** (F.) Yen, giyisi kolu
- Āsūde:** (F.) Huzurlu, dinlenmiş
- Aşağa:** (T.) Aşağı, alçak
- Āşüb:** (F.) Karıştıran, bulandıran, karışıklık, fitne

Āşüfte: (F.) Perişan, karışık, iffetsiz kadın
‘**Avn:** (A.) Yardım, yardımcı, yardakçı, avane takımından olan
Bām: (F.) Dam, çatı, kubbe, borç, sabah
Ba’dezīn: (A.-F.) bundan sonra, bundan böyle
Ba’īd: (A.) Uzak
Bā’is: (A.) Yol açan, sebep olan, gönderen, gerektiren
Bār: (F.) Yük
Bārid: (A.) Soğuk, çirkin, sert
Bārīden: (F.) Yağdırmak, yağmak
Bāver: (F.) İnanma, inanç, doğru, sağlam
Bāyed: (F.) Gerek
Bāz: (F.) Geri
Becā: (F.) Yerinde, uygun, hayatta
Bed-nām: (F.) Adı kötüye çıkmış
Behişt: (F.) Cennet
Behre-ver: (F.) Pay sahibi, hisse sahibi, yararlanmış
Beliyyāt: (A.) Belalar, acılar, sıkıntılar
Bend: (F.) Bağ, zincir
Bendegī: (F.) Kulluk, kölelik, köle ile ilgili
Berāy: (F.) İçin, uğruna, olarak
Berdār: (F.) Asılmış, asılı, meyveli
Berg ü sāz: (A.) Malzeme, gereç, mal, yük, azık
Berḥordār: (F.) Nasibini alan yararlanan, mutlu
Berīd: (A.) Ulak, haberci, postacı

Besā: (F.) Nice, birçok, pek çok
Besī: (F.) Çok
Beyād: (A.) Yok oluş, ortadan kalkış
Bıḍāa: (A.) Sermaye, ticaret malı, bilgi, bilgi birikimi
Bī-dād: (F.) Adaletsizlik, haksızlık, zulüm, zalim
Bī-dār: (F.) Uyanık
Bī-ḥaseb: (A.) -ce; bakımından
Bī-muzd: (F.) Ücretsiz
Bīrūn: (F.) Dış, dışarı
Bişnev: (F.) Dinle, işit
Bi-yār: (F.) Yarsız, dostsuz, sevgilisiz
Buhtān: (A.) İftira
Bunyād: (F.) Temel, asıl, esas, bina, yapı
Bu'd: (A.) Boyut, uzaklık, menzil, aralık
Burqa': (A.) Peçe
Burūn: (F.) Uzak, dışarıda
Būy: (F.) Koku, yaradılış, tamah, ümit
Būk-: (T.) Hareket etmek
Būkā: (A.) Ağlama
Bürüm: (T.) Birbiri üstüne sarılmış
Cām-ı muraşsa': (A.) Süslü kadeh
Cānib: (A.) Taraf, yön, yan, makam
Ca'd-ı gīsū: (A.) Saç kıvrımı, saç büklümü
Cārī: (A.) Akan, geçen, cereyan eden, geçerli, yürürlükte, müşteri, örtü

Cāvīdān: (F.) Ebedi, sonsuz, sonsuza dek
Cāy: (F.) Yer, makam
Cenūb: (A.) Güney
Cerī: (A.) Cüretli, gözü pek
Cust: (F.) Arama, arayış
Cüvānī: (F.) Gençlik, delikanlılık
Çārdeh: (F.) Ondört
Çehūr: (F.) Karanlık
Çekīden: (F.) Damlamak, damlatmak, parçalamak
Çendān: (F.) O kadar, o denli, katı, misli
Çerā: (F.) Niçin, neden
Çigil: (T.) Türkistanda bir şehrin adı
Çigūne: (F.) Ne şekilde, nasıl, nebiçim, ne gibi
Çin: (F.) Büklüm
Çokra-: (T.) Kaynamak, fokurdamak
Çün: (F.) Gibi, mademki, için
Çunīn: (F.) Böyle
Dād: (F.) Verme, Tanrı vergisi, nasip, kısmet, iyilik
Dad: (T.) Lezzet
Daḥl: (A.) Tesir etmek, nüfus, girme, karışma
Dām: (F.) Tuzak, ağ
Dāmen: (F.) Etek, kenar
Dānisten: (F.) Bilmek, haberdar olmak, tanımak
Da'vī: (A.) Dava, hak arama

Dārīden: (F.) Tutmak

Degek: [devek, digek, tegek, tevek] (T.) Asma filizi, asma kütüğü, asma dalı

Dehān: (F.) Ağız

Dehī: (F.) Vermek

Dembedem: (F.) Her an, her zaman, sürekli, sık sık

Demren, [temren]: (T.) Okun ucuna geçirilen demir ya da kemik parça

Derūn: (F.) Dış, dışarı

Destān: (F.) Mekr, hile

Deyr: (A.) Dünya, meyhane

Dırāz: (F.) Uzun

Didār: (F.) Yüz, görüşme, buluşma, göz, açık, aşık

Dih: (F.) Verme, veriş

Dil-firīb: (F.) Gönül aldatan, gönül çalan

Dilnevāz: (F.) Gönül okşayıcı

Duḥter: (F.) Kız

Dūz: (F.) Diken, dikici, dikilmiş

Dürdāne: (A. -F.) İnci tanesi, çok kıymetli

Dūzd: (F.) Hırsız

E'azz: (A.) En değerli, en aziz, daha üstün, daha güçlü

Ed' iye: (A.) Dualar

Efkār: (A.) En fakir, en muhtac

Efrūz: (F.) Yakan, parlatan, aydınlatan, parıltı, şule

Efsūs: (F.) Yazık, Yazıklar olsun, eyvahlar olsun

Efşānd: (F.) Saçan, dağıtan, serpen

Efşānīden: (F.) Silkinmek, saçmak
Elet- → ilet-: (T.) Götürmek, yerine ulaştırmak, erişmek
Endāht: (F.) Atma, atış, silah atışı
Endiše: (F.) Düşünce, fikir
Esirik → esrük: (T.) Sarhoş, meczub deli, kızgın, öfkeli
Eşhür-ı hürum: (A.) Haram aylar; Muharrem, Zilkade, Zilhicce, Receb
Eşi' a: (A.) Işıklar, aydınlıklar
Eşk: (F.) Gözyaşı
Evzā'-ı ġarībe: (A.) Tuhaf durumlar
Eyyām: (A.) Günler
Ezdād: (A.) Zıtlar, karşıtlar
Fāriġü'l-bāl: (A.) Huzurlu, bası dinç
Fāş eyle-: (A.) Ortaya çıkarmak, ifşa etmek
Ferāvān: (F.) Bol, çok, pek çok
Ferdā: (F.) Yarın, ileride, gelecekte, sonra
Ferişte: (F.) Melek
Feşān: (F.) Saçan, Serpen
Firīb: (F.) Aldatma, aldatan, hile
Firifte: (F.) Aldatılmış, kandırılmış, aldanmış, kanmış.
Firiste: (F.) Elçi, resul
Fişān: (F.) Saçan
Furū: (F.) Aşağı
Furūht: (F.) Şatma, satış, satım
Ġalaṭ: (A.) Yanlış, yanılma

Ġam-ı kuhen: (F.) Birikmiş kederler

Ġarāmet: (A.) Vergi, borç ödeme, diyet ödeme, pişmanlık

Gedā: (F.) Dilenci, yoksul, fakir

Genc: (F.) Hazine

Gerden: (F.) Boyun, gerdan

Gerdiş: (F.) Dönme, dönüş, dolaşma, gezinti

Gerdün: (F.) Dönen, felek, gökyüzü, dünya

Geşt: (F.) Gezme, dolaşma, gezinme

Ġılāf: (A.) Kılıf, kın

Girift: (F.) Alış-, tut-

Girih: (F.) Düğüm, boğum, kakül

Girye: (F.) Ağlama, gözyaşı

Gisū: (F.) Saç, omuzlara kadar inen saç

Goft: (F.) Deme, söyleme

Gū: (F.) Söyleyen, söyle

Gudāz: (F.) Eriten, tüketen, yok eden

Gul-i nevhāste: (F.) Taze açılmış gül

Gūne: (F.) Yöntem, tarz, şekil

Ġuşşa: (A.) Keder, üzüntü, tasa

Gūy: (F.) Söyleyen, Söyleme, deme

Güftār: (F.) Söz, bölüm, fasıl, bab

Gül-i hūd rū: (F.) Kendi kendine bitici gül

Ġümüm: (A.) Kederler, tasalar, dertler, kaygılar

Güzār: (F.) Bırakan, koyan, terk eden, geçiş, geçme.

Ḥārī: (F.) Düşkünlük, hakirlik, çile, küçümseme, hor görme

Ḥiştēn: (F.) Kendi, kendisi, zat, şahsiyet

Ḥaclet: (A.) Utanma, utanç

Ḥamā'īl: (A.) Kılıç kayışı, boyuna asılan veyā kola takılan muska

Ḥammār: (A.) Meyhaneci, mürşid

Ḥande: (F.) Gülme, gülüş, gülümseme

Ḥāre: (F.) Granit sert taş, kara taş

Ḥarīfān: (F.) Meslektaşlar, aşığın rakipleri

Ḥaşv-ı melīḥ: (A.) Söz arasına başka bir söz karıştırırken bir başka mana da elde etmek

Hātif-i ḡayb: (A.) Gaipten seslenen melek, gaipten gelen ses

Ḥayf: (A.) Yazık, çok yazık, eyvahlar olsun, haksızlık, zulüm

Ḥazer: (A.) Kaçınma, sakınma

Ḥemāyil: (A.) Kılıç kayışı, muska

Heme: (F.) Hepsi, tümü, bütünü, herkes, her şey, hep, daima

Hemniştīn: (F.) Yakın arkadaş, birlikte düşünülüp kalkılan arkadaş

Hemrāz: (F.) Sırdaş

Hengām: (F.) Zaman, vakit, sıra, mevsim

Her çend: (F.) Her denli

Hercā: (F.) Her yer, her neresi, nerede

Hergeh: (F.) Her ne zaman, ne zaman

Herze: (F.) Zayid- faydasız söz, boş, yararsız, anlamsız

Hest: (F.) Var, mevcut

Hevādārī: (A.-F.) Muhabbet, arzulama

Hevān: (A.) Düşkünlük, bayağılık, hor ve hakir olma, alçaklık

Hevl: (A.) Korku

Hezār: (F.) Bin, bülbül, çok, pek çok

Ĥired: (F.) Akıl, idrak, anlayış

Ĥirmen: (F.) Harman

Ĥilqat: (A.) Yaratılış, huy, tabiat, Tanrı

Ĥiz: (F.) Oğlan

Ĥoft: (F.) Uyuma

Ĥord: (F.) Küçük, ufak, çocuk

Ĥoşter: (F.) Daha hoş, daha güzel

Ĥulūş: (A.) Saflık, temizlik

Ĥum: (F.) Küp, kümbet

Ĥūn: (F.) Kan, intikam, öç

Ĥūrān: (A.-F.) Huriler, cennet kızları, ceylan gözlü dilberler

Ĥuşk: (F.) Kuru, tatsız, soğuk, sevimsiz

Ĥuṭām: (A.) Çerçöp, kuru ot, dünya

Ĥübūb: (A.) Esiş, esme, üfleme

Ĥümūm: (A.) Kaygılar, tasalar

Ĥürrem: (F.) Mutlu, kutlu, mesut

Ĥūsn: (A.) Güzellik

‘**İqd-ı süreyyā:** (A.) Çifter çifter dizilmiş, ülker yıldız kümesi

İtlāk: (A.) Bırakma, salıverme, boşama, affetme, denilme

‘**Iyādet:** (A.) Hatır sorma, ziyaretinde bulunma, hasta ziyaret etme

‘**Iyd:** (F.) Bayram

İzmār: (A.) Gizleme, saklama

İzmār kable'z-zıkr: (A.) Bir kelimenin zikrinden evvel ona ait zamir kullanma

İfnā: (A.) Yok etme, tüketme, savurma

İfşā: (A.) Ortaya çıkmak

İhāta: (A.) Çevreleme, sarma, kuşatma, kavrama

İmen: (A.) Emin, güvenilir, emin olma, güvenme

İmrüz: (F.) Bugün

İmşeb: (F.) Bu gece, bu akşam

İmtizāc: (A.) Tutarlılık, uygunluk, karışma, uyuşma, kaynaşma

İndiyyāt: (A.) Kişisel görüşler, kişisel sözler

İntikāş: (A.) Nakş edilme, resm edilme

İntizār: (A.) Bekleme, bekleyiş

İ'rāz: (A.) Yüz çevirme, çekinme, uzak durma, sakınma

İrk-: (T.) Toplamak, biriktirmek, yığmak

İ'tizār: (A.) Özür dileme

İsīdem: (A. -F.) İsa nefesli

İşkāt: (A.) Düşürme, düşürülme, yok etme

İstiğnā: (A.) Tokgözlülük, ihtiyaç duymama

İstiḥāre: (A.) Bir işin hayır olmasını talep etmek

İstimā': (A.) Dinleme, işitme

İstimdād: (A.) Yardım isteme

İsti'cāl: (A.) Hızlandırma, acele ettirme, aceleci davranış

İsti'māl: (A.) Kullanma, kullanılma, yapılma

İsti'tāf: (A.) Yardım ve merhamet dileme

- İş'âr:** (A.) Bildirme, haber verme
- İşrâb:** (A.) İçirme, içirilme, bir maksadı kapalı olarak anlatma.
- İzed:** (F.) Tanrı, Zerdüştlük dininde iyilik tanrısı
- Ûabâ':** (A.) Önü açık kaftan, giyisi, cübbe, aba
- Kâgaz:** (F.) Kağıt
- Ûâl:** (A.) Söz
- Ûalender:** (F.) Dünyayı umursamaz derviş
- Kâm:** (F.) Damak, arzu, istek, murad, zevk, lezzet
- Kâmran:** (F.) Muradınca yaşayan, mutlu
- Kârgeh:** (F.) İşlik, iş yeri
- Ûariş muruş:** (T.) Karmakarışık
- Ûarîne:** (A.) İpucu, bilinen bir olaydan yola çıkarak bilinmeyen bir olay hakkında hüküm yürütme
- Ûasem:** (A.) Yemin
- Ûavl:** (A.) Söz, söyleşme, anlaşma
- Ûaynaq→ kıynaq:** (T.) Yırtıcı hayvan pençesi, oturak yeri, kaba etler
- Kebüter:** (F.) Güvercin
- Ke'enne:** (A.) Sanki, güya, benzer, gibi
- Kemend:** (F.) Ucu ilmekli uzun ip, yular, saç
- Kerd:** (F.) Uygulama, amel, budanmış dal
- Kesb:** (A.) Kazanma, elde etme, edinme
- Keşîre:** (A.) Çok, birçok
- Kesr:** (A.) Kırmak, paralamak
- Keştî-i Nüh:** (F.) Nuh'un gemisi

Kevkeb: (A.) Yıldız

Kevn: (A.) Oluş, olma, varlık

Kezalik: (A.) Yine, aynı şekilde, böylece, aynı yer

Qılllet: (A.) Azlık, kıtlık

Qırañ: (T.) Kenar, kıyı, uç, sınır, çevre, ufuk

Qıl u qāl: (A.) Dedikodu

Kilk: (F.) Kamış, kalem

Kist: (F.) Kimdir, kim var

Kū: (F.) Nerede, hani

Kucā: (F.) Nerede, neresi, nereye

Qurrā: (A.) Kur'anı yedi kıraat ve on rivayet dahilinde okuyan üstad hafızlar

Kuşte: (F.) Maktul, sönük

Kūteh: (F.) Kısa

Kūtehnazar: (F.) Kıt görüşlü

Kūy-ı muğān: (F.) Meyhāneler

Külle: (F.) Kakül, topuk

Küşāde: (F.) Açık, açılmış

La'l: (A.) Lal taşı, kırmızı, al, lal rengi dudak, kırmızı boya

Leşker: (F.) Ordu, asker

Levh: (A.) Levha, tahta

Levm: (A.) Kötüleme, paylama, azarlama, çekiştirme

Leys: (A.) Değil, yokluk

Lühūd: (A.) Çukurlar, mezarlar

Māba'd: (A.) Sonraki, devamı, aşağıdaki, ilerideki

Māderzād: (F.) Anadan doğma, doğuştan
Māfihā: (A.) İçindekiler
Mağmūm: (A.) Gamlı, kederli, bulutlu
Maḥdūm: (A.) Çocuk, oğul, efendi, hizmet edilen
Māhpāre: (F.) Ay parçası, yüzü güzel
Maḥz: (A.) Saf, halis
Maḥzūf: (A.) Hazf olunmuş silinmiş, kaldırılmış
Maḳādīr: (A.) Kudretler, kuvvetler
Maḳdem: (A.) Gelme, geliş
Maḳşūd: (A.) İstek, kast edilen, amaç
Maḳtūʿ: (A.) Kesik, kesilmiş, tek fiyat
Maḳūl: (A.) Söz, söylenilen
Manşūs: (A.) Kur'an'da hakkında ayet bulunan
Ma'hūd: (A.) Sözleşilen, ahit yapılan, sözü geçen, anılan
Marīz: (A.) Hasta
Maşādır: (A.) Masdarlar, isimler, fiiller
Maşūn: (A.) Korunmuş, saklanmış, sağlam
Maşrık: (A.) Doğu, Doğu ülkeleri
Maḥlūb: (A.) İstenen, talep edilen, alacak
Mebād: (F.) Sakın, aman, olmasın
Meftūḥ: (A.) Açılmış, fethedilmiş, fethalı, üstünlü
Mehcūr: (A.) Uzak düşmüş, uzaklaşmış, terkedilmiş
Mehmūm: (A.) Endişeli, düşünceli, kaygılı
Mehtūk: (A.) İrzına geçilmiş, yırtılmış

Mekr: (A.) Düzen, hile, aldatma, dedikodu

Meksûre: (A.) Kırık, kırılmış, esreli

Mekşûf: (A.) Keşf edilmiş, açık, aşıkâr, belli

Melahat: (A.) Tuzluluk, lezzet

Melâmet: (A.) Kınama, azarlama, paylama, çıkışma

Melekût: (A.) Ruhlar ve melekler alemi, hükümdarlık

Melîh: (A.) Güzel yüzlü, şirin, sevimli, tuzlu

Meniş: (F.) Huy, karakter

Menkâbet: (A.) Çoğu tanınmış, tarihe geçmiş kimselerin ahvaline ait fıkralar, hikayeler

Mennâ: (A.) Engel olan, engelleyen, önleyen

Merdum: (F.) İnsan, adam, halk, gözbebeği

Merfû': (A.) Yükseltilmiş, kaldırılmış, ötreli, zammeli

Merhale: (A.) Konacak yer, konak, menzil, aşama

Mesmû': (A.) İşitilen, duyulan

Mesned: (A.) Dayanak, derece, rütbe

Mesrûr: (A.) Sevinçli

Mestûr: (A.) Setrolunmuş, örtülü, kapalı, gizli

Meşâfehe: (F.) Karşılıklı konuşma, yüzyüze konuşma

Meşâm: (F.) Burun, koklama duyusu

Metersân: (F.) Korkutma

Metrûk: (A.) Terkedilmiş, bırakılmış

Mevâ'id: (A.) Vaad edilenler, vaadler

Mevşûf: (A.) Vasıflanmış, tavsif edilmiş, nitelenmiş

- Meykede:** (F.) Meyhane
- Meysūr:** (A.) Kolay, kolaylanmış
- Mezen:** (A.) Yol, yöntem, usul, gelenek
- Mezkūr:** (A.) Zikredilen, anılan, adı geçen
- Mezmūm:** (A.) Zammolunmuş, yerilmiş
- Mi-āsuft:** (F.) Delirmek
- Mi-ḥāst:** (F.): Konuşmak, nefes
- Mihmān:** (F.) Konuk, misafir
- Minkār:** (A.) Gaga, taşçı kalemi
- Miyān:** (F.) Orta, bel, aralık
- Mu 'aḥze:** (A.) Azarlama, paylama, çıkışma, tenkit
- Mu 'āvenet:** (A.) Yardım, yardım etme
- Mudām:** (A.) Sürekli, devamlı
- Muḥaffif:** (A.) Hafifletilmiş, bir yazı stili
- Muḥākā:** (A.) Birbirine hikaye söyleme, bir kimseye taklit eylemek, atışma, di-
dişme
- Muḥarrem:** (A.) Hürmetli
- Muḥāşim:** (A.) Birbirine düşman, hasım
- Muḥtaşar:** (A.) Kısaltılmış özlü, özetlenmiş, özet
- Muḥtebis:** (A.) Haps olan, kapanıp kalan
- Muḥtelit:** (A.) Karışık, karma, aded
- Muḥtesib:** (A.) Belediye zabıtası, polis, kolcu
- Muḥārenet:** (A.) Yakınlık, yaklaşma, bitişme, kavuşma
- Muḥayyed:** (A.) Bağlı, kayıtlı

Muḳbil: (A.) İkbāl sahibi, kutlu, makbul
Muḳtezā: (A.) Gereken, gerekçeli yazı, yazı ilgisi
Muntazir: (A.) Bekleyen
Munṭamis: (A.) Belirsiz
Murğ-ı çemen: (F.) Bülbül
Murğ-ı sidre: (F.) Cebrail
Muṣāḥebet: (A.) Konuşma, söyleşi
Mustağrak: (A.) Dalmış, batmış, boğulmuş
Mu 'tād: (A.) Alışılmış, adet haline gelmiş
Mutażammın: (A.) İçinde bulunduran, içeren, kefil olan
Muṭabbak: (A.) Uygulanmış, tatbik edilmiş
Muṭavvel: (A.) Uzatılmış, kapsamlı
Muṭribān: (A. -F.) Şarkıcılar, çalgıcılar
Muzāf: (A.) Eklenmiş, bağlı, belirtilen
Mübāşir: (A.) Başlayan, girişimde bulunan
Mücerreb: (A.) Deneyimli, tecrübeli
Mücerred: (A.) Soyut, yalnız, tek, bekar
Müctelib: (A.) Sürüp götüren
Müdde 'i: (A.) Davacı, iddiacı, inatçı
Mü 'eddā: (A.) Mana, mefhum
Müfāraḳat: (A.) Ayrılma, uzaklaşma, boşanma, bir yeri terk etme
Müfid: (A.) Yararlı, faydalı, anlatan, ifade eden
Mülāzemet: (A.) Sıkı bağlılık, bir yere gidip gelme, bir iş ile uğraşma
Mümteżic: (A.) Uyan, uyuşan, bağdaşmış, kaynaşmış

- Münāhebe:** (A.) Talan etme, yağmalama
- Münceli:** (A.) Parlayan, parlak, cilalı, aşıkâr, ortada
- Münderis:** (A.) İzi silinmiş, eser kalmamış, harabe
- Münevver:** (A.) Aydın, ışıklandırılmış
- Müntefi:** (A.) Yok olan, aradan çıkan, sonu gelen, kovulan, çıkarılan
- Mürādif:** (A.) Eş anlamlı, arkadaş
- Mürā'āt-ı nazīr:** (A.) Anlamca birbirine uygun kelimeleri bir cümle içinde toplama
- Mürtekib:** (A.) Rüşvetçi, rüşvet alan
- Müstağnī:** (A.) İhtiyacı olmayan, doymuş, çekingen davranan, gerek görmeyen
- Müsta'mel:** (A.) Kullanılmış, eski
- Müsteḳarr:** (A.) Yerleşim yeri, durma yeri, karar yeri, istikrarlı
- Müstenbat:** (A.) Anlaşılan, akıl yürüterek anlaşılan
- Müste'ār:** (A.) Eğreti, takma, Türk musikisinde makam
- Müstetir:** (A.) Örtülü, gizli, saklı
- Müşṭāk:** (A.) Özleyen, arzulayan
- Müta'allıḳ:** (A.) Asılı, bağlı, taalluk eden, ilgili, ilişkisi olan
- Mütebeyyin:** (A.) Anlaşılan, ortaya çıkan
- Müteḥammil:** (A.) Dayanan, dayanıklı, katlanan
- Mütellim:** (A.) Konuşan, 1. Takil şahıs, kalem bilgini
- Müte'addī:** (A.) Zulmeden, haksızlık eden, geçişli
- Müyesser:** (A.) Kolay olan, kolayca yapılan
- Müzeyyen:** (A.) Süslü, süslenmiş
- Nā-bedīd:** (F.) Görünmeyen, kayıp, belirsiz

Nādim: (A.) Pişman olan, pişmanlık duyan

Nāfe: (F.) Misk ceylanın göbeğinden çıkarılan parfüm, sevgilinin güzel kokan saçı

Nakiz: (A.) Zıt, karşı

Nakr: (A.) Oyma, vurma

Nākūs: (A.) Çan, kilise çanı

Nāle: (F.) İnilti, inleme

Nebūd: (F.) Yoktu, değildi, yok, yokluk

Nedāmet: (F.) Pişmanlık

Nedid: (F.) Görmedi, görmemiş

Ne'am: (A.) Eved

Nezdik: (F.) Vakt, yakın

Nihuft: (F.) Gizlemek, örtmek, saklamak

Nik: (F.) İyi, güzel, çok, adam akıllı

Nişār: (A.) Saçma, dağıtma, serpme

Nist: (F.) Yok, yokdur, değil, yokluk

Nişest: (F.) Oturma, oturma, oturan, oturmuş

Nūk: (F.) Bir nesnenin sivri ucu, temren, gaga

Nūk-i muje: (F.) Kirpik ucu

Nühüfte: (F.) Gizli, saklı

Nümāyān: (F.) Görünen, ortada, aşikar, açık

Nüvişte: (F.) Yazılı, yazılmış, mektub

Okruk, [okruğ]: (T.) Kemend

Pereme: (T.) Kayık, sandal

Perende: (F.) Uçan, takla atan, av kuşu, kuş

Pergār: (F.) Pergel

Perhīzkār: (F.) Mahrem olan şeylerden kaçınan, sofu

Pertev: (F.) Işık, parlaklık

Pervāz: (F.) Uçma, uçuş, uçan, saçak, hücre

Pes: (F.) Arka, geri, öyleyse, sonra

Pesend: (F.) Beğenen, beğenme

Peyk: (F.) Ulak, uydu, kukla

Peyvend: (F.) İlgi, bağ, varma, ulaşma

Peyveste: (F.) Bitişik, ulaştı, katılmış, sürekli

Peẓīr: (F.) Kabul eden, alan, yapılabilir, edilebilir, mümkün

Pīçīden: (F.) Bükme, sapmak, burmak, kıvrırmak

Piste: (F.) Fıstık, fıstığı andıran dudak

Pīş: (F.) Ön, önce, huzur, kat, görüş

Porsīden: (F.) Sormak, hal hatır sormak, izin istemek

Puḥte: (F.) Pişmiş, olgun, görgülü

Pūşī: (F.) Örtü, perde

Rā: (F.) -a, -e, -ı, -i, için

Rāci²: (A.) Hakkında, ilişkin, yönelik, dönük, geri dönen

Ragm: (F.) Aksini yapma, körlük

Raḥne: (F.) Gedik, yarık, eksik, zarar

Rānīden: (F.) Sürmek, sürücü

Rāst: (F.) Doğru, düz, dürüst, sağ, uygun

Rāy: (A.) Fikir, düşünce, oy, sancak

Rāyic: (A.) Yaygın olan, revaçta olan, sürümde olan

Rāz: (F.) Sır, giz

Reftār: (F.) Yürüme, yürüyüş

Rehn: (A.) Rehin, ipotek

Renc: (A.) Çaba, zahmet, sıkıntı, meşakkat, ağrı, sızı, öfke, hastalık

Re`y: (A.) Görüş, kanaat, fikir

Resān: (F.) Yetiştiren, ulaştıran, kavuşturan, olgunlaştıran

Resīden: (F.) Yetişmek, varmak, gelmek, ulaşmak

Resm: (A.) Kānūn, töre, adet, yazma, çizme

Revānbaḥş: (F.) Can veren, ruh veren, cana can katan

Revāyih: (A.) Kokular

Revīden: (F.) Yola gidici

Rez: (F.) Asma çubuğu, asma, üzüm

Rıtl-ı girān: (A.) Büyük kadeh, büyük şarab kadehi

Rīḥ: (A.) Rüzgar, esinti, koku

Rīş: (F.) Yara, yaralı

Rīz: (F.) Döken, saçan, akıtan, küçük

Rūd: (F.) Irmak, nehir, çay, dere, çeşme

Ruften: (F.) Süpürmek

Ruḡām: (A.) Toprak

Rūḥfezāyī: (A. –F.) Cana can katma

Rūstāyī: (F.) Köylü

Rūz: (F.) Gün, gündüz

Rūkabā: (A.) Rakipler

Şābir: (A.) Sabırlı, sabreden

Şad: (F.) Yüz, yüz defa

Saht: (F.) Katı, sert, çetin, zorlu, güçlü, şiddetli

Sakīm: (A.) Hasta, hastalıklı, yanlış, zayıf rivayetli hadis

Sāl-ħorde: (F.) Yaşlı, yıllanmış

Şalīb: (A.) Haç

Sālūs: (F.) İkiyüzlü, riyakar

Şavma'a: (A.) Manastır, hankah, mabet, ibadethane

Sa'y: (A.) Çaba, çalışma, gayret

Şā-yı müşellese: (A.) Üç noktalı "se" harfi.

Sāyir: (A.) Seyreden, dolaşan, gezinen

Sāz: (F.) Düzen, çalgı aleti, melodi, ezgi, güç, kudret, öğrenme, ustalık, hile

Sebük: (F.) Hafif, çabuk, çevik

Seferkerde: (A. -F.) Sefer eylemiş

Sefk: (A.) Dökme, akıtma

Sehm-gīn: (F.) Korkunç, korkulu

Şelme: (A.) Gedik

Şerā: (A.) Toprak, yeryüzü

Sergerdān: (F.) Avare, aylak, şaşkın, perişan

Seri 'ü'z-zevāl: (A.) Çabuk kaybolan, kalıcı olmayan, süreksiz

Serkeş: (F.) İtaatsiz, dikbaşlı, baş çekici, inatçı

Sevād: (A.) Karalık, siyahlık, yazı, karalama

Sezā: (F.) Yaraşır, uygun, layık

Şihāh: (A.) Doğrular, gerçekler

Sipârden: (F.) Ismarlamak

Sipîhr: (F.) Gökyüzü, talih, felek

Sirişt: (F.) Yaradılış, huy, tabiat

Sitân: (F.) Alan, alıcı

Siyâk u sibâk: (A.) Sözün gelişi, sözün öncesinin sonrasına olan uygunluğu, tutalığı.

Soĥen: (F.) Söz, laf, kelam, nutuk, arzu, irade

Söyün-: (T.) Sönmek, parlaklığı gitmek

Şu-: (T.) Kırmak, parçalamak

Şubĥdem: (A. -F.) Sabâĥ vaĥti

Sûd: (F.) Yarar, fayda, çıkar, kar, kazanç

Suft: (F.) Delme, delik, küçük delik

Sûĥte: (F.) Yanık, yanmış, medrese öğrencisi, bedbaht, zavallı

Şun²-ı Ĥodâ: (A.) Tanrının yaratıcılık gücü

Surûd: (F.) Şarkı, ezgi, naĥme, şiir

Sûy: (F.) Yön, taraf

Sûz: (F.) Yanma, ateş, yangı, yanıklık, hararet

Şâdi: (F.) Sevinçli, mutlu

Şakâyık: (A.) Lale, gelincik

Şâki: (F.) Şikayetçi

Şebân-ı tîre: (F.) Karanlık geceler

Şekîbâi: (F.) Dayanıklılık, sabırlılık

Şemşîr: (F.) Kılıç

Şenîden: (F.) Dinlemek, işitmek, duymak, kulak vermek

Şigift: (F.) Şaşkın

Şihne: (A.) Kolluk görevlisi, güvenlik memuru

Şikenc: (F.) Büklüm, kıvrım

Şikuft: (F.) Gül goncası açılmak, tebessüm etmek

Şimşād: (F.) Şimşir, şimşir ağacı, uzun boylu sevgili

Şoden: (F.) Olmak, icra edilmek, yapılmak, gitmek

Şumurden: (F.) Saymak, hesaplamak, numaralamak

Şükūfe: (F.) Çiçek

Şüzūzen: (A.) Kural dışı olarak

Ta'n eylemek: (A.) Kınamak, ayıplamak, kötü söz etmek

Taabbūd: (A.) Kulluk, ibadet, tapma, tapınma

Tab' : (A.) Huy, yaratılış

Tafşīl: (A.) Ayrıntılı açıklama

Tahfif: (A.) Hafifletme, kolaylaştırma

Takşīr: (A.) Kısaltma, kusurlu iş görme, suç, kusur, kabahat

Tammak: (T.) Damlamak, damla damla akmak.

Ta'accūb: (A.) Şaşma, hayret etme

Ta'alluk: (A.) Akıl etme, akıl erdirme, hatırlamalar

Ta'allūl: (A.) Bahane bulma, bahane arama

Ta'cīl: (A.) Acele ettirme, acele acele, çabuklaştırma

Ta'rīb: (A.) Arapçalaştırma, birine ait sözü reddetme

Ta'zīm: (A.) Saygı ile eğilme, saygı gösterme, yüceltme, ululama

Tār: (F.) Karanlık, tel, saç teli

Tārī: (A.) Ansızın çıkan, birden bire görünen

Tatvīl-i kelām: (A.) Sözü uzatmak

Tazarru': (A.) Yalvarma, yakarma

Tefāvut: (A.) Farklılık, fark, uyumsuzluk

Tefekḫud: (A.) Arayıp sorma

Teferrüc: (A.) Gezinti, ferahlama, açılma

Tefevvuk: (A.) Üste çıkma, üstün olma, yükselme

Tefriḳa: (A.) Ayrılık, bozuşma, nifak

Tehettük: (A.) Yırtılma, iffetsizlik etme

Tekebbür: (A.) Kibirleşme, böbürlenme

Tekellüm: (A.) Konuşmak

Tekrīm: (A.) Saygı gösterme, yüceltme

Tekye: (A.) Dayanma, güvenme, tekke

Tenhā: (F.) Yalnız, tek başına, ıssız

Tenvir: (A.) Aydınlatma, ışıklandırma, düşünce yoluyla aydınlatma

Te'ḥir: (A.) Geciktirme, erteleme, gecikme

Te'vīl: (A.) Başka anlam verecek şekilde yorum getirme, sözü evirip çevirme

Tevḳit: (A.) Vakti saati belli etme

Tersā: (F.) Hristiyan

Tersāniden: (F.) Korkutma, ürkütme

Teselsül: (A.) Zincirleme

Teşneleb: (F.) Susamış dudak

Tetimme: (A.) Tamamlayıcı bilgi veya şey

Tevakkuf: (A.) Durma, bekleme, bağlı olma

Tevān: (F.) Güç, kudret, kuvvet

Tevcih: (A.) Yönelme, çevirme, yorumlama, anlam verme

Ṭāhir: (A.) Temiz

Ṭakī: (A.) Günahdan, haramdan kaçınan, dinine bağlı

Ṭal'at: (A.) Yüz, güzellik

Ṭama': (A.) Tamah, açgözlülük

Ṭārī ol-: (A.) Ansızın ortaya çıkmak

Tavassuṭ: (A.) Araya girme, aracılık, ara bulma.

Ṭaviyyet: (A.) Niyet, gizli maksat

Ṭāyir: (A.) Uçan, uçucu, kuş

Teḡābūn: (A.) Birbirini aldatmak (alışverişte)

Tevbiḥ: (A.) Tekdir, azarlama, paylama

Ṭıyn: (A.) Çamur, balçık

Ṭuḡyān: (A.) Taşkın, taşkınlık, azgınlık

Ṭulū': (A.) Doğuş, doğma

Ṭurre: (A.) Kakül, alın saçı, lüle lüle saç

Türāb: (A.) Toprak

‘Udūl: (A.) Vazgeçme, yoldan çıkma, adil olanlar

Uḡrı: (T.) Hırsız

‘Uḡur: (T.) Yön, taraf

Uḡrā: (A.) Diğer, başka, bir başka

‘Uḡbī: (A.) Ahiret

Ūlā: (A.) Birinci, ilk.

‘Uzlet: (A.) Köşesine çekilme, yalnız kalma

Vārid: (A.) Gelen, varan, geçerli, söz konusu

Važ': (A.) Koyma, bırakma, atama, tayin etme

Vech: (A.) Yüz, yüzey, satıh, ön

Veğerne: (F.) Yoksa

Vehhām: (A.) Çok kuruntulu

Ve-kııs: (A.) "Var kıyas et" ma'nāsına

Veẓiden: (F.) Esmek

Yalıñlan-: (T.) Parlamak, ışıldamak, ışık saçmak, alevlenmek

Yāristen: (F.) Güçlü olmak, muktedir olmak

Zākır: (A.) Anan, zikr eden, zikir çeken

Zāl: (F.) Yaşlı, ihtiyar, kıcağı

Zalām: (A.) Karanlık, haksızlık

Zārīden: (F.) İnleme, ağlama

Zebān: (F.) Dil, lehçe

Zeber: (F.) Üst

Zed: (F.) Vurma, çarpma, dövme

Zen: (F.) Vuran, döven, çarpan

Zevāyid: (A.) Fazlalıklar, fazla olan şeyler

Zūr-ver: (F.) Zorlu

Zünnār: (A.) Papaz kuşağı, muhabbet